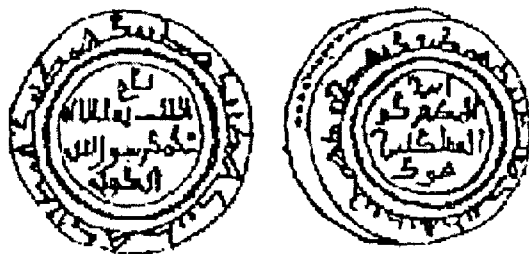

Les émissions monétaires
de la Marca Superior d'al-Andalus

I

Les emissions monetàries dels Banū Tuğīb i dels Banū Hūd de la Marca Superior d'al-Andalus

I

Tesi doctoral de Maria Soler i Balagueró
Tutelada pel Dr. Jordi de Bolòs Masclans
Dirigida pel Dr. Ignacio Padilla Lapuente

Programa de doctorat: "Societat i cultura material en les formacions pre-industrials"

Universitat de Lleida, 1992-1997

1. 1

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

9.

10.

1. Introducció

1.1 Moneda i monedes àrabs de la Marca Superior d'al-Andalus

La moneda taifa dels Banū Tuġīb, primer, i la dels Banū Hūd, després, s'encunyà dins l'àmbit geogràfic de la Marca Superior d'al-Andalus durant el segle V/XI i primers anys del VI/XII.

Les emissions monetàries d'ambdues famílies dinàstiques, d'origen àrab, són unes de les més interessants i enigmàtiques d'al-Andalus i del món islàmic. Les monedes emeses a la Marca Superior es caracteritzen per l'originalitat i la diversitat en el disseny dels tipus de llegendes i la varietat d'ornaments i orles.

En l'extens període comprès entre els anys 415-503/1024-1109 es van encunyar un gran nombre de peces en les quals figura el nom de l'emissor, el poder taifa o agent que les concebia i disposava dels mitjans per produir-les i, en una menor proporció, també produïren monedes anònimes, de vegades d'atribució dubtosa, que sols es poden classificar correctament quan indiquen el nom del taller monetari i la data i aquests són llegibles.*

El volum de la producció de les monedes encunyades a la Marca Superior d'al-Andalus va ser gran. Aquesta és una hipòtesi basada en la documentació de fonts històriques àrabs i llatines, en les quals trobem referències de tot tipus de pagaments estipulats en dinars/*mitqāls* i dirhams per unes quantitats fabuloses. Tanmateix el registre numismàtic sols ens permet conèixer un nombre reduït de peces monetàries de determinats anys d'emissió.

* Per simplificar les equivalències entre anys islàmics i cristians indico l'any de l'Hègira i, després d'una barra inclinada, l'any de l'era cristiana en què comença.

L'exigüitat de les mostres de moneda en el registre numismàtic és una constant que es manifesta al llarg de la història de la moneda del període taifa (Mulūk al Ṭawā'if), i que es confirma en aquest treball per al cas específic de la moneda dels Banū Hūd i dels tugíbides

L'escassa supervivència d'espècimens monetaris és una constant en les diferents mostres de moneda documentades dels diversos poders emissors de la Marca Superior d'al-Andalus. El nombre reduït de peces testimonials s'observa fins i tot en temps històrics per als quals hom pressuposa de màxima producció monetària. L'exemple més representatiu es troba en el segon període de la producció monetària d'Aḥmad al-Muqtadir de Saragossa (460-75/1067-83). Durant aquests quinze anys en què diversos indicadors assenyalen una major necessitat de circulant en el regne de Saragossa el registre numismàtic continua essent misèrrim.

El registre numismàtic de les monedes de la Marca Superior permet observar la falta de monedes testimonials encunyades durant un determinat any d'emissió en una seca en concret. En el moment present de la investigació encara tenim llacunes de documentació monetària que, de vegades, es poden interpretar com a hiatús en la producció. Ens trobem amb el problema que no coneixem cap peça documentada per a un any d'emissió concret i per a altres anys, en el millor dels casos, sols disposem de la documentació d'una, dues o unes poques més.

Amb una base documental tan minsa sovint es planteja el problema de les lectures dubtoses i impossibles. Alguns exemplars malgrat l'aparent claredat d'algunes llegendes plantegen dificultats de lectura que en alguns casos el numismàtic resol pel mètode comparatiu. El problema quasi sempre rau en les llegendes exteriors, mig borroses o esborrades, la qual cosa no permet llegir el nom de la seca ni la data. Sovint, ens trobem amb monedes en què manquen fragments de llegenda o que tenen lletres escapçades i, a més a més, tenim exemplars alterats per una o

dues perforacions que dificulten les lectures. No obstant això, el registre numismàtic ha proporcionat i pot continuar aportant una valuosa informació sobre el període taifa. Així, més d'una vegada, la possibilitat d'estudiar una determinada moneda ha servit per confirmar o bé rebutjar hipòtesis ben formulades sobre atribucions i cronologies problemàtiques fetes anteriorment a la seva troballa.

La fabricació de moneda pròpia de cada territori autònom degué considerar-se com una prioritat estatal i, per tant, s'hauria satisfet a bastament per l'encunyació, més o menys regular i reglamentada, de monedes controlades en determinats períodes amb recursos, tan subtils com eficaços, que he descrit i remarcat repetidament en aquests papers.

L'Estat taifa produïa la moneda i forçava els seus súbdits a utilitzar-la per a pagar les taxes (Barceló, 1995, pàg. 11). La mateixa autoritat emissora determinava les mesures de control preceptives per tal d'establir la confecció de registres i les seleccions de les peces que retornaven al tresor públic (*bayt al-mal*) per tal de poder fixar les quantitats de moneda que la seca hauria de encunyar per satisfer les previsions d'un nou exercici fiscal.

Aquest comportament fiscalitzador explicaria les varietats decoratives i ornamentals de les monedes documentades en aquest treball. Uns elements que ordenats seqüencialment, com es pot veure en la taula d'ornaments,¹ mostren la tendència a introduir modificacions, de vegades imperceptibles i per aquesta raó encara més significatives, a partir d'un disseny prototipus, la qual cosa sembla indicar l'existència d'un registre dels dibuixos i de les varietats ornamentals emprades.

Per aquesta raó, he procurat de reproduir amb la màxima fidelitat els elements ornamentals que apareixen a la moneda. Per altra banda, en l'ordenació del catà-

¹ Vegeu, taula d'ornaments a Volum III.

leg les monedes d'un mateix agent emissor, any i tipus de moneda, he tingut en compte en primer lloc la varietat ornamental i, segonament, documentar l'extensió de la llegenda de la fórmula de la seca i la data.²

El catàleg que he elaborat recull un gran nombre de peces inèdites i altres de publicades anteriorment per diversos autors en catàlegs, inventaris i treballs monogràfics. Aquest rigorós exercici tècnic de la numismàtica m'ha permès fer un corpus numismàtic elaborat amb una estructura formal similar a la que va concebre A. Prieto.³

He triat aquest model per al corpus numismàtic i no el que vaig fer servir en la meua tesi de llicenciatura (Soler, 1989) per dues raons: la primera respon al propòsit llargament ponderat de trobar una manera estructurada de mostrar la diversitat de tipus en les emissions de la Marca Superior d'al-Andalus. És a dir, volia que el meu corpus numismàtic sobre la moneda de la Marca Superior, igual que l'elaborat per A. Prieto (1926), tingués una formulació gairebé matemàtica i gràfica per mostrar la seva estructura i que fos entenedora.

Les llegendes que defineixen una determinada emissió tenen en el corpus numismàtic una escriptura bilingüe. En elles els noms propis i els noms de prestigi (*laqab/s*) són en llengua aràbiga i les llegendes que A. Prieto anomenà de tipus convencional i que G. Miles anomenà llegendes estandarditzades, donat el seu caràcter repetitiu, se simplifiquen mitjançant una lletra llatina situada entre parèntesis que permet reconèixer a primer cop d'ull les diferències formals dels diferents tipus de llegendes i en destaca els noms i títols presents. L'equivalència

² Les observacions i les constatacions que acabo de fer es poden verificar en les notes al catàleg, en la taula d'ornaments i en el corpus numismàtic.

³ Vegeu a l'apartat de les notes al corpus numismàtic la justificació i l'exposició de les modificacions introduïdes en el model establert per A. Prieto, en funció d'una escriptura menys críptica.

entre una determinada lletra entre parèntesis i la llegenda estandarditzada que substitueix es pot veure en les taules d'equivalències (volum II).

Les llegendes religioses de l'àrea central d'anvers més utilitzades, les de tipus estandarditzat, estan representades en el corpus numismàtic per les primeres lletres de l'alfabet llatí. La fórmula de reconeixement dels imams omeies i hamudites, reproduïda sempre en l'àrea del revers, pot estar expressada en tres o dues línies segons que s'inclogui la totalitat de la titulació dels califes en què l'autoritat emissora recolza la seva legalitat, d'acord amb els interessos polítics del moment. Aquestes variants de llegendes de revers es representen amb les últimes lletres de l'alfabet que s'escriuen en sentit ascendent.

Les monedes classificades en el catàleg i en l'apèndix al catàleg de les monedes amb dades incompletes m'han permès progressar en el meu projecte de corpus numismàtic, amb criteris no del tot coincidents amb els de A. Prieto per les raons que argumentaré en l'apartat de les notes al corpus numismàtic.⁴

És evident que sense les aportacions de grans autors de la numismàtica, dels quals em reconec una gran deutora, no s'hauria pogut confegir la meva proposta de corpus numismàtic de la moneda de la Marca Superior d'al-Andalus i, evidentment, no hauria incorporat materials que omplen determinats buits cronològics. Tampoc no hauria pogut contrarestar mancances relatives a la documentació de dissenys, ignorades en les obres mestres dels grans arabistes i numismàtics A. Vives i A. Prieto.⁵

També he de reconèixer la gran ajuda que he tingut amb la consulta de l'obra de J. Navascués, una tesi doctoral inèdita, en què l'autor catalogà els fons de moneda

⁴ Vegeu volum II, pàg. i-vii

⁵ Aquest és un tema que argumentaré en l'apartat de les conclusions.

taifa del MAN. Malauradament, el seu treball de documentació numismàtica, de la mateixa manera que l'obra de A. Vives, no reproduïx gravats ni fotografies de l'ampli conjunt de monedes que recull en les seves publicacions.

Algunes de les monedes publicades per A. Vives eren peces úniques. Una part petita de les monedes incloses en l'obra de Vives formava part de l'antic fons del MAN i havien estat classificades per aquest mateix autor i revisades per F. Code-ra per a l'edició del catàleg del MAN de 1892. La identificació que vaig fer de les peces d'aquest catàleg va comportar resoldre més d'un dilema perquè la classificació d'algunes monedes d'aquesta publicació dels fons museístics presenta atribucions errònies que A. Vives esmenaria en part en la publicació de la seva obra mestra *La moneda arábigo-española*.

Pel que fa a les monedes del MAN procedents de la col·lecció Vives cal destacar l'encert de la conservació de l'ordre topogràfic establert pel propi autor junt amb anotacions manuscrites. Aquestes notes, junt amb la descripció de la fórmula de la data m'ha permès reconèixer-ne una gran part de les que havien estat publicades per A Vives i, en una menor proporció per A. Prieto.

No he pogut fer servir el treball de J. Navascués fins haver fet una feina prèvia de fotografia, dibuix epigràfic de llegendes, i classificació de les peces de moneda. La classificació enllestida, confrontada amb els paràmetres metrològics de les peces, també indicats per l'autor, m'ha permès relacionar les monedes del catàleg de J. Navascués amb les del MAN. El problema d'aquesta identificació era que en el catàleg no s'indica la disposició topogràfica de les monedes dins del monetari.⁶

⁶ Tampoc no hi ha cap anotació de J. Navascués en els papers manuscrits dels diversos compartiments del monetari que indiqui el número que cada peça té en el seu catàleg.

Un altre reconeixement obligat és per a l'aportació dels autors de la publicació de les làmines de A. Delgado. L'acurat treball de J.J. Rodríguez Lorente i T. Ibrāhīm (1985) ens permet recuperar la imatge gràfica de monedes de localització actual desconeguda i els seus comentaris enriqueixen el que fou el projecte inacabat de A. Delgado amb consideracions numismàtiques i suggeriments que inciten a encetar línies d'investigació. D'altra banda, les aportacions de T. Ibrāhīm a la recerca (1991 i 1993a) han posat al meu abast materials numismàtics a què no hauria tingut accés.

1.2 Agraïments

La tasca de recopilació de materials numismàtics i bibliogràfics sobre aquesta disciplina històrica i el recull de publicacions d'altres ciències instrumentals no hauria estat fructífera sense l'ajut desinteressat, engrescador i valuós de propietaris de col·leccions particulars, institucions museístiques amb fons monetaris i gabinets numismàtics i en particular dels col·legues entesos en numismàtica, no sempre especialistes en moneda àrab, arqueòlegs i historiadors.⁷

Sense la valuosa direcció de J.I. Padilla i l'oportuna gestió del tutor J. de Bolós, el meu atzarós projecte de tesi doctoral s'hauria acabat molt de pressa, i ara estaria relegat a una memòria insatisfeta, quan de mutu acord amb M. Barceló, que havia dirigit la meva tesi de llicenciatura, vam decidir no continuar plegats en una tasca que, per raons professionals, em veia obligada sovint a deixar i reprendre.

He de reconèixer amb tot honor el mestratge de M. Barceló, de J. de Bolós i de J.I. Padilla. Les seves classes a la UAB i a la UdL i les indicacions precises i crítiques al llarg del meu treball m'han esperonat amb força.

⁷ He d'agrair als arqueòlegs A. Lorient i J. Giralt les facilitats que m'han donat per documentar les monedes de les excavacions del Portal de Magdalena (Lleida) i del Pla d'Almatà (Balaguer).

No hauria progressat i probablement hauria abandonat en moments de dificultats recurrents donada la complexitat i amplitud del projecte si no hagués comptat amb l'assistència tècnica de col·legues experts en la numismàtica i d'entesos en l'enrevessat procés de confegir els diversos fitxers informàtics necessaris per a la documentació escrita, d'ornaments, orles i fotografies d'aquest treball. De la mà dels primers i atenta a les indicacions dels segons he pogut realitzar en bona mida un projecte que es corregia i millorava quan era evident que calia fer-ho.

Així, la necessitat d'elaborar les bases de dades del catàleg em va obligar a fer front a les prevencions que tenia sobre el sistema informàtic. L'etapa d'estreta col·laboració amb J. Tremosa i A. Mahdouri va començar a ser una experiència de treball única i extremadament enriquidora. Fins aquell moment sols disposava de bases de dades informatitzades amb la transliteració de les llegendes, confeccionada en alfabet llatí, sense marcar cap diacrític. Aquesta primera etapa de documentació havia estat laboriosa i de gran profit per a l'ordenació i la classificació dels materials del catàleg de la meva tesi de llicenciatura.

Tot just començada la tasca de recerca de nous materials per a la tesi doctoral vaig procurar adequar els mètodes de treball a les necessitats que preveia vist el volum de monedes a documentar –considerablement superior respecte al nombre de peces aplegades en la tesi de llicenciatura–, la lectura de les quals em plantejava problemes perquè la majoria eren dolentes i les havia de llegir per primer cop, i altres m'obligaven a contrastar lectures dubtoses establertes per autors de prestigi. Calia que millorés el meu coneixement de l'àrab i sobretot que pogués treballar amb un programari informàtic que em permetés utilitzar alhora els alfabet llatí i aràbic, sense prescindir de la documentació anterior.

Els cursos d'àrab organitzats pel Departament de Filologia Catalana de la UdL em van posar en contacte amb el professor A. Mahdouri. Les classes d'iniciació i de

perfeccionament de la llengua, la gramàtica i el coneixement de diversos aspectes de la cultura àrab van obrir-me noves vies per a la recerca.

En el decurs d'aquest trajecte vam poder incorporar els símbols de l'alfabet aràbic al programa de l'ordinador. Amb l'ajuda competent de J. Tremosa la feina d'elaboració del catàleg disposava de nous recursos i icones acolorides que inspiraven coratge i sobretot complien amb la finalitat científica per a la qual havien estat configurades. Em permeteren posar els diacrítics per fer la transcripció correcta dels noms àrabs i confeir unes llistes de paraules escrites en àrab que s'incrementaven, dia a dia, amb noms de seca, títols, noms propis, numerals, llegendes més o menys llargues, per incorporar al text de la tesi quan les necessités.

La feina va ser feixuga i sense el suport informàtic de J. Tremosa s'hauria quedat curta en determinats aspectes. De vegades, li demanava actuacions informàtiques que ell considerava inoperants, però, la meua insistència i la tenacitat d'un i altre feia possible d'instrumentar els recursos adequats a la elaboració de l'ambició projecte amb una estructura pròpia per a cadascuna de les parts: confecció del catàleg, de l'apèndix al catàleg amb monedes amb dades incompletes, del corpus numismàtic, de les taules de correspondències i d'ornaments.

La finalitat de tot aquest treball era la recerca de les monedes de la Marca Superior d'al-Andalus i en particular les emeses a Lleida per Yūsuf al-Muzaffar en el període comprès entre els anys 438-59/1046-66. El projecte, en les línies essencials, venia a coincidir amb un dels programes d'investigació del Gabinet Numismàtic de la Fundació Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida. Des del moment que aquesta recerca va rebre el suport de la Diputació vaig tenir ajut econòmic institucional per efectuar diverses gestions de documentació que van prolongar-se durant la dècada dels 90.

Per tot això, he de reconèixer i agrair l'ajut i suport incondicional dels presidents de la Diputació, durant el mandat dels quals he pogut realitzar aquesta tasca.⁸ També he de donar les gràcies als diferents consells gestors de l'IEI i als seus directors, amb l'aquiescència dels quals he progressat en la tasca fixada.⁹

La labor de documentació realitzada, amb el propòsit d'estudiar directament les peces de moneda i d'obtenir-ne els negatius fotogràfics em van portar a utilitzar repetidament materials numismàtics de les següents institucions: Departamento de Numismática i Medallística del Museo Arqueológico Nacional (Madrid), American Numismatic Society (Nova York) Gabinet Numismàtic de Catalunya (Barcelona), Museo Arqueológico de Zaragoza, British Museum (Londres); Museu Comarcal de la Noguera (Balaguer), Museu de la Paeria (Lleida), la relació d'ordre de les quals dono en funció a l'amplitud de la mostra documentada en els seus fons. Les persones que les dirigeixen i a les quals m'obliga un sentit reconeixement perquè he pogut disposar del seu assessorament i col·laboració, encara que la seva funció no sigui sempre la de direcció ni la seva especialitat la moneda àrab, són les següents:

⁸ Durant el mandat de J. Culleré, aprofitant un programa de documentació, sobre moneda ibèrica de Lleida, realitzat en els fons del GNC i del MAN, per poder disposar de fotografies i diapositives de moneda ibèrica il·lustrada per il·lustrar un programa de conferències sobre aquest tema, vaig fotografiar les monedes àrabs del MAN. Les imatges de difícil lectura d'aquestes primeres monedes àrabs de Lleida eren dissuassives. Era com no veure-hi res. Em caldria esperar a l'etapa de R. Vilalta per començar un projecte sistemàtic de documentació de moneda de la Marca Superior d'al-Andalus, un projecte que em va permetre comptar amb el suport incondicional del promotor de l'IEI, el diputat president de la Comissió de Cultura X. Marimón i del director de l'IEI M. Pueyo. En aquest període vaig documentar les monedes de la Marca Superior dipositades al MAN, el GNC i el MZ. El projecte anava progressant i després d'informar amb un complet treball sobre el seu curs i la necessitat de la seva continuïtat vaig obtenir el suport del president de la Diputació R. Companys i de J.M. Gasset, aleshores director de l'IEI, per dur a terme la tasca de documentació de les monedes de l'ANS de Nova York.

⁹ He d'expressar el meu agraïment al president de la Diputació J. Grau i al director de l'IEI J. Borrell que han dotat al Gabinet Numismàtic de l'IEI de l'equipament informàtic adequat a les necessitats del servei, sense el qual potser no hagués arribat a l'elaboració final del catàleg. L'entusiasme contagiós de filòleg de J. Borrell m'ha ajudat a persistir en el meu projecte.

M.L. Navarro, sota la direcció de la qual vaig fer la primera gestió de documentació al MAN, de la mà de l'actual directora i col·laboradora C. Alfaro a qui dec repetides lliçons de metodologia numismàtica. C. Alfaro no solament m'ha enco- ratjat a prosseguir el difícil camí de la moneda islàmica sinó que ella mateixa es va implicar en la recerca de la numismàtica hispanoàrab en acceptar la coordina- ció general del III Jarique de Numismática Hispano-Árabe celebrat a Madrid l'any 1990, amb la qual cosa es convertí en una bona interlocutora.

He d'agrair l'ajut prestat per l'equip del GNC que ha facilitat la meva tasca de documentació bibliogràfica i fotogràfica realitzada en aquesta institució. La rela- ció de treball realitzada amb M. Campo, directora de la institució ha estat marca- da per les seves oportunes preguntes sobre la moneda de la Marca Superior les quals, quan no he pogut respondre satisfactòriament, m'han obligat a qüestionar- me la validesa del contingut de determinades parts del meu treball i fer-hi les esmenes oportunes.¹⁰ La memòria de les hores de documentació esmerçades en el fons bibliogràfic i monetari del GNC és plena de les repetides atencions i els suggeriments oportuns de la conservadora T. Marot i de la becària M. Clua a les quals he d'agrair tota la dedicació prestada.

La gestió de documentació a l'ANS de Nova York va representar hores denses de treball en les quals sortosament disposava del suport de la direcció d'aquesta institució i amb el de col·legues als qui manifesto el meu agraïment. L'assessorament de M. Bates, responsable de la moneda islàmica, em va ser de gran ajuda i gràcies a la dedicació de F. Frank, el responsable del servei fotogrà-

10 L'atenció prestada al meu treball per numismàtics i especialistes en altres períodes de la història ha estat particularment enriquidora perquè els qui treballem en una determinada matèria, de vegades, des- envolupem el tema o bé basem les hipòtesis en fets que no expliquem convenientment, perquè donem per entès que tothom n'és coneixedor. Haver d'aclarir aquests punts a persones crítiques ens posa da- vant l'evidència d'un treball no sempre prou ben fet.

fic, vaig tenir enllestit, dia a dia, el revelat dels negatius fotogràfics, la qual cosa em va permetre repetir oportunament la fotografia d'alguna moneda.

Les sessions de documentació al Museo de Zaragoza em van permetre establir lligams de col·laboració amb el director M. Beltrán i amb C. Lasa, el qual havia tingut cura de l'ordenació per sèries del fons de moneda àrab dipositat en el monetari de Saragossa, la qual cosa em va permetre agilitar la selecció prèvia de materials per fer les fotografies de les peces, estudiar-les i fer-ne la classificació.

2. Objectius

2.1 Utilització de la documentació numismàtica anterior

Les publicacions realitzades per diversos autors, de mèrit reconegut, sobre les monedes emeses a la Marca Superior –és a dir la bibliografia composta pels inventaris i catàlegs de col·leccions museístiques, publicades al segle XIX i a principis del XX¹¹ i les obres inacabades en el seu temps –recuperades gràcies a la labor de prestigiosos numismàtics actuals¹² constitueixen un voluminós i valuós recull documental.

Podem disposar de la informació de tres obres importants realitzades pels arabistes i numismàtics que van documentar quasi la totalitat de les monedes andalusines publicades. La seva tasca investigadora i la seva voracitat recollectora va reunir col·leccions que ara enriqueixen els fons institucionals del MAN de Madrid i de l'ANS de Nova York.

F. Codera, primer, i després A. Vives i A. Prieto, que seguiren de prop les seves petges i el seu mestratge, van treballar en l'exercici disciplinat i rigorós de la catalogació de les monedes fruit de la seva recerca, la documentació de les quals era l'objecte primordial dels seus interessos.

2.1.1 Problemes i deficiències

Un problema que ens planteja la documentació monetària tramesa pels numismàtics dels segles XVIII-XIX i principis del XX deriva essencialment del seu

¹¹ British Museum, Lane Poole (1875-90); Bibliotheque National de Paris, Lavoix (1891); Königliche Museen zu Berlin, Nützel (1892); Museo Arqueológico Nacional de Madrid, Cat. MAN (1892); American Numismatic Society, Miles (1951), i Museo Arqueológico Nacional de Madrid, Navascués (1956).

¹² Rodríguez Lorente, Tawfiq Ibrāhīm (1985); Tawfiq Ibrāhīm (1993).

afany de descobrir i tenir la primícia de publicar nous espècimens i variants tipològiques inèdites.

El seu criteri selectiu era generalment la causa que no publiquessin la documentació completa dels materials que tenien possibilitat d'estudiar. Per aquesta raó quan documentaven una troballa monetària no sempre precisaven el nombre de peces d'un determinat tipus, quasi sempre deixaven de documentar els ornaments, les alteracions físiques de les monedes i els paràmetres metrològics d'aquestes. Tampoc no consideraven important documentar el lloc de la troballa quan es tractava de peces procedents de pèrdues aïllades. Sols alguna manifestació d'agraïment que F. Codera anota al costat de la descripció de determinades monedes ens dóna a conèixer, junt amb el nom del propietari que li va proporcionar un rar exemplar monetari, el lloc de seva precedència, la qual cosa documenta indirectament el lloc de la troballa.

Malgrat les limitacions i algunes mancances de la seva documentació ens han preservat informació valuosa de primera mà sobre conjunts monetaris procedents de troballes i de peces de moneda úniques que formaven part de fons de col·leccions de localització actual desconeguda.

Per altra banda, les obres clàssiques de A. Vives i A. Prieto, d'un mèrit encomiable, estan en part superades perquè no inclouen la classificació i descripció de determinats tipus monetaris, emissions produïdes en anys no documentats per aquests autors, i que la publicació de troballes recents i la catalogació d'una part important del fons important de l'ANS, feta amb un gran rigor en l'exercici de les tècniques numismàtiques per G. Miles (1954), fan necessari incorporar en un projecte de catàleg i corpus numismàtic actualitzat. Aquesta recopilació de materials i la documentació de monedes inèdites han constituït la fase prèvia d'aquest

treball i la base de les observacions numismàtiques realitzades en aquest treball sobre la moneda dels Banū Tuġīb i dels Banū Hūd.

L'escàs nombre de les peces de moneda preservades ens limita a l'hora d'aplicar l'estadística i fer estimacions sobre les mostres obtingudes. És una circumstància que s'agreuja perquè gairebé la totalitat dels exemplars documentats tenen un estat de conservació regular o dolent, cosa que sovint dificulta o impedeix establir la data de determinats tipus monetaris que sols coneixem per una peça o dues en les quals la llegenda de la seca i la data és il·legible, per la qual cosa no sempre és possible classificar-la. És per això que calia revisar els materials publicats fins ara i intentar documentar noves monedes, tant de fons monetaris institucionals que no havien estat publicats com de col·leccions privades.

2.1.2 Duplicitats de referències de monedes en diferents publicacions

Pel que fa al problema de les duplicitats de referències bibliogràfiques relatives a un mateix exemplar monetari, i amb la finalitat d'esmenar-lo en la mesura del possible, he procurat reunir tota la informació bibliogràfica de les monedes emeses a la Marca Superior d'al-Andalus per tal d'establir una taula de correspondències que permet veure els diversos autors que publiquen una mateixa moneda. Aquesta feina de recopilació i sistematització de materials es pot veure reflectida en cada full de catàleg on s'estudien una per una les diverses monedes i en forma de taula després del capítol dedicat al corpus monetari de les emissions dels Banū Tuġīb i dels Banū Hūd.¹³

¹³ Aquesta bibliografia planteja certes dificultats ja que hi ha publicacions que no es troben en totes les biblioteques especialitzades del país. Per altra banda, algunes col·leccions a què es refereixen alguns autors avui no són localitzables i altres són de difícil o impossible accés. Aquest és el cas de la col·lecció de la Real Acadèmia de la Historia (Tawfiq Ibrāhīm, 1992, 246).

2.1.3 Exemplars publicats de localització actual desconeguda

La majoria de les publicacions realitzades a finals del segle XIX i principis del XX no consignaven les seves fonts de documentació. Aquestes obres, concebudes amb diferents criteris metodològics, dupliquen la documentació d'una mateixa moneda, que habitualment és un exemplar únic.

Seguir el rastre d'aquestes peces, per tal de desfer l'equívoc de les duplicitats i evitar en la mesura del possible valoracions estadístiques amb mostres falsejades per la documentació, m'ha obligat a fer una minuciosa feina de control de dades que no hauria estat possible si no hagués buidat la informació disponible en una base de dades ben estructurada.

Malgrat algunes manques d'informació (absència de dades metroloògiques, il·lustracions, indicació del lloc de procedència, indicació d'alteracions produïdes a les peces posteriorment a l'encunyació), bona part de les peces publicades per F. Codera, A. Vives i A. Prieto s'han pogut identificar perquè les col·leccions dels dos primers autors avui es troben, respectivament, als fons de l'ANS i del MAN.

2.2 Recerca monetària

He considerat un objectiu primordial la recerca de materials nous. És important per al coneixement de les emissions taifa poder comptar amb la incorporació de troballes recents de monedes procedents d'ocultaments voluntaris i de pèrdues aïllades.

També era un exercici obligat aprofundir en determinats aspectes de la història i de la numismàtica islàmica i andalusina per millorar el coneixement i la comprensió de la moneda taifa.

2.2.1 Precedents, la tesi de llicenciatura

Quan vaig subscriure el programa de doctorat “Societat i cultura material en les formacions preindustrials” a l'Estudi General de Lleida, vaig elegir com a tesi de llicenciatura el tema *Les emissions de Sulaymān al-Musta‘īn de Saraqūṣṭa (431-438) i Yūsuf al-Muẓaffar de Lāridā (438-439)*.¹⁴ Aquesta decisió comportava assumir la continuïtat d'un projecte que ja rodava de temps i que tenia la direcció de M. Barceló.¹⁵

El centre d'interès d'aquell primer projecte tenia com a objecte una primera aproximació a la història i a la moneda de la Lleida àrab del segle V/XI. El propòsit era estudiar les emissions monetàries de Sulaymān Ibn Hūd i de Yūsuf al-Muẓaffar. Ben aviat em vaig adonar que calia incorporar les atribuïdes al misteriós Sulaymān Tāğ al-Dawla, que amb aquest títol o nom de prestigi va encunyar monedes a Saraqūṣṭa durant els anys 439-41/1047-49.

Vaig incloure la sèrie monetària de Tāğ al-Dawla en la tesi de llicenciatura, tot i que les seves emissions monetàries no constaven en l'enunciat del títol, perquè la seva moneda havia estat atribuïda erròniament a Sulaymān al-Musta‘īn en publicacions de fons de col·leccions importants realitzades per grans numismàtics del segle XIX com S. Lane Poole (1897-90),¹⁶ H. Lavoix (1891) i H. Nützel que van catalogar respectivament els fons del British Museum, la Bibliothèque National de Paris i el Königlische Museen zu Berlin. Les cinc monedes que recull el catàleg del Museo Arqueológico Nacional (1892) d'aquest mateix governant hudita tam-

¹⁴ Cursos acadèmics 87-88 i 88-89

¹⁵ L'any 1984 i també sota la direcció del professor M. Barceló l'havia inscrit, amb el mateix títol, a la Universitat Autònoma de Barcelona.

¹⁶ F. Codera assenyala aquest fet quan valora les aportacions dels seus antecessors, als qui retreu errors de classificació (1879, pàg. XVII)

bé es van classificar erròniament en aquesta obra que va fer A. Vives i que va revisar F. Codera.¹⁷

La meua tesi doctoral és una reelaboració i una extensa ampliació de la memòria de llicenciatura dirigida per M. Barceló.¹⁸ Comprèn l'estudi de tretze poders emissors, en comptes dels tres que abastava el primer treball d'investigació, i incorpora la documentació d'un gran nombre de materials nous.

En aquella primera etapa de treball vaig seguir fil per randa el model de catàleg i de corpus de M. Barceló sobre la taifa 'āmirida de Dāniya-Mayūrka. De la mateixa manera que ell, el meu propòsit era bastir “una mínima estructura on anar col·locant els resultats de futures recerques que és poguessin dur a terme” (Barceló 1983, pàg. 43).

En un primer intent d'aproximació a un tema tan obscur i complex tractava d'articular dins un corpus la documentació dels diferents tipus monetaris publicats per diversos autors. En un apèndix final, a manera de catàleg, s'incorporaven les monedes de nova documentació.¹⁹ Aquest recurs metodològic feia possible donar les dades de localització dels nous exemplars, els paràmetres metrològics i les característiques de les peces inèdites.²⁰ El corpus aplegava ordenats cronològicament per governants i sèries els diversos tipus d'emissions monetàries, alguns de monedes de localització avui desconeguda, documentats per F. Codera, A. Vives i A. Prieto en unes obres que encara avui són punts necessaris de referència.

¹⁷ Pel que fa a l'atribució errònia d'autoria a J.D. de la Rada, àmpliament reproduïda en la bibliografia de la Numismàtica hispanoàrab, del catàleg del MAN de l'any 1892, vegeu C. Alfaro (1993, pàg. 42-43)

¹⁸ He d'agrair a M. Barceló les crítiques que em van permetre progressar en una tasca que m'excedia.

¹⁹ Un criteri organitzatiu concebut per M. Barceló (1983) a la moneda de la taifa de Danya-Mayurqa.

²⁰ En aquella etapa de treball no es va considerar la possibilitat de documentar els ornaments i les orles dels nous espècimens.

La possibilitat d'ampliar les mostres de moneda obtingudes en l'etapa anterior de recerca i poder introduir aquelles dades dins l'esquema general de les emissions de la Marca Superior d'al-Andalus ara em permet replantejar problemes amb més elements de judici i recórrer al mètode estadístic per poder contrastar determinades hipòtesis.

L'amplitud i les característiques de la mostra de moneda utilitzada han fet necessària una adequació dels mètodes de treball. El errors que he pogut detectar d'aquell primer treball els reconec com a meus en els diferents apartats on són objecte de reflexió.

2.2.2 Monedes de fons museístics

He utilitzat materials numismàtics de les següents institucions: Departamento de Numismática i Medallística del Museo Arqueológico Nacional (Madrid), American Numismatic Society (Nova York), Gabinet Numismàtic de Catalunya (Barcelona), Museo Arqueológico de Zaragoza, Gabinet Numismàtic de la Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida, British Museum (Londres), Bibliothèque Nationale (París), Museu Comarcal de la Noguera (Balaguer) i Museu de la Paeria (Lleida).

2.2.3 Monedes de col·leccions privades i institucionals

L'accés a un reduït nombre de col·leccions privades m'ha proporcionat alguns materials interessants. Malauradament, el col·lectiu afeccionat a la moneda taifa és limitat donat el poc interès que hi ha per una moneda, poc preada a causa del seu general mal estat de conservació i per les dificultats que comporta la seva classificació. Les rares excepcions a consignar són les documentacions dutes a terme en els fons de les col·leccions de numismàtics, autors de diverses publica-

cions i socis de l'ANE com L. Domingo (Barcelona) i R. Morgenstern (Barcelona) i afeccionats al col·leccionisme com F. Segura (Lleida).

Les fotografies trameses per col·legues estudiosos de la moneda taifa m'han facilitat l'estudi d'exemplars d'interès per al meu treball: Departament d'Arqueologia de la Universitat de València²¹ i Museu Arqueològic Provincial d'Alacant.²²

2.2.4 Monedes amb registre arqueològic

La col·laboració amb arqueòlegs, que han treballat en jaciments andalusins, m'ha permès incloure en al catàleg peces tan interessants com el dirham trobat a l'excavació de l'antic Portal de Magdalena (Lleida). Un rar espècimen que representa una emissió fins ara desconeguda de Yusūf al-Muẓaffar de Lleida, de l'any 438/1046-47. Aquesta troballa permet avançar en un any la cronologia de les emissions monetàries del fill primogènit de Sulaymān al-Musta'in. La data d'aquesta peça revela una política emissora en concordança amb la fragmentació territorial i a les dissensions que tenen lloc a la Marca Superior l'any mateix de la mort del fundador de la dinastia Banū Hūd.

De vegades, una troballa ens permet omplir buits interpretats erròniament com a hiatus en la producció de moneda d'una determinada seca, governant i any d'emissió. En d'altres ens permet establir relacions entre la moneda en qüestió i altres espècimens encunyats en altres territoris. Mentre que en altres el tossut esforç per intentar establir les línies de connexió no sempre aboca a una solució satisfactòria.

²¹ R. Arroyo em va trametre les fotografies, la documentació i la metrologia de les monedes dipositades en el monetari del Departament d'Arqueologia de la Universitat de València.

²² C. Domènech, de la Universitat d'Alacant, em va proporcionar les fotografies i les dades físiques de dos exemplars procedents de la col·lecció de I. Albert, dipositata al Museu Provincial d'Alacant.

El dirham del Portal de Magdalena (núm. 619 del catàleg) és un exemple il·lustratiu pel que fa al cas. El disseny del seu tipus no té paral·lel en la moneda taifa d'al-Andalus, i he pogut constatar que està marcadament influït per la moneda siciliana contemporània dels kalbites (Spahr, 1976, lám. XVI, núm. 28).

El dirham de Lleida procedent de la troballa del Portal de Magdalena i les monedes de Lleida amb llegendes circulars (núm. 634-645 del catàleg) imiten tipus monetaris fatimites característics dels kalbites de Sicília. Són dos models tipològics de la moneda d'al-Muzaffar que manifesten una relació estreta entre la Lleida àrab i el Mediterrani islàmic.

Existeixen altres paral·lels. El *'amal* de Lleida esdevé un emirat defensat a ultrança per Yūsuf al-Muzaffar, el qual es veu constret –com també altres emirs taifes d'al-Andalus o els kalbites de Sicília– a la pràctica d'una recaptació contrària a la llei islàmica i, per tant, a una fiscalitat il·legítima, per poder subvenir als costos d'una milícia mercenària, atesa la situació de guerra continuada amb el seu germà Aḥmad de Saragossa i per satisfer els no menys onerosos pagaments de les pàries pactades amb els veïns cristians del nord: Ramon Berenguer I de Barcelona i Ermengol III d'Urgell.

Les primeres monedes àrabs recuperades amb registre arqueològic a Balaguer són un important testimoni de la circulació monetària en el districte (*'amāl*) de Lāri-dā. Aquesta troballa podia ser una mostra de la moneda que es podia trobar en un portamonedes de principis del segle VI/XII: un dirham de coure i un grapat de peces trossegades del mateix metall emesos per Aḥmad II.

Els retalls de moneda procedents d'aquest conjunt tancat estan tallats de manera que permet identificar-los tot i la mida d'alguns d'ells. La majoria d'aquests trossets de moneda pesa un terç de dirham. En cadascun d'ells es preserva un dels elements característics de la peça: en uns és la data, en altres un ornament o un

tros d'ornament o bé el títol honorífic de l'autoritat emissora. Són uns components prou significatius que permetien reconèixer un determinat tipus de moneda a la gent que vivia a Balaguer i que les feia servir com moneda divisionària poc abans de la conquesta cristiana.²³

L'extrema raresa de monedes recuperades en excavacions arqueològiques, que en canvi proporcionen en abundància altres materials islàmics, ha estat destacada pels arqueòlegs presents en el col·loqui *La guerre, fortification, habitat* celebrat a Madrid (Casa de Velázquez) el 24-27 de novembre de 1983.²⁴

2.2.5 Monedes procedents de troballes aïllades

No és menys interessant seguir el rastre de les monedes de recuperació de superfície. No podem menystenir el principi segons el qual la probabilitat que una moneda es perdi accidentalment és directament proporcional al nombre d'exemplars encunyats de la seva espècie. Encara que aquesta representativitat pugui ser alterada per diversos factors com la composició edafològica, l'acció corrosiva del sòl on ha estat soterrada, l'ús preferent d'algunes monedes sobre altres en els intercanvis comercials, i fins i tot els esforços esmerçats en la tasca de recuperació ja que aquests són més tenaços quan es tracta de buscar una peça d'or o una determinada peça considerada valuosa per al seu propietari.

Un altre dels objectius marcats és aprofundir en l'estudi de la moneda de les taifes califals, és a dir, les emissions monetàries que tenen una estreta relació temporal amb les dels Banū Tuğīb i dels Banū Hūd. Sovint cal sortir del marc prefixat per

²³ J. Giralt, responsable de les excavacions del Pla d'Almatà i director del Museu de la Noguera va valorar en la seva justa mesura la importància d'una troballa de petits fragments de moneda deteriorats pel llarg temps de soterrament en el subsòl de la casa núm. 2 del pla d'excavació realitzat l'any 1995.

²⁴ P. Guichard (1990, pàg. 31 i nota 10) manifesta que els indicis materials que permeten datar els hàbitats musulmans amb la precisió desitjable falten quasi sempre i destaca el fet de no haver trobat monedes ni en sondeigs ni en excavacions arqueològiques.

poder establir les relacions pertinents amb els altres centres emissors taifa d'al-Andalus. És un exercici obligat a l'hora d'intentar dilucidar determinats problemes i procurar esclarir hipòtesis controvertides, algunes ben formulades des de fa temps per F. Codera, A. Vives i A. Prieto. Un conjunt de problemes, que jo no he fet més que replantejar i resoldre parcialment.

2.2.6 Monedes d'antigues troballes

Seguint les línies preestablertes en l'esbós de treball, tot just perfilades en iniciar el treball, modificades i ampliades d'acord el seu progrés he comparat les il·lustracions de monedes procedents del tresor del carrer de la Paja de Saragossa, reproduïdes en treballs de F. Codera (1881a i 1884a), amb peces del fons de l'ANS i he constatat la coincidència entre algun dels exemplars d'aquest fons amb els documentats per F. Codera. Una part d'aquests exemplars van ser publicats per G. Miles (1954), però la resta són inèdits perquè es van integrar al fons de l'ANS posteriorment a la seva publicació.

Davant els problemes amb què he hagut d'enfrontar-me al llarg del meu treball, he procurat de no oblidar una recomanació de M. Barceló, la qual ve a dir el mateix que la màxima de Claude Bernard:

Qui no sap el que busca, no veu el que troba.

2.3 Possibilitats i limitacions del registre numismàtic

He considerat poc fiable, amb mostres poc representatives, de fer un estudi complet dels encunys de les monedes emeses pels tugíbides de Saragossa i pels hudites de Saragossa, Lleida, Calatayud, Tudela i Osca.

L'únic conjunt de moneda important quant al nombre de peces són les fraccions de dinar de Tāğ al-Dawla que no tenen llegendes marginals i, per tant, sols permeten establir una datació relativa, la que correspon als anys de govern d'aquest

poder emissor (439-41/1047-49) que desplaçà durant aquest període a Aḥmad al-Muqtadir del govern de Saragossa.

Els treballs fets fins ara sobre moneda califal d'al-Andalus es basen en conjunts de monedes encunyades en un determinat any i es componen de mostres de 340 exemplars (Pellicer, 1987) i 30 peces (Canto *et alii* 1988, pàg. 94), l'observació dels quals va permetre diferenciar un nombre d'encunys, proporcionalment petit, a partir dels quals els respectius autors determinen de forma aproximada el volum de les emissions monetàries en els anys estudiats.²⁵

Pel que fa a l'elaboració de l'apartat sobre la metrologia de les monedes de la Marca Superior la mostra de peces amb referència de pes, documentades en el catàleg, inclou un major volum d'exemplars amb el pes controlat que l'estudiada per J. Pellicer (1992) i he pogut constatar que aquest autor, en la seva taula de la mitjana de pesos i variables, dóna uns paràmetres els resultats numèrics dels quals no tenen diferències significatives amb els de la taula elaborada amb els pesos de les monedes aplegades en aquest treball.

Per altra banda, l'estudi metrològic de les monedes de la Marca Superior incorpora les variables metrològiques de les monedes emeses a les seques de Lleida, Calatayud i Tudela.

²⁵ A. Canto, 1988, pàg. 99) en una mostra de 60 exemplars de l'any 340/951 va diferenciar 50 encunys d'anvers i 54 de revers. J. Pellicer (1987) en una mostra de 50 dirhams de l'any 341/952 diferencià 8 encunys d'anvers i 25 de revers i per obtenir el volum de producció proposà com a factor multiplicador la xifra de 20.000 peces per encuny.

Observem una diferència significativa entre les proporcions de nombre d'encunys obtingudes entre tots dos estudis basats en monedes d'anys consecutius, les quals suggereixen uns volums d'emissió baixos per a l'any 341.

3. Metodologia del treball

3.1 Materials i recursos organitzatius

Per confeir el catàleg de la moneda de la Marca Superior d'al-Andalus he documentat els fons monetaris dipositats a: American Numismatic Society (Nova York), British Museum (Londres), Departament d'Arqueologia de la Universitat de València, Departamento de Numismática y Medallística del Museo Arqueológico Nacional (Madrid), Gabinet Numismàtic de Catalunya del Museu Nacional d'Art de Catalunya (Barcelona), Gabinet Numismàtic de la Fundació Pública "Institut d'Estudis Ilerdencs" de la Diputació de Lleida, Königliche Museen zu Berlin, Museo de Zaragoza i Museu Comarcal de la Noguera (Balaguer). Prop del 32 % de les peces documentades en el catàleg són inèdites (242 sobre 759).

En la fase prèvia d'elaboració del catàleg vaig obtenir 1.342 negatius de monedes de diferent procedència, la fotografia de les quals vaig incorporar a les fitxes de documentació elaborada a partir d'una base de dades de 759 registres de 23 camps on tenien entrada els elements d'estudi de cadascuna de les monedes documentades. Una part d'aquelles fotografies s'han digitalitzat i s'han inclòs en el catàleg.

La taula d'ornaments conté 311 elements, i indica el número de les peces del catàleg on es poden trobar. A més a més, proporciona un element diferencial que ajuda a l'hora de classificar monedes d'un determinat model de llegendes que tenen la data il·legible.

Un grup de 87 exemplars formen part de l'apèndix del catàleg anomenat "Monedes amb dades incompletes", que correspon a peces publicades sense indicar dades metrològiques, varietats decoratives i determinades alteracions produïdes en les peces, després que s'encunyessin, com ara perforacions i retalls.

Excepcionalment, coneixem la imatge d'alguns d'aquests exemplars, la qual ens permet una observació directa de les inscripcions, ornaments, orles i alteracions físiques de la peça. Alguns autors no donen a conèixer la procedència de les peces, i algunes són de localització actual desconeguda,²⁶ cosa que no ens permet consultar la peça per contrastar lectures de llegendes que es van publicar com a borroses o il·legibles.

El nucli essencial de la documentació el constitueix el corpus numismàtic on se sistematitzen les diferents sèries de moneda taifa de la Marca Superior d'al-Andalus.

Està format per dos grups diferenciats. El primer encunyat sota el control de tres governants tugíbides aplega setze tipus de llegendes diferents i les variants de tipus i any expressats en lletres. El segon està constituït per les emissions dels deu governants hudites, amb 74 tipus epigràfics. Dues peces esparses d'un únic tipus és tot el que coneixem de 'Abd al Malik 'Imad al Dawla, l'últim governant hudita de Saragossa. A. Vives (1893, pàg. LX) va publicar la primera d'aquestes excepcionals peces i es lamentà del seu mal estat de conservació i manifestà quines eren les limitacions inherents:

La moneda 1233 con los nombres *لحاجب عماد الدولة عبد لملك*. *El Hachib Imam daullah Abdelmelik* (no se lee la fecha, ni zeca por estar las orlas borradas) corresponde, según sospecha el Sr. Codera que la vio en la colección Llanos, hoy perdida, a Abdelmelik ben Ahmed ben Almutamin, último rey de Zaragoza de la Dinastía de los Banū Hūd. Sería de gran interés la fecha i la zeca para ver si esta moneda está acuñada en Zaragoza o en Rueda, donde se refugio Abdelmelik al poco tiempo de reinar

²⁶ F. Codera, sols publica el pes de les monedes d'or procedents del tresor bimetàl·lic del carrer de la Paja de Saragossa. A. Prieto omet la publicació dels pesos de les monedes procedents del tresor de Còrdova, un ocultament monometàl·lic d'or, majoritàriament fraccions de dinar, entre les quals es trobaven peces encunyades pels tugíbides.

El corpus numismàtic introdueix un tipus d'informació no documentada en l'obra de A. Prieto. Són les diferents variants de la forma d'escriure, més o menys extensament, una mateixa data. Quan la mostra és prou àmplia es constata una escriptura completa dels numerals que corresponen a un determinat any i unes variants, introduïdes en emissions posteriors, en les quals es produeix una disminució progressiva de la llargada de la llegenda de la data, lletra a lletra, fins arribar a l'expressió més curta on sols s'escriu el primer numeral. Observem extrems i posicionaments intermedis en la inscripció de la data, l'últim numeral sovint s'obvia i el segon no té totes les lletres o sols en té una.

L'estudi directe dels materials documentats i de les fotografies que he pogut obtenir de la majoria de les peces del catàleg m'ha permès fer una reproducció fidel de l'epigrafia, en caràcters cúfics, de bona part de les llegendes de les àrees centrals d'anvers i revers dels 679 exemplars documentats.

La dificultat més gran en aquesta etapa del treball era poder fer la lectura del considerable nombre de lletres i paraules senceres, borroses o totalment esborrades, d'algunes peces.

En la mateixa fitxa de treball, i amb la fotografia com a punt de referència vaig fer l'estudi epigràfic del marge d'anvers reproduint el tros de la llegenda del *bismillāh* on s'indica la seca i l'any d'emissió. Aquest treball minucios em va permetre obtenir la cal·ligrafia d'exemplars en bon estat de conservació i fer un estudi comparatiu amb altres espècimens del mateix tipus amb lletres borroses i numerals de lectura dubtosa i sovint confirmar la lectura d'aquests darrers.

El catàleg aplega un nombre important de moneda no publicada fins ara. Pel que fa a les monedes dels governats Banū Hūd, que ja havia documentat en la memòria de llicenciatura, la mostra actual no solament incorpora nous exemplars sinó que, la possibilitat de fer l'estudi directe de les peces de l'ANS, m'ha permès

establir la relació d'alguns exemplars d'aquest important fons americà amb troballes publicades per F. Codera (1875b i 1879).²⁷ A més a més, aquesta constatació em va fer adonar del problema que comporta aplicar l'estadística a mostres de moneda on no s'ha tingut en compte que un mateix exemplar hagi estat publicat per diferents autors en els seus treballs, un fet que s'ha de tenir en compte a l'hora de quantificar els volums de producció.²⁸

²⁷ Les làmines de G. Miles no reproduïen la fotografia de tots els exemplars i aquest autor no relaciona cap exemplar del fons de l'ANS amb aquestes publicacions de F. Codera. Per aquesta raó les fotografies obtingudes en la gestió de documentació que vaig fer en aquest fons em van permetre ampliar les possibilitats d'investigació.

²⁸ Una problemàtica que vam evidenciar C. Domènech (1992, pàg. 43) i jo mateixa (Soler, 1992, pàg. 116, i en taula de correspondències i gràfic de la pàg. 134) en sengles ponències de la VI trobada d'estudis Numismàtics que, amb el títol: *La producción y circulación de moneda en Sharq al-Andalus durante las primeras taifas* (404-478/1013-1085), es va celebrar a la UAB sota la direcció de M. Barceló.

4. Marc geogràfic i històric

4.1 Espai geogràfic i peculiaritats del territori

La Marca Superior d'al-Andalus és la demarcació territorial on els tugíbides, primer, i els hudïtes, després, van governar i encunyar moneda en període taifa.

A partir de l'any 185/801 es va definir com un espai defensiu en el límit septentrional del món andalusí, i es consolidà progressivament com una marca de frontera amb els veïns cristians del nord. Després que fossin aturats a Poitiers i de la seva retirada forçosa al sud de la serralada del Pirineus, el musulmans van reforçar les defenses militars de la Marca.

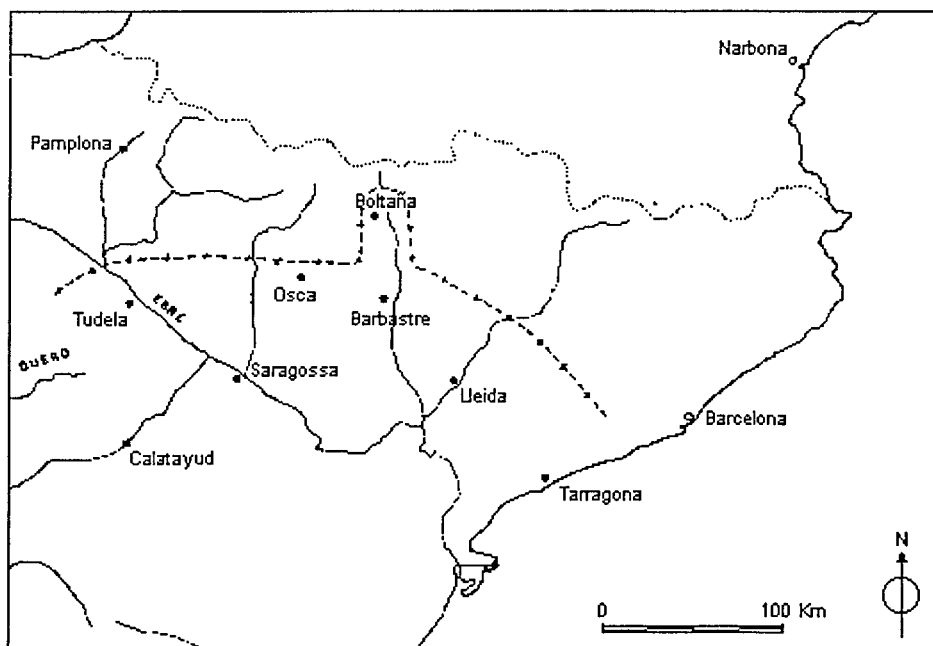

Fig. 1: Línia de frontera de la Marca Superior d'al-Andalus a principis del segle V/XI (Font: Guichard, 1990b, pàg. 45)

Aquesta zona fronterera comprenia bona part de la vall de l'Ebre. El límit nord es trobava situat a les terres de Navarra i de la Marca Hispànica.

La frontera sols es pot definir per una línia ideal que des de la Mediterrània, en un punt situat entre Barcelona i Tarragona –les coordenades del qual no donen a

conèixer ni les fonts àrabs ni les cristianes del seu temps— seguiria un hipotètic camí cap a Ponent, passaria per Osca i Jaca, travessaria l'Ebre i s'estendria per la Rioja actual fins arribar al nucli d'Albelda, el seu punt més extrem.

La Marca Superior també era una circumscripció administrativa que ocupava les terres actuals d'Aragó i el territori de la Catalunya Nova.

Les marques eren territoris on els musulmans podien fer palès els seu esforç en el camí de Déu (*ġihad fi sabil Allāh*), un dels cinc preceptes religiosos a què els obligava l'islam. La Marca Superior —la zona d'al-Andalus amb més territori de frontera amb els veïns cristians del nord— era, per tant, l'indret on la guerra santa o *ġihad* es manifestava de manera continuada.

El càrrec de governador (*walī* o *'amil*) comportava la responsabilitat civil i militar d'un espai defensiu protegit per un entramat de fortaleses (*ḥuṣun*, sing. *hiṣn*) emplaçades a les principals vies de comunicació que en la Marca Superior, com també en tot el territori d'al-Andalus, garantien la protecció dels nuclis urbans i les àrees de conreu.²⁹

La Marca Superior (*al-Taġr al-a'-alā*) a les fonts àrabs també és anomenada Marca Major (*al-taġr al akbar*) i Marca Extrema (*al-taġr al āqsā*) pels geògrafs i historiadors del seu temps que posen l'èmfasi a destacar la seva situació geogràfica tan allunyada de Còrdova.

L'organització de la Marca estava en funció del seu caràcter defensiu. La paraula *taġr* (pl. *tuġūr*) que la designava assenyala tant la línia de frontera, amb fortifica-

²⁹ Pel que fa al sistema defensiu i castells (*ḥuṣūn*), vegeu la publicació de Ph. Sénac (1987)

cions (*ḥiṣn*, pl. *ḥuṣūn*) estratègicament situades, com els territoris que li donaven suport (Viguera, 1988, pàg. 18).

7La defensa d'aquest àmbit geogràfic, cobejat pels primers nuclis comtals catalans i per l'incipient regne de Navarra, va donar prestigi personal als governants designats per Còrdova, els quals amb el temps assoliren una certa independència no sempre acceptada pel poder de l'Estat.

En la Marca Suprema (*al-tağr al a'zam*), una altra manera ben significativa de designar aquest territori, amb capital a Saragossa, en el qual els Banū Qasī, primer, i els Banū Tuğīb, després, van fer i desfer a l'hora de designar els càrrecs de govern de les diferents demarcacions (*a'mal*) de la Marca. Uns i altres van saber treure profit de repetides dissensions que es resolien amb pactes amb els califes omeies, el poder allunyat de Còrdova. Els pactes establerts que van possibilitar el relleu de les dinasties governants a la Marca Superior al llarg del temps enfortiren encara més els tuğíbides. Permeteren consolidar membres del mateix llinatge en el govern de circumscripcions territorials al front de les quals exercien el govern per delegació del governant de la Marca establert a Saragossa.

Els tuğíbides, l'influent grup clànic d'origen iemenita, van incrementar el seu poder a la Marca Superior en temps d'al-Mundīr (273-75/886-88). Després de desplaçar els Banū Qasī del poder van aconseguir el ple reconeixement de 'Abd al-Raḥmān III. Muḥammad al-Anqar, després del seu nomenament, va ser el primer a enviar l'acta de fidelitat al califa de Còrdova, al qual va secundar en totes les campanyes (Viguera, 1988, pàg. 104-128).

4.1.1 Els districtes de la Marca Superior

Dins l'àmbit de la Marca Superior hi havia els districtes (*iqḷīm* o *'amāl*) de Turtuša, Lāridā, Barbiṭaniya, Wašqa, Tuṭila, Qalā'at Ayyūb, Bārūša i Saraqušta, uns

espais geogràfics ben definits per al-Rāzī. En l'obra geogràfica d'al-'Ūdrī també trobem força informació sobre la Marca Superior i Lleida.

La situació estratègica de madīnat Saraquṣṭa va comptar a l'hora de determinar que aquesta fos la capital de la Marca. Els musulmans van respectar una capitalitat establerta en aquest lloc des del temps de l'emperador August, quan es va planificar la divisió territorial de la Península en convents jurídics. M. de Epalza opina que en època islàmica Saragossa no sols va ser la capital de la Marca sinó que fou considerada la mare de tota la zona fronterera (*umm al-ṭagr al-‘ālā*).³⁰

El sector de Lleida també tenia un governador (*walī*) propi que depenia de Saragossa. Lleida tant com Tortosa, Osca, Barbastre i altres llocs de les valls pirinenques del Pallars i la Ribagorça formaven part de l'espai defensiu que hom anomenava la frontera extrema (*al-ṭagr al-āqsā*).

4.1.2 Tortosa districte dependent del califat de Còrdova

Turtuša en el segle IV/X era un centre portuari, urbà i administratiu important que es beneficiava de la seva situació privilegiada prop de la costa, a pocs quilòmetres del mar, des d'on es canalitzava el transport de mercaderies i viatgers de la vall de l'Ebre cap a la Mediterrània, com s'havia fet en època romana, i garantia en època musulmana una via ràpida de comunicació amb *Dar al-Islam*. La situació geogràfica de Tortosa va ser reconeguda com un lloc estratègic d'al-Andalus (M. Epalza, 1897b).

No és gens estrany que, fins i tot abans que ‘Abd al-Raḥmān III prengués els títols califals de “victoriós per Déu” (*al nāsir li-dīn Allāh*) i de “protector dels creients” (*amīr al-mūminīn*), en autoproclamar-se califa de Còrdova, l'any

³⁰ Vegeu M. de Epalza (1987) pàg. 29.

317/929, *Turtuša* tingués un governador (*walī*) propi nomenat pels califes de Còrdova, el qual, per tant, no estava condicionat a les ordres dels tugíbides. Aquesta circumstància explicaria que aquest territori quan a principis del segle V/XI es van constituir els regnes de taifes (*Mūluk al-Ṭawā'if*),³¹ es constituís en una taifa independent, amb moneda pròpia, deslligada del tugíbides que governaven la Marca Superior.

Nabil era un governant d'origen eslau, afavorit pels amirites de la mateixa manera que ho foren els poderosos caps militars de València, Dénia, Múrcia i Almeria que feren seva la causa a favor o en contra de les successives proclamacions de pretendents al califat de Còrdova. Els interessos comuns d'aquests governants els degueren unir amb lligams prou forts perquè cap dels influents eslaus s'immiscís en el territori de l'altre.

El amirites degueren establir un vincle decisiu amb el poderós veí, la família del qual regia els destins de la Marca Superior des de temps pretèrits. Les primeres, i presumiblement reduïdes, emissions monetàries de Muğahid de Dénia, al-Muẓaffar i Mubārak de València i Ḥayrān d'Almeria tenen una curta durada. L'amplitud cronològica dels exemplars preservats es redueix als anys 402-407/1011-16. Després, solament tenim el testimoni de les monedes encunyades pels tugíbides, unes encunyacions que d'acord amb el registre numismàtic actual comencen l'any 415/1024. Les taifes que havien encunyat moneda a la regió

³¹ Els àrabs designaren amb el nom de reis de taifes (*Mulūk al-Ṭawā'if*) els diferents emirats en què es disgregà el califat de Còrdova després de la segona *fitna*. Tanmateix, cal observar que cap dels emirs que van governar els diferents territoris no va fer servir mai el títol de rei (*malik*) a les monedes.

A. Prieto (1920, pàg. 17-18) argumenta les dues accepcions de la paraula الخليفة (*al-ḥalifa*) que trobem documentada a les monedes de Nabil de Tortosa (Vives, núm. 1294-1295). La primera té un significat restringit: designa al cap dels musulmans i representant del Profeta. Aquest *laqab* designava els governants omeies i abbàssides i alguns descendents de Mahoma. La segona accepció d'aquest títol tenia un sentit més general, servia per designar l'alt carrec de lloctinent o vicari. Segons A. Prieto és en aquest segon sentit que va ser utilitzat per Nabil.

occidental (Šarq al-Andalus) sembla que no reprengueren la seva activitat fins més tard. El hiatus detectat en la producció de moneda durant aquest període sols té, per tant, una excepcional contrapartida en la producció monetària de Saragossa. El registre numismàtic ens proporciona la prova de les monedes de la Marca Superior on hi ha imprès el nom de la seca مدينة سرقسطة, que coincideix amb el lloc de situació del taller monetari i amb el de la capitalitat territorial i seu de l'estat tugíbida.

4.2 Seques de la Marca Superior d'al-Andalus en període taifa

La proliferació de seques en aquest territori serà una situació puntual provocada per les desavinences i ambicions dels fills del fundador de la dinastia Banū Hūd. La producció dels tallers d'Oscas, Calatayud, Tudela i Lleida és un episodi relativament breu en la història de la moneda de la Marca Superior.

Els noms de les demarcacions de Lāridā, Barbiṭaniya, Wašqa, Tuṭīla, Qalā'at Ayyūb, Bārūša i Saraquṣṭa es corresponien amb els noms de les medines o ciutats importants on se centralitzava l'administració i l'aparell fiscalitzador del govern que l'Estat delegava al senyor de la Marca (*sāhib al taḡr*). En aquestes ciutats, llevat de Barbiṭanya i Bārūša, s'establirien els tallers de moneda o seques que encunyarien moneda en períodes més o menys llargs en època taifa.

La disgregació territorial conseqüència de l'enfrontament dels fills de Sulaymān es reflecteix en la moneda de la Marca Superior en unes monedes que s'encunyen a nom del protagonista d'aquesta història i en el de la nova seca emissora que és el de la ciutat que fins i tot abans de la presència musulmana era la capital de demarcacions territorials de menor entitat.

La producció de moneda a les seques d'Oscas, Calatayud, Tudela i Lleida va ser anul·lada en el decurs del temps per Aḥmad al-Muqtadir, el qual va recuperar

primer Saragossa i va reduir els germans insubmisos. A Osca sols es va emetre moneda un any. Les seques de Calatayud i Tudela treballaren dos i tres anys. Lleida va tenir una trajectòria més llarga, segons el registre numismàtic produí moneda durant el període 438-459.

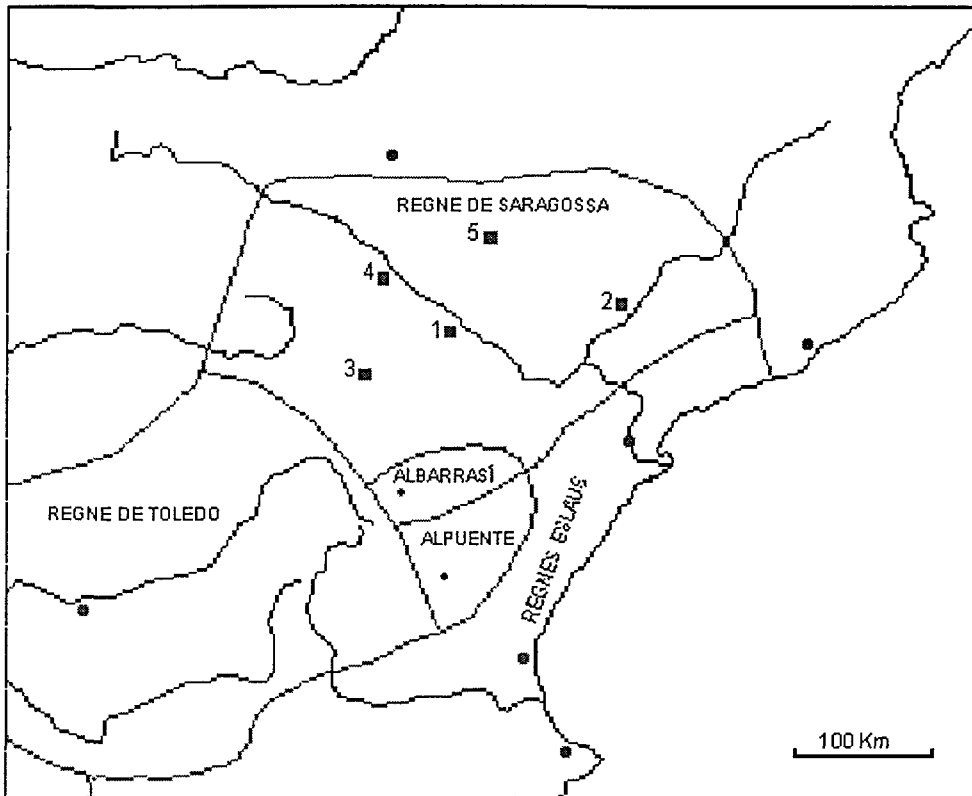

Fig. 2. Situació de les seques de la Marca Superior d'al-Andalus en període taifa

Saraqūṣṭa (Madīnat)	سرقسطة (مدينة)	Saragossa
Lāridā	لاريدة	Lleida
Qalā'at Ayyūb (Madīnat)	قلعة ايوب (مدينة)	Calatayud
Tuṣīla	تطيلة	Tudela
Wašqā	وشقة	Osca

5. Introducció a la història monetària d'al-Andalus

5.1 Presència àrab i nova fiscalitat

La consolidació del domini musulmà es va dur a terme en menys de set anys. L'expansió cap el Nord, seguint les vies romanes, els va portar a la Vall de l'Ebre des d'on van prosseguir el seu camí cap a Lleida i Tarragona. La zona de la Septimània catalana fou recorreguda per tropes arabomusulmanes, probablement dirigides per Ṭariq ibn Zağad abans de l'any 96/714.

Segons J.M. Salrach (1987, pàg. 121, 122) places fortes com Tamarit, Fraga i Montsó, i molt probablement Barcelona i Girona degueren capitular sense oferir resistència, per la qual cosa foren respectades, mentre que altres com Tarragona, Mataró i Empúries se suposa que plantaren cara a l'invasor i foren destruïdes. Altres ciutats com Osca patiren un llarg setge abans de demanar la pau de Déu (*amām*) per a ells i la seva hisenda. M. Barceló (1988, 15) diu:

[...] Alguns textos parlen fins i tot de setges amb establiment de conreus i aixecament d'habitatges a l'Alt Aragó.

La invasió musulmana va comportar per als nous súbdits cristians un nou sistema fiscal basat sobre la persona (*ğizya*) i sobre la propietat (*harağ*). Els impostos es pagaven una part en espècies i una altra en dinars, la nova espècie monetària que substituïa els trients d'or visigots.

El califat d'orient era massa lluny per proveir el numerari que feia falta al poder de l'Estat. Aquest fet va afavorir la creació de seques en el territori d'al-Andalus. Els governants del nou Estat, designats pel califa d'orient, durant un temps van proveir de moneda d'or la població andalusina.

5.1.1 Moneda transicional hispanoàrab

Les monedes d'or que s'encunyaren a Al-Andalus en el primer temps de la conquesta són els anomenats dinars transicionals hispanoàrabs.³²

La localització del primer taller monetari que proveïa la moneda necessària al nou Estat és hipotètica i controvertida. Fins i tot s'argumenta la possibilitat de l'existència d'una o més seques diferents en funcionament durant aquest curt període d'emissió.³³

Tant la sèrie llatina com la bilingüe, una classificació numismàtica on es té en compte el tipus de llengua de les llegendes, no dona a conèixer més que el nom de seca genèric Hispània. Tant els dinars epigràfics llatins com els dinars i fraccions de dinar bilingües indiquen a la llegenda del marge que van ésser encunyats a Hispània: *Novus numus feritus in Hispania*. El terme Hispània es troba abreujat en les formes SPN, en la sèrie epigràfica llatina d'Hispània i SPAN en la sèrie bilingüe (Balaguer, 1976, pàg. 87).

Les estimacions sobre la producció de moneda en aquest període fan servir xifres relativament elevades. Malgrat que sectors importants de la població autòctona es convertiren de manera progressiva a l'Islam per tal de beneficiar-se de les reduccions d'impostos, el ingressos de l'Estat en concepte de fiscalitat van ser molt

³² Vegeu Codera (1879, pàg. 35-55), Vives (1893, pàg. VII-VIII); Miles (1950, pàg. 20-22). La publicació de la tesi de llicenciatura de A.M. Balaguer ens aporta més informació sobre les emissions transicionals àrabs (1976). La mateixa autora ens proporciona una síntesi sobre aquestes primeres encunyacions a al-Andalus en la ponència que va presentar al I Jarique de Estudios Numismáticos Hispano-Árabs a Saragossa (1988, pàg. 11-28).

³³ F. Codera va situar el taller monetari on es van fer les emissions de dinars llatins a Sevilla. La seva hipòtesi es basa en el fet que aquesta ciutat va ser la primera capital d'al-Andalus. Quan al-Hurr b. 'Abd al-Rahmān al Qaysi l'any 97/715 va traslladar la capitalitat a Còrdova és de suposar que també s'hi traslladés la seca on s'encunyaren els dinars bilingües (1874, pàg. 195). Aquesta data és contestada per Miles, el qual assenyala que Còrdova no va ser elegida com a capital fins dos anys després per al-Hurr i suggereix que la segona sèrie podria haver-se emès tant a Sevilla com a Toledo.

grans. S'encunyaren un nombre considerable de peces per subministrar als nous grups de poblament un numerari propi amb el qual poguessin satisfer les exigències fiscals. Els nous tallers monetaris produirien la moneda legal de l'Estat musulmà d'al-Andalus.

El nombre de monedes transicionals hispanoàrabs documentat per A.M. Balaguer (1976, pàg. 123), 65 en total, posa en evidència el problema del reduït nombre d'exemplars supervivents o testimonials de què es pot disposar per a l'estudi d'una determinada seca i període d'encunyació.

L'exigüïtat de les monedes supervivents és un fet que constatem per a diferents anys d'encunyació de la moneda andalusina. M. Barceló (1979a, pàg. 313) quan parla de la moneda d'or circulant als comtats catalans ho expressa amb una frase molt gràfica en l'enunciat de la publicació: “un or vist i no vist?” i, en aquest mateix treball, l'autor diu:

[...] Un or que tanmateix nosaltres per ara tenim difícil de trobar.

El problema de l'exigüïtat de monedes supervivents encara es més greu en període taifa, en el qual l'estudi d'algunes sèries es veu limitat al coneixement d'un o uns pocs exemplars, que fan les mostres poc fiables. No podem oblidar que una actuació arqueològica, la troballa d'un ocultament de moneda, una col·lecció gelosament guardada i posada anys més tard a la venda pot fer aflorar nous espècimens per a la investigació futura i aportar informació valuosa. No és menys cert, també, que aquests hipotètics materials poden obligar a replantejar qüestions suposadament resoltes i potser obligar a corregir atribucions i datacions mal donades per a alguns espècimens monetaris i el que és més important, modificar teories i argumentacions que es consideraven reeixides. Aquest és un dels objectius primers d'una tesi que assumeix la limitació de no poder trobar resposta a totes les qüestions ni resoldre els problemes que es planteja.

5.1.2 Moneda emiral i del califat de Còrdova.

Dos anys després que el califa d'Orient 'Abd al Malik reformés la moneda, a la seca de Còrdova s'encunyaren els primers dirhams amb el nom d'al-Andalus.

Aquest tipus de moneda segueix el model establert en la reforma i és totalment epigràfic i anònim. La moneda reproduceix en les àrees centrals i en el marge del revers unes mateixes llegendes de l'Alcorà.³⁴ La llegenda del marge de l'anvers és la més significativa perquè després d'invocar el nom d>Allāh indica la seca on s'ha emès la peça monetària i l'any d'emissió.³⁵ Aquesta datació expressada amb numerals és d'importància cabdal si tenim en compte l'anonimat d'aquests espècimens perquè ens permeten identificar l'autoritat emissora.

L'any 317/929 'Abd-al-Raḥmān III va seguir l'exemple dels fatimites del nord d'Àfrica i es va declarar independent del califat d'orient. Conseqüentment es produí un canvi important en la moneda d'al-Andalus. Es reprengueren les encunyacions d'or. Els dinars i els dirhams dels primers anys del califat de Còrdova tenen una gran varietat de dissenys de llegendes que contrasta amb la uniformitat del període anterior. El canvi definitiu tingué lloc l'any 323/934, quan, s'establí un model prototípus que suprimia la llegenda religiosa de l'àrea central del revers per unes llegendes de caràcter protocol·lari que documenten el

³⁴ Els primers dirhams del catàleg del British Museum són de la seca de Damasc datats el 79/698. La llegenda central de l'anvers: لا اله الا / الله وحده / لا شريك له, en aquest primer període de la moneda és la forma completa de la primera part del *kalima*. En emissions taifa el trobarem en aquesta forma més o menys abreujat i a vegades unit a la segona part on s'expressa la missió profètica de Mahoma: محمد رسول الله. En l'àrea central del revers es reproduceix la sura 112, la llegenda alcorànica que s'identifica des d'un bon començament amb el símbol omeia i que els omeies d'al-Andalus mantenen en la moneda fins la proclamació del califat, on per necessitat de fer prevaler els títols califals aquests ocuparan tota l'àrea del revers.

³⁵ Durant els primers anys del califat omeia d'orient sols s'encunya or a Damasc, sense indicar el nom de la seca. Pel que fa la plata la tolerància o conveniència califals es manifesta de manera ben diferent, entre els anys 130-49/747-66 s'encunya plata en 48 tallers emissors. Les monedes de les diferents seques emeses un mateix any sols es diferenciaven pel nom de la respectiva seca. El pes de totes ells és de 2,97 g, l'establert per 'Abd al-Malik.

nom i els títols califals adoptats per l'autoritat emissora. Aquest model de llegenda de revers va tenir continuïtat en les monedes emeses pels seus successors. Durant el califat d'al-Ḥakam II es va introduir un nou element important en l'àrea del revers. Junt amb el nom i títols del califa trobem el títol d'al-ḥāḡib (camarlenc) acompanyat del nom de qui exercia tan honorable funció de govern. A l'anvers de les monedes d'al-Ḥakam II es mantingué la tradició de posar el nom del *ṣāhib al-sikka* (prefecte de seca) que trobem en monedes d'al-Andalus des d'època emiral (Canto, 1988a, pàg. 33-37).

5.1.3 Moneda de les primeres taifes

La moneda de les primeres taifes, o del període *Mulūk al-Ṭawā'if*, entre les quals es troba la dels tugíbides i la dels hudites de Saragossa, constitueix el rastre numismàtic de les emissions locals encunyades per diferents emirats o dinasties andalusines, geogràficament i ètnicament diferenciades (Guichard, 1990, pàg. 16), que substitueixen el govern i la moneda del califat de Cordova.

Amb la denominació de moneda de les primeres taifes, avui acceptada pels numismàtics, les diferenciem de les emeses per les segones i terceres taifes, que corresponen respectivament a les almoràvides i almohades, unes emissions monetàries no solament de distints períodes sinó també de diferent tipologia. Les segones i terceres taifes ultrapassen el temps històric d'aquest treball i, per tant, no són objecte d'estudi.

Les monedes taifa més antigues documentades són una raresa i una excepció dins el conjunt de les emissions d'al-Andalus del segle V/IX. Tenen lloc en els primers anys de la guerra civil (*fitna*), molt abans de l'abolició del califat de Còrdova. Són per elles mateix un testimoni d'excepció del suport que determinats governants, com Muḡahid de Dénia, Mubārak i al-Muzaffar de València, i Ḥayrān d'Almeria, donaren i prengueren a un o altre pretendent al califat. Constitueixen un docu-

ment històric on es fan evidents determinats posicionaments i interessos dels incipients emirats de la regió de l'est peninsular (Šarq Al-Andalus) i Marca Superior.

Els dirhams de bona plata emesos a la seca d'Ālwṭā proven la necessitat que els poders taifes tenien de validar la legalitat del seu govern amb el reconeixement de la sobirania teòrica d'un califa que no exercia com a tal.

Aquestes emissions primerenques, reproduïen amb fidelitat el model epigràfic califal. La primera sèrie, representada per moneda de l'any 403 i 404 és anònima i s'encunya a Ālwṭā. Un segon grup de moneda, a nom de l'amirita Muğahid de Dénia, dels anys 406 i 407 també duu el nom d'aquesta seca, de localització avui incerta, motiu de disquisicions teòriques i controvèrsies en les quals m'abstinc d'entrar perquè ultrapassen l'àmbit d'investigació de la meua tesi.³⁶

El primer numismàtic a publicar l'exemplar del 403 emès a الوطة (Ālwṭā) i que va intentar situar geogràficament aquesta seca va ser F. Codera. La moneda que formava part de la seva col·lecció era un espècimen mal conservat i amb el nom de seca borrós.³⁷ L'únic document numismàtic de què disposava era de lectura difícil i la interpretació de Codera, no del tot correcta, va ser revisada i corregida anys més tard per A. Vives, que la va transcriure per *al-Waṭah*.

G. Miles (1950), en el paràgraf 14 del capítol on estudia la identificació dels noms i títols que apareixen a les monedes, s'ocupa de la seca الوطة, que ell transcriu *Elota*.³⁸ En primer lloc, ens aporta la primera síntesi de l'estat de la qüestió

³⁶ Codera (1874a, pàg. 75).

³⁷ Aquesta peça avui es troba al fons de la ANS, antic exemplar de la col·lecció Codera incorporat en aquest fons junt amb altres peces de la mateixa procedència.

³⁸ G. Miles llegeix com بالوطة., i que la documentació anterior havia transcrit com لاندلس (Codera-1881a, núm. 4; Vives, núm. 1151; Prieto, núm. 240b, lám. 9 i Miles, núm. 357)

sobre la seca d'Ālwṭā.³⁹ Segonament, i aquest és un aspecte particularment interessant per a la qüestió que m'ocupa, argumenta l'existència d'un possible error en la interpretació de l'epigrafia d'aquesta paraula:

It is impossible for me to say whether the letters themselves are perfectly clear on the few specimens preserved; I have myself seen only one product of the mint, a dirhem of the year 406 in the Hispanic Society collection, HSA 15718, on which there appear to be two or perhaps three, letters after the word "al-dirham" and before *bi-al*, and where furthermore the letter following the *lām* might possibly be, not *wāw*, but *hā*. A careful examination of more specimens is requisite to a solution of the problem (1950, pàg. 53-54)

Tot i que l'existència de nous exemplars no ha confirmat la lectura que ell proposà, pel que fa a les emissions dels anys 402, 403, 405 i 406,⁴⁰ sí que es verifica una confusió en fer de nou la transcripció del nom de seca d'una emissió de Sulaymān al-Musta'in de Saragossa de l'any 436/1044 (núm. 26 del catàleg), que G. Miles atribuï a الوطة, i F. Codera, A. Vives i A. Prieto a الاندلس. De la lectura de لاريدة que proposà Tawfiq Ibrāhīm, i que subscriu en aquest treball, me n'ocupo quan tracto dels noms de seca documentats a les monedes de Sulaymān (apartat 10.2.1.2.4) i de l'epigrafia monetària (capítol 19).

Els exemplars dels anys 402 i 403 són els primers que s'encunyen fora de Còrdova sense dur el nom genèric de seca d'al-Andalus. Es fan a nom del califa Hišām II al-Mu'ayyad, en els anys que Còrdova era assetjada pel partit berber que volia fer prevaler la sobirania de Sulaymān al-Musta'in. Aquesta situació partidista justifica l'existència de les monedes d'Ālwṭā emeses durant els mateixos anys que Hišām encunyà a la seca d'al-Andalus (401-403/1012-14).

³⁹ J.J. Rodríguez Lorente (1984, pàg. 27-32) s'ocupa de les series d'Ālwṭā i amb els seus arguments descarta que aquesta fos encunyada a Mallorca, en la ciutat de الوطة, citada per Qazwini.

⁴⁰ No es coneix cap exemplar del 404.

Les emissions monetàries dels eslaus es justifiquen en la opció pel pretendent omeia promogut per Muğahid i pel que sembla constituïren un numerari de lliure circulació a Šarq al-Andalus, territori on van proliferar les taifes esclaves. Constitueixen un conjunt de monedes que, com argumenta A. Ariza (1992, pàg. 144), representaven avantatges econòmics i servien per a fer propaganda en suport de Hišām II, que es trobava en una situació precària.

Les tres peces següents de la sèrie d'Ālwṭā documenten un canvi de posició en la lleialtat als pretendents al califat de Còrdova. L'emissió de l'any 405, documentada per un únic exemplar, i la del 406, de la qual es coneixen dues peces, van ser encunyades a nom de الامام عبد الله امير المومنين el califa omeia 'Abd-allah. Una i altra porten en la quarta línia del revers el nom de مجاهد, el fundador de la dinastia amirita que va governar Dénia i Mallorca durant dues generacions. 'Abd-Allāh Ibn 'Ubayd Allāh al-Walīd va ser proclamat califa a Dénia a meitat de l'any 405/1014 i va rebre els títols sultànics d'al-Mustanšir bi-Allāh.

Aquest personatge, anomenat anticalifa, va inscriure el seu nom الامام عبد الله a les monedes i en els seus estendards a l'inici del temps del seu discutit mandat (A'māl, 220). Des del moment de la seva proclamació presidia l'oració del divendres on es pronunciava en veu alta el seu nom. De fet el reconeixement que se li feia no era més que un rebuig al poder central, representat en aquell moment pel segon govern de Sulaymān al-Musta'in.

A les Marques no volien a Sulaymān de Còrdova i aquestes primeres emissions monetàries aporten un testimoni fefaent. 'Abd-Allāh va avenir-se als projectes d'ambició mediterrània de Muğahid, a qui va acompanyar a les Balears i encomanà "oficialment" la conquesta de Sardenya. Les previsions de l'amirita es van capgirar i al seu retorn a les Balears, després d'un temps de captivitat, es va trobar que el califa amb qui confiava exercia un poder real i no teòric com ell

volia. Les emissions de l'any 406 on no hi figura el nom de Muğahid van ser un fet suficient perquè destituís a qui havia enlairat amb el títol de califa.

Quan em centraré en la qüestió de les encunyacions monetàries del tugíbides veurem les similituds, les diferències i les relacions que es poden establir entre la moneda, que hom considera com a primeres emissions, la de la família dinàstica que governà la Marca Superior des del temps de Mundir I, i les que es fan a Šarq al-Andalus durant els primers anys del segle V/XI.

Un altre grup d'emissions monetàries coincideix en el temps amb les d'Ālwṭā. La més antiga, amb data 404/1013 és, de la mateixa manera que les emeses per Muğahid de Dénia, un indicador del rebuig dels governants de València al califa Sulaymān de Còrdova. Les monedes amb nom de seca بلنسية d'aquesta primera sèrie de València, a més de reconèixer Hišām II com a imam inclouen, en la quarta línia de l'àrea central de l'anvers el nom del *fatā* Ḥayrān de Múrcia (Rodríguez Lorente, 1981). El fet que encunyés moneda a València indica una submissió temporal d'aquest territori a Ḥayrān. Una prova numismàtica que no tenim d'unes possibles emissions monetàries de Muğahid el qual, en aquest mateix període, governà des de València abans d'instal·lar-se definitivament a Dénia, (Ariza, 1992, pàg. 146)

El taller de València reprengué les seves encunyacions des del moment que Muğahid cedí el govern als esclaus Mubārak i Muẓaffar els quals feren moneda al

seu nom però amb el nom de seca genèric de *الاندلس*.⁴¹ L'imam en nom del qual fonamentaren la legalitat de les emissions monetàries era el hammudita *على*.

L'activitat de la seca d'Almeria començà a l'inici del segle V/XI. Sota el control de *Ḥayrān*, igual que *Ālwṭa* i València, encunyà dirhams l'any 404. Ho féu amb llegendes idèntiques que les que aquest mateix governant havia fet servir a València en aquesta mateixa data.

⁴¹ En el primer exemplar (Prieto, núm. 138; Vives, núm. 805) trobem els noms de *Muzaffar* en la quarta línia de l'àrea central de l'anvers i el de *Mubarak* en la quarta del revers. L'altre és un espècimen menys ben conservat, del mateix any (Prieto, núm. 139; Vives, núm. 806) en el qual la lectura del nom del revers es problemàtica.

6. Introducció històrica

6.1 Les dinasties de la Marca Superior

Les famílies dinàstiques dels tugíbides, primer, i dels Banū Hūd, que després assumiren el control del poder, van exercir el govern de la Marca durant prop d'un segle. Una i altra família eren d'origen àrab i procedien del Iemen.

La trajectòria històrica d'ambdues dinasties en el govern taifa de la Marca Superior ens han deixat un llegat numismàtic important on hi ha documentat els noms, els títols i les dates que els identifiquen, honoren i situen cronològicament.

Els respectius llinatges introdueixen sovint a les inscripcions de les monedes el noms dels triats com a hereus. El registre numismàtic de les monedes de la Marca Superior ha contribuït a esclarir la cronologia i el significat de la presència de determinats noms en les seves monedes.

6.1.1 Els Banū Tuğīb

La família aristocràtica àrab dels Banū al-Muhāğir, més coneguda amb el nom de tugíbides (al-Tuğibiyyūn البجيبون), tenia una experiència secular en les responsabilitats de govern.

L'any 269/883 el govern omeia decidí aturar les continuades sedicions internes de la Marca Superior promogudes pels Banū Qasī. Aleshores, el califa de Còrdova Muḥammad I va posar les guarnicions dels castells (*ḥiṣn*, pl. *ḥuṣūn*) de Calatayud i Daroca sota l'autoritat del cap dels tugíbides 'Abd al-Raḥmān ibn 'Abd al-'Azīz. La nova família dinàstica, que havia adquirit un gran prestigi en aquestes ciutats, va cooperar des d'un bon principi amb el govern central per sostreure Saragossa del domini dels Banū Qasī, els quals van acabar venent-la als omeies.

El govern dels tugíbides a Saragossa començà el ramadà de l'any 276 (gener de 890), i poc després Còrdova els confirmà el govern de tota la Marca sota una nova fórmula que A. Turk (1978, pàg. 21) anomena "protectorat". D'ençà que els tugíbides van governar la Marca Superior, els Banū Qasī van perdre la seva antiga influència política.

Mundir I era un descendent d'una branca secundària dels Banū Tuğīb. La seva ascendent carrera militar i el seu compromís en la defensa oportuna a diferents pretendents al califat va promoure'l al càrrec de governador de la Marca. Ibn Ḥayyān no precisa la data del nomenament, però dóna entenent que fou enviat a Saragossa durant el segon regnat de Hišām II, des del 23 de juliol del 1010 (8 ḍu-l-ḥiğġa 400) fins el 2 de maig de 1013 (28 šawwāl 403). Durant aquest període de govern va adquirir un gran prestigi que va saber aprofitar per declarar-se independent. Durant el seu regnat va prendre els títols honorífics al-ḥāğib, al-Manşūr i Dū-l-Riyāsatayn.

6.1.2 Els Banū Hūd

La *Ġamhara* d'Ibn Ḥazm, publicada per E. Terés (1957, pàg. 352-52), ens informa de l'ascendència *iameni hudami* dels Banū Hūd. Els seus avantpassats havien arribat a al-Andalus en els primers temps de la conquesta i les seves cases van ser a Sidònia, Algesires, Tudmir i Sevilla.

La primera notícia sobre l'establiment d'un membre de la família dels hudites a la Marca Superior ens la proporciona Ibn Ḥayyan (cit. per Ibn Bassām, *al-Dağira* I, pàg. 154) quan incorpora en el seu text el testimoni d'un fugitiu de Còrdova refugiat a Tudela. La primera notícia històrica sobre Sulaymān Ibn Hūd ens la ofereix el comentari d'Abū Umayya b. Hašim sobre el viatge del rei Sanç Garcia de Navarra a Barcelona per concertar la boda de la seva filla amb Ramon Berenguer I de Barcelona. Segons manifesta el cordovès el seguici del rei de Navarra va

aturar-se a Tudela on era governador Sulaymān Ibn Hūd, que havia estat designat per Mundir I (Turk, 1978, pàg. 67):

[...] Cuando el conde Sancho b. Garcia, señor de Castilla, llegó a Tudela, al principio del reinado de al Hāyib Mundir I, Sulaymān Ibn Hūd era gobernador, nombrado por Mundir. El conde Sancho quería pasar al otro lado de la Marca Superior, pisando nuestras tierras con el permiso de nuestro señor Mundir, para reunirse con el conde Raimundo y concertar el matrimonio de su hija con el hijo del señor de Barcelona.

La citació històrica no indica l'any que van tenir lloc els esdeveniments que situen Sulaymān ibn Hūd al front del govern de la gent del *'amal* de Tudela, la fidelitat dels quals el sustentaren al llarg de la vida, fins i tot quan, per problemes amb la frontera de Guadalajara, ell i Mundir I s'enfrontaren en una guerra que durà fins a la mort de Mundir I.

Com argumenta M.J. Viguera (1981, pàg. 141), la data de la mort de Sanç, produïda el febrer del 1017, ens dóna el terme *ante quem* que ens permet determinar una data molt aproximada del començament del govern de Sulaymān. El terme *post quem* és condicionat per la data, no prou precisa, del nomenament de Mundir com a governador de la Marca Superior (Turk, 1987, pàg. 41 i nota 1; conf. Dozy, 1881, pàg. 227). A. Turk considera probable que Mundir fos designat governador de la Marca Superior per Hišām II l'any 400/1009, durant el període de la restauració. Després Sulaymān el berber, a qui havia donat suport, l'hauria confirmat en el càrrec i hauria ampliat les seves atribucions i competències. Seria, per tant, entre els anys 403-407/1012-1017, durant el període de govern del califat de Sulaymān al-Musta'in que Mundir, en ple exercici d'un poder sense límits, designaria governador de Tudela el seu lloctinent Sulaymān Ibn Hūd.

El dilatat temps de lluites per causes i interessos comuns van enfortir una estreta relació entre Mundir I i Sulaymān Ibn Hūd, sols truncada per la guerra de Guada-

lajara, que va permetre a Sulaymān establir-se a Tudela i Lleida on exercí una forma de govern autònoma.

El relleu generacional, amb la proclamació de Yaḥyā com a successor de Mundir, no va comportar cap minva de poder al primer hudita. Quan, anys després, Mundir II va ser assassinat i la seva família aniquilada, Sulaymān ibn Hūd va obtenir el títol de ḥaḡīb i instaurar la seva pròpia dinastia en el govern de la Marca Superior d'al-Andalus gràcies a la seva intervenció oportuna, les dots d'estrateg i el seu prestigi personal.

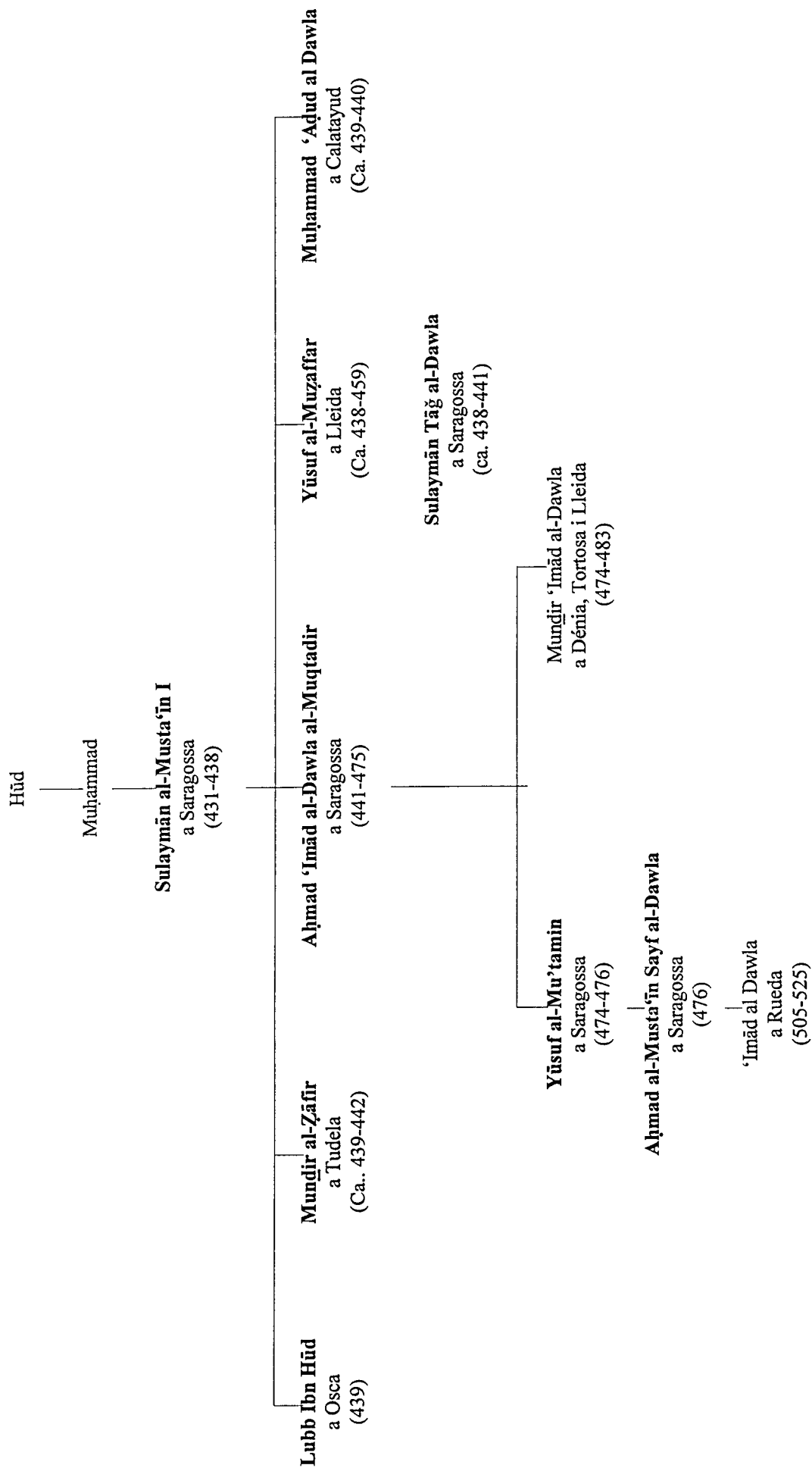

Fig. 4. Quadre genealògic dels Banū Hūd

7. Fonts històriques

7.1 Introducció

El segle V/XI constitueix un dels capítols més foscos i menys documentats de la història i de la moneda del període taifa. Les fonts són insuficients i no coneixem gran cosa d'aquesta regió de l'Islam. El que sabem d'al-Andalus i de la Marca Superior en aquest segle ho devem essencialment a historiadors més tardans que ens transmeten relats d'autors contemporanis als fets, dels quals copien paràgrafs i pàgines senceres. La informació que ens han proporcionat historiadors i geògrafs és irregular i incompleta.

Ibn Ḥayyān de Còrdova, de gran transcendència com a historiador d'al-Andalus, és un autor contemporani als fets que narra i, per tant, és un testimoni d'excepció per al coneixement del període històric i de les emissions monetàries del segle V/XI. La seva obra no s'ha conservat íntegra fins als nostres dies. Va escriure la història del període taifa en seixanta volums.⁴²

Ibn 'Idārī (ca. 542/1147) en el seu llibre *al Bayān*, copia, amb menys o més extensió, passatges de l'obra *Matīn* d'Ibn Ḥayyān. El mateix fet es reproduïx als *A'māl* de Ibn Ḥatīb (713-76/1313-75).⁴³ Un escriptor encara més tardà, al Maqqarī (999-1042/1590-1632), en l'obra *Nafh al-ṭīb min ḡusn al-Andalus al Raṭīb wa dikr waziri-ha ibn al Ḥatīb* també copia literalment fragments de l'obra d'Ibn Ḥayyān.

Per a l'estudi d'aquest període també tenim l'obra *al-Daḡīra* d'Ibn Bassām, una antologia literària que recull poesies i epístoles i que al mateix temps ofereix

⁴² Ibn Ḥayyān també és l'autor d'una història d'al-Andalus en deu volums dels quals es conserven extensos paràgrafs sobre els regnats de 'Abd Allāh, 'Abd al-Raḥmān III i al Ḥakam II.

⁴³ Per a la lectura d'aquest autor es pot recórrer a traduccions força fiables.

descripcions detallades del marc històric i cultural del segle V/XI. Còpia extensos passatges d'historiadors del seu temps, entre els quals, el *Matām* d'Ibn Ḥayyān és l'obra més utilitzada.

L'obra geogràfica d'al-'Ūdrī aporta molta informació sobre al-Andalus i en particular de la Marca Superior d'al-Andalus i les terres de Lleida

Malauradament, tenim un pregon desconeixement de les condicions de vida de la societat, sols entrevistes pels còdexs, els textos o dictàmens jurídics (*fatāwā*, sing. *fatwā*) que són de cabdal importància per poder conèixer l'actitud intel·lectual i ètica dels juristes ('*ūlamā*' o *fuqahā*). Les denúncies d'alguns textos dels juristes se centren en la il·legalitat dels governs taifes, en la seva fiscalitat il·legal i perversa perquè grava els musulmans amb impostos contraris a l'Alcorà, i denuncien el caràcter perversiu de les emissions monetàries taifa i, per tant, de les monedes encunyades pels governants taifes que comparen a rodes de foc i a escurçons (Barceló, 1992, pàg. 15).⁴⁴

Els documents àrabs i llatins d'aquest període són escassos i poc extensos i no ens permeten tenir una visió de conjunt. Tot i això hi ha textos que ens aporten informació per a alguns temes relacionats amb la història i la moneda de la Marca Superior d'al-Andalus.

Malgrat certes limitacions, podem treure profit del text excepcional de les Memòries de 'Abd Allāh. El propi rei zírida des d'Āgmāt, en el seu desconsolat exili

⁴⁴ El text d'Ibn Ḥazm va ser traduït per primera vegada per A. Palacios (1934, pàg. 38-40). P. Guichard (1990, 102-103 i 107) comenta l'obra d'Ibn Ḥazm i reproduïx un fragment d'aquest expert jurista i escriptor que, no sols havia viscut de prop totes les trifulgues de la *fitna*, perquè el seu pare havia exercit de visir dels últims califes de Còrdova a la fi del califat, sinó que fou exiliat a Almeria on intervé activament en la política i en les conspiracions per restaurar els califes omeies. Aquest text ha estat revisat més tard per M. Barceló i A.M. Martínez i ha estat objecte de reflexions sobre la diferència entre moneda feudal i moneda fiscal (Barceló 1993 i 1996).

en terres del Magrib, descriu des de la memòria i en forma autobiogràfica el seu regnat.⁴⁵ Malauradament, el memorial de ‘Abd Allāh ibn Buluġġīn exclou esdeveniments importants de la història dels regnes taifa contemporanis al seu regnat, dels quals ell va ser un testimoni d’excepció, perquè no l’havien afectat directament o bé considerava convenient silenciar-los en benefici propi. Una explicació plausible de les motivacions del legat històric de ‘Abd Allāh ens la donen E. Levi Provençal i E. García Gómez en el pròleg de l’edició castellana (1956, pàg. 17):

[...] se resuelva a escribir sus “memorias” como un alegato más que nada, en pro de su causa, como una intentona de disculparse frente a sus émulos y ante la posteridad, y como una justificación de su conducta; todo ello sin olvidar, claro está, los progresos y los halagos al monarca almorávide, que sigue siendo árbitro de su destino.

La narració de l’últim rei zírida de Granada es remunta a l’inici del segle V/XI, per justificar, en primer lloc, el compromís del seu antecessor en la campanya a favor de ‘Abd al-Raḥmān al Murtaḏā i, segonament, exposa les circumstàncies que van afavorir l’establiment de la dinastia familiar a Granada. Finalment, segueix el fil de la seva pròpia història per argumentar el caràcter fatídic dels esdeveniments que ell va protagonitzar.⁴⁶

Les Memòries de l’emir zírida de Granada ens donen una visió realista de la difícil situació dels taifes d’al-Andalus sotmeses a una constant pressió militar i diplomàtica dels veïns cristians del Nord. El text desvela la línia política d’Alfons VI on s’utilitza les amenaces dissuasives i es treu profit de les divisions i les rivalitats dels regnes de taifa. ‘Abd Allāh es lamenta dels beneficis que reporta a Alfons VI l’amenaça de no mantenir-se neutral en les guerres entre musulmans,

⁴⁵ ‘Abd-Allāh desvela el misteri de l’autoria del llibre en el capítol que explica el seu regnat i les circumstàncies per les quals fou destronat pels almoràvits del seu regne de Granada. (Cf. “Memorias” traducció Lévi Provençal y E. Romero, 1981 pàg. 19)

⁴⁶ Zāwī ibn Zīrī va venir des del Magrib amb els seus berbers Sinhāġa, i va rebre de Sulaymān al-Musta‘īn de Còrdova el ‘amal d’Ibira, el territori de la vall alta del Genil que portava el nom de la ciutat secular d’Ibira, que aviat va perdre la capitalitat a favor de Granada.

unes guerres que, d'altra banda, ell mateix instiga. La no intervenció de Castella-Lleó en la guerra entre al-Mu'tamid de Sevilla i 'Abd Allāh, després de llargues negociacions, costà a l'emir de Granada acceptar el compromís de pagar 10 *mitqāl/s* (dinars) anuals. La política de les taifes queda ben reflectida en el text:

Tras de todo esto, y con tales condiciones, se concluyó en su presencia el acuerdo, añadiendo que ningún príncipe musulmán habría de agredir a su vecino, y consignando lo que habríamos de pagarle anualmente como tributo, que en mi caso, era la suma de diez mitcales por año. En dulce tono me añadió: "ibn 'Ammār hubiera querido que se tratase de mala fe; pero Dios me libre de que se diga por el mundo que un hombre como yo grande entre los cristianos, haya venido a ti, que eres grande en tu religión, para luego traicionarte." (Levi Provençal y E. García Gómez, 1981, pàg. 161-162)

L'autor de les memòries dedica dos paràgrafs als Banū Hūd⁴⁷ en els quals desvela les intrigues i la complicitat del visir de Dénia, Ibn al-Royolo, que va facilitar a Aḥmad al-Muqtadir l'ocupació per sorpresa d'aquesta ciutat. En la seva exposició, 'Abd Allāh valora dos fets significatius. En primer lloc, considera una negligència per part de 'Alī Iqbāl al-Dawla, el fill de Muğahid i cunyat d'Aḥmad de Saragossa, que no mantingués un exèrcit i el recrimina per la seva avarícia, la qual cosa va permetre a Aḥmad apoderar-se de considerables tresors. Aquest breu fragment és prou il·lustratiu sobre els condicionaments econòmics dels governants taifes, que es veien obligats a mantenir una fiscalitat voraç per poder pagar un exèrcit de mercenaris. Una fiscalitat que també repercutia en els seus súbdits musulmans obligats a exaccions fiscals contràries a l'Alcorà.

Una altra font històrica important són els tractats de lleis, escrits per juristes. Ens aporten una valuosa informació sobre els engranatges de l'administració i del govern. Els diccionaris biogràfics que ens permeten conèixer la identitat de de-

⁴⁷ Vegeu. "Memorias" traducció Lévi Provençal y E. Romero, 1981, pàg. 163 a 168.

erminats noms importants en la història d'al-Andalus, restringeixen malauradament la documentació als juristes (*fuqahā'* o '*ulamā'*).

Gràcies a les obres dels polígrafs Ibn Ḥazm i Ibn Ḥaldūn coneixem les agrupacions berbers territorials, abans de l'arribada dels àrabs al nord d'Àfrica, i les rivalitats entre les tribus d'aquesta ètnia. Els Sanağa ocupaven el Magrib central, l'Algèria i el Marroc actuals; els Lawāta estaven establerts a l'actual Tunísia, i els Zanata eren nòmades que vivien disseminats a la zona interior des de la costa de l'Atlàntic fins a la Tripolitània.

Les rivalitats ancestrals entre els Sanağa i els Zanata es perpetuaren en els assentaments d'aquests grups en territori de la Marca Superior, un tipus de poblament probablement més important del que fins ara es valorava com a tal.⁴⁸

Per conèixer les genealogies de les famílies àrabs il·lustres d'al-Andalus tenim el testimoni dels geògrafs tardans. Les seves obres sobrepassaren la finalitat descriptiva de la geografia del seu temps i, com era habitual entre els que practicaven aquesta disciplina, s'estengueren en exposicions de caràcter històric per les quals sovint prenen partit. La seva contribució és interessant perquè ha fet possible establir comparacions amb relats procedents de fonts històriques amb les quals coincideixen i que en alguns casos amplien.

D'altra banda, tenim el recurs de les fonts llatines, les cròniques medievals cristianes sobre la l'ocupació musulmana i la reconquesta, i les cartes de poblament.

Quan els documents són insuficients, l'analogia, l'extrapolació i la suposició constitueixen uns recursos substitutoris que ens poden servir. La pobresa de les

⁴⁸ Les emissions de لاريدة amb llegendes circulars concèntriques podrien ser un indicador de la presència d'un grup de població Sanağa al districte de Lleida.

fonts literàries del període taifa pot ser compensada pel registre numismàtic, és a dir, per la moneda encunyada durant el segle V/XI i durant la primera part del VI/XII pels diferents governs emissors. Pel que fa a aquesta qüestió és oportú de recordar l'observació de Jean Sauvaget ⁴⁹ quan, a propòsit del valor documental de les peces de moneda, diu:

Comme les inscriptions, sont des documents authentiques, officiels, irrecusables qui peuvent pour la reconstitution de séries dynastiques, palier, en certaines regions et périodes, au silence des chroniques.

Com lamenta H.E. Kassiss, la documentació de les monedes musulmanes no ha estat prou utilitzada per a la reconstrucció i comprensió de la història. Un tipus d'informació que no se circumscriu a "l'histoire evenementielle" sinó al coneixement de la realitat social i econòmica dels regnes de taifes.

7.2 Bibliografia històrica

La bibliografia històrica dels Banū Tuğīb i del Banū Hūd que van encunyar moneda a la Marca Superior d'al-Andalus va ser objecte de diferents publicacions de F. Codera. Aquest numismàtic de la moneda hispanoàrab també és autor de diversos treballs històrics sobre el territori de la Marca Superior d'al-Andalus i la història de determinats regnes taifa d'aquesta demarcació (1884b, 1917a-c).

L'obra històrica de F. Codera (1874a, pàg. 3-6; 1875a, pàg. 95-96) està motivada per l'interès sobre les emissions monetàries que encunyen determinats poders emissors taifa. Yūsuf al-Muzaffar de Lleida i Sulaymān Tāğ al-Dawla, a qui ell considera fill d'al-Muzaffar, el porten a plantejar hipòtesis històriques que no han perdut validesa al llarg del temps.

⁴⁹ J.Sauvaget (1961), pàg. 60f; cit. H. E. Kassiss (1988), pàg. 53.

Contemporani i incondicional col·laborador de F. Codera, A. Vives edità un tractat de numismàtica de les dinasties hispanoàrabs (1893), en la introducció del qual la història d'al-Andalus i l'estreta connexió que les emissions monetàries tenen amb determinats esdeveniments li serveix de fil conductor per establir determinades atribucions de noms i títols que apareixen a les monedes. El text dedicat a la moneda emesa a la Marca Superior (Vives, 1893, pàg. LV-LXIII) aplega dades històriques sobre el regne de Saragossa, Lleida, Calatayud i Tortosa.⁵⁰ Aquest autor fou el primer a qüestionar-se la interpretació que Ibn Haldūn transmeté sobre la successió de Sulaymān (438/1046), la qual produí guerres i escissió territorial a la Marca Superior.

A. Prieto (1920) s'ocupà del controvertit rei de Tortosa en *Memorial Numismático Español*. Aquesta breu publicació de tres pàgines iniciava la trajectoria prometedora del més gran historiador i numismàtic del segle XX. Un discurs que continuà amb una més completa documentació històrica en la primera part del seu estudi històric numismàtic sobre el període taifa (1926, pàg. 37) per tal d'aclarir la cronologia del regnat de Nabil, que alguns cronistes posaren abans de Ya'lá i altres després, i que a criteris d'aquest gran arabista que d'acord amb la informació tramesa per Ibn Haldūn (Prieto, 1926, pàg. 38, nota 1), no dubtà que regnés abans de Ya'lá, però les monedes que se li atribueixen –malgrat no tenir data

⁵⁰ A. Vives omet fer referència a la taifa d'Osca quan relaciona la divisió territorial produïda a la mort de Sulaymān al-Musta'in. Prieto classificà l'única moneda coneguda actualment d'Osca dins la sèrie de Calatayud, sense documentar la lectura del nom de la seca. Navascués (1958) va llegir-hi el nom وشقة, amb la qual cosa la va poder atribuir correctament. Una llista manuscrita de les equivalències entre Vives i Prieto dipositada a l'IVDJ esmena l'errada de Prieto i atribueix la moneda a la seca de Wašqa (T. Ibrāhīm, 1991, pàg. 34).

llegible– al seu criteri són posteriors a Ya‘lá, per la qual cosa argumentà que degué regnar dues vegades.⁵¹

La introducció històrica que precedeix al corpus de la moneda taifa (Prieto, 1926) també s’ocupà dels antecedents de la revolució de Còrdova. En el seu exercici d’historiador Prieto es remuntà al període del naixement de l’Islam i dels primers califes per seguir la trajectòria de la dinastia omeia d’orient i fer entenedora la seva consolidació a al-Andalus. La taula cronològica sobre les proclamacions a Còrdova en temps de la revolució, els noms i títols dels califes de Còrdova i el mapa d’al-Andalus en temps de la caiguda del califat (Prieto, 1926, pàg. 17, 18 i 19) constituïren un model que l’autor seguí en els diversos capítols de la seva introducció històrica de les diferents taifes andalusines del segle V/XI. Dins d’aquest entramat es troba l’estudi que A. Prieto dedicà a la Marca Superior (pàg. 42-50). Tant el text com les notes a peu de pàgina són plenes de referències i precisions històriques documentades per Ibn Haldūn, Ibn al-Haṭīb i al-Maqqari. Les referències a les obres de F. Codera i R. Dozy, els historiadors d’al-Andalus contemporanis seus tenen un gruix consistent dins el text i en les notes que el completen. El mateix es pot dir sobre la utilització que l’autor fa respecte a les fonts cristianes editades per R. Menéndez Pidal, l’autor de la meritòria obra *La España del Cid*.

Levi Provençal (1944) publicà el primer volum de la seva història de l’Espanya musulmana, en la qual es remunta al temps de la conquesta i conclou amb la caiguda del califat de Còrdova. Malgrat els límits determinats per l’autor, avui encara és un text de referència per comprendre la formació i consolidació dels

⁵¹ La documentació aportada per A. Prieto i el seu discurs abona la hipòtesi de F. Codera d’atribuir a Tortosa les monedes il·legibles de disseny singular, estel dins de cercle i la llegenda dels marges fragmentada dins els triangles, a nom de معز الدولة

regnes de taifes i els condicionaments de relació entre els distints territoris, les pautes socioeconòmiques i monetàries característiques del segle V.

El professor libanès A. Turk (1978) es va doctorar a la Universitat Complutense amb un documentat treball monogràfic sobre el regne de Saragossa en el segle V/XI. Tant Dozy com Lévi-Provençal havien aprofundit en la història de l'Espanya musulmana dels segles anteriors (II-IV/VIII-XI), però els esperats volums que havien de completar les seves obres amb la història del període taifa no van arribar a escriure'ls cap dels dos.

La documentació històrica de Marca Superior d'al-Andalus en període taifa fou el tema de recerca objecte del estudi de A. Turk. Mai ningú no havia dedicat a aquesta parcel·la de la història un treball monogràfic tan extens i documentat. Es remunta al temps dels Banū Qasī per anar seguint el laberíntic fil d'Ariadna fins al moment que l'últim hudita, 'Abd al-Malik ibn Aḥmad, també, l'últim rei taifa destronat pels almoràvits (503/1109) va prendre el camí de l'exili i es va refugiar a la fortalesa de Rueda. El relat de A. Turk va més enllà de l'exposició rigorosa i documentada dels esdeveniments i mostra el teixit social, econòmic i polític que configura les peculiars relacions dels governants de la Marca Superior amb el poder llunyà i sovint absent de Còrdova. La progressió de l'obra, estructurada per la cronologia dels fets, es fonamenta en les fonts àrabs i cristianes i en la bibliografia de la història andalusina que demostra conèixer a fons.

El llibre *Aragón Musulmán* de M.J. Viguera (1981) sobre la història de la Marca Superior, una obra despallada de l'aparell crític de les notes a peu de pàgina, esdevingué una lectura atractiva i un text de consulta de la història musulmana d'Aragó. El recull bibliogràfic de fonts àrabs i llatines i l'extensa bibliografia d'obres d'autors del segle XIX i del XX, una bibliografia acompanyada de comentaris de naturalesa diversa, aportà informació de primera mà per als historia-

dors del període. La segona edició de *Aragón Musulmán*, amb el subtítol “La presencia del Islam en el Valle del Ebro”, aparegué a la llum set anys després. El text, en alguns aspectes alleugerit i en altres ampliat, encabí les nombroses aportacions que s’havien produït en el camp de la historiografia i de la recerca numismàtica i arqueològica en uns anys profitosos en els estudis sobre al-Andalus.

L’obra extensa de M.J. Viguera ha esdevingut un constant exemple d’especialització, que es nodreix en la literatura andalusina (1983) per apropar-nos a la cort dels tugíbides de Saragossa.

La reedició de *La Historia de España de Menéndez Pidal* (1994) ha significat una aportació important per als estudis de la història andalusina. La coordinació i el pròleg del volum VIII, dedicat als regnes de taifes, fou encarregada a M.J. Viguera. En aquesta mateixa obra l’autora ha fet tres capítols corresponents a la història política –decadència del poder central, les taifes, la caiguda de les taifes– i dos capítols més relatius a les institucions –el poder polític, exercici de la sobirania, l’administració. La seva aportació és una obra de consulta apreciable.

Altres autors de l’edició la Història d’Espanya de Menéndez Pidal de l’any 1994: M. Jallāh, M. Marín, M. Benaboud, A. Canto, Mª L. Ávila, M. Fierro, J. Vernet, T. Garullo i B. Pavón ens aporten documentació puntual relativa als governants, les gents i el territori de la Marca Superior, als quals fan referència en un apartat o altre del seus respectius textos. Aspectes tan importants com les institucions, l’economia i la moneda, la societat, la religió, la vida intel·lectual i les manifestacions artístiques són objecte de reflexió i posades al dia.

8. Bibliografia numismàtica de la Marca Superior d'al-Andalus, estat de la qüestió

8.1 Problemàtica

La bibliografia sobre la moneda i les monedes de la Marca Superior d'al-Andalus ha donat lloc, repetidament, que atribucions errònies documentades en temps pretèrits es reproduïxin en obres recents.

Sovint es desconeixen les aportacions de la recerca que han permès la rectificació d'atribucions i cronologies equivocades, per la qual cosa es continuen produint debats innecessaris.

La complexitat de la moneda del període taifa afavoreix aquest tipus d'errades. Una inexactitud numismàtica, que necessita explicació perquè es reproduïx en llibres i publicacions històriques del període taifa, és la repetida referència equivocada a la llegenda del revers del dirham del tugíbida 'Abd-Allāh b. al-Ḥakam, de la qual es diu que s'omet el reconeixement a l'imam Hišām II, cosa que no és certa, tal com podem comprovar en la moneda i en publicacions numismàtiques (Codera 1884a, núm. 1; Vives, núm. 1143; Prieto, núm. 232; Miles, núm. 342; núm. 17 del catàleg) que donen la descripció correcta de la llegenda del revers:

الحاجب / الامام هشام / المويد بالله / امير المومنين / عبد الله

La repetida confusió en els catàlegs editats en el segle XIX (S. Lane Poole 1875-90; H. Lavoix 1887-91; H. Nützel, 1892; cat. MAN, 1892 i A. Vives, 1893) entre les monedes a nom de Sulaymān Tāğ al-Dawla (439-41/1047-49) i les de Sulaymān al-Musta'in (431-38/1039-46), esmenada per A. Prieto, encara sembla constituir de vegades un handicap per a numismàtics habituats a la consulta de l'obra de A. Vives, vigent per a l'estudi de la moneda d'al-Andalus i equívoca i incompleta en molts altres. Tenim un exemple recent en els peus de fotografia de

dues excel·lents monedes del MAN de Sulaymān Tāğ al-Dawla que s'atribueixen erròniament a Sulaymān al-Musta'in (Canto, 1994, pàg. 281-283).

8.2 Publicacions i autors

F. Codera (1874a) inicià els seus treballs numismàtics amb la publicació d'un tema monogràfic a la *Revista històrica latina*, dedicat a una moneda de Yūsuf al-Muzaffar de Lleida. És un acurat treball descriptiu i analític de les inscripcions del dirham emès a nom de Yūsuf amb un mateix text repetitiu en les llegendes marginals i que, per tant, omet la indicació de la seca i l'any d'emissió. En aquest treball novell F. Codera fonamentà la difícil atribució d'aquesta moneda, primerament, en l'estudi paleogràfic de determinades lletres i paraules i segonament en la investigació històrica del període d'acord amb els cronistes àrabs.

Dues obres menors de F. Codera sortiren a la llum el mateix any que donà a conèixer la singular moneda de Lleida amb la inscripció recurrent: ضرب درهم, repetit cinc vegades als marges d'anvers i de revers, (núm. 622-623 del catàleg). La primera publicació (Codera, 1874b) és encara avui un text de consulta útil quan es necessària la documentació sobre els títols i noms propis que apareixen en la moneda. Malauradament, aquesta monografia no s'ocupa del període taifa. El segon opuscle (Codera, 1874c) constitueix un assaig crític i carregós sobre diverses publicacions numismàtiques estrangeres. El títol és il·lustratiu sobre això: *Errores de varios numismáticos extranjeros al tratar de las monedas árabi-go-españolas e impugnación*. El seu treball és la primera història de la bibliografia numismàtica. Es remunta als il·lustrats Adler i Tyschen del segle XVIII que publicaren en llatí notícies sobre numismàtica hispanoàrab i els catàlegs dels fons monetaris de museus estrangers.

La crítica de F. Codera a les publicacions dels seus col·legues estrangers és puntual i quasi sempre es basa en lectures de noms de seca i dates errònies. Per im-

pugnar determinades lectures recorre al mètode comparatiu i sovint es refereix a l'obra dels seus il·lustres contemporanis espanyols A. Heiss i Lastanosa, i remet al lector a les seves làmines per constatar el desencert d'algunes lectures i les interpretacions errònies dels numismàtics estrangers. El text de F. Codera és ple de precisions històriques, matisacions, comentaris irònics i rectificacions sobre lectures de monedes emeses a Saragossa.

La referència continuada a monedes mal llegides d'Aḥmad b. Sulaymān és un indicatiu de l'abundància d'aquests espècimens en els diversos monetaris. Els comentaris de F. Codera (1874b, pàg. 4) a diverses lectures documentades en *El museum cuficum Borgiano* d'Adler (1782), la col·lecció privada del cardenal Borgia, són il·lustratius sobre això:

En el suplementum numorum cuficorum, pone como orientales dos monedas españolas, però que perteneciendo ambas a la época más confusa de nuestra historia árabe, no era posible fuesen entendidas por nuestro autor, aunque las hubiese leído bien; pues en ambas le extravió para su atribución el haber leído el nombre ó título honorífico del califa en cuyo nombre se acuñaron

De la 1ª, acuñada en Zaragoza, leyó bien la 2ª ar.// عماد الدولة

Cinc anys més tard F. Codera (1879, pàg. XV-XIX) en la introducció del seu tractat de Numismàtica dedicà uns paràgrafs a la bibliografia numismàtica. Els seus papers, en aquesta ocasió, constitueixen una exposició ponderada que es remunta fins a Casiri, un reconegut numismàtic contemporani de Carles III, l'obra del qual sols es coneixia per nombroses làmines que reproduïen monedes hispanoàrabs, amb lectures errònies –segons constatà F. Codera–, ja que el text no arribà a publicar-se.

Els comentaris crítics d'aquesta ressenya són més mesurats i sovint s'amaguen darrere d'un reconeixement tàcit de determinats aspectes de les obres dels seus col·legues estrangers, Fraen (1837), S. Lane Poole (1875-90) i H. Lavoix (1887-91), autors dels monumentals catàlegs de les grans col·leccions dels museus de

Sant Petersburg, Londres (BM) i París (BNP). S'ocupà, també, dels erudits i crítics tractats numismàtics que van proliferar a finals del segle XIX i principis del XX. S'hi refereix de passada per anotar les deficiències. Els títols d'aquestes obres, la majoria de les quals no es van publicar, són il·lustratius sobre això. A. de Lonperier (1850) publicà un butlletí, amb la intenció de reunir dades en el qual anticipà allò que acabaria sent una obra inacabada: *Programme d'un ouvrage intitulé Documents numismatiques pour servir à l'histoire des arabes d'Espagne*. F. Codera (1879, pàg. XVI) valorà l'ambició del projecte i s'expressà amb una subtil ironia:

La obra, sin embargo no llegó a publicarse, quizá porque el autor á medida que ensanchara sus estudios, comprendiera mejor las insuperables dificultades que había de encontrar a su paso para poder hacer una obra digna de su nombre.

F. Codera, en unes línies més avall, es refereix a les obres del seus col·legues espanyols, A. Conde i A. Campaner, distingits arabistes i acadèmics, amb crítiques puntuals puntejades ocasionalment d'elogis. Pel que fa al primer destaca el seu discurs de presentació a la Academia de la Historia: *Sobre la moneda árabe en España*, publicada al volum V de les memòries d'aquesta institució i la seva valoració és la següent.

[...] pero este trabajo, como los demás de Conde, hoy quizá sólo sirve para extraviar á los no arabistas, sin que esto sea negar el mérito de dicho académico; pues sus obras contienen muchas noticias importantes que pueden aprovechar los que por sus estudios estén en el caso de comprobarlas.

F. Codera també s'ocupà de valorar els catàlegs elaborats per A. Delgado sobre dos importants monetaris del seu temps: les col·leccions de García de la Torre i de Lorichs.

El *Tratado de Numismática Árábigo-Española* és l'obra cabdal de F. Codera. Ens proporciona una documentació numismàtica important, però el reduït nombre de gravats reproduïts en les làmines tan sols permet identificar una part de les mone-

des de la col·lecció Codera, que avui és integrada en el fons de l'ANS. G. Miles (1950, pàg. 5) dona notícia d'una carta de F. Codera a S. Lane Poole, datada el 29 d'abril de 1877, preservada en el museu de l'ANS, en la qual exposa el problema de la reproducció de gravats en el seu temps. F. Codera havia preparat 80 làmines per a il·lustrar les 1.500 varietats descrites en el seu tractat de numismàtica (1879) però no va trobar prou gravadors preparats per fer aquesta important tasca. Per aquesta raó, malauradament sols va publicar 23 làmines per reproduir les peces que considerà més representatives.

El rigor científic de F. Codera es manifestà en la seva extensa obra numismàtica amb oportunes rectificacions i consolidant hipòtesis anteriorment plantejades amb el testimoni de la documentació de noves monedes.

Bona part dels treballs monogràfics de F. Codera es basen en la moneda taifa. La revista local *El Cronicon Ilerdense* li va servir de tribuna per a la seva primera aportació a la recerca numismàtica (Codera, 1875a) amb la publicació d'un excepcional dirham de Yusūf al-Muzaffar de Lleida (núm. 622 del catàleg), amb el text recurrent ضرب درهم (repetit cinc vegades) a les llegendes marginals d'anvers i revers, en el qual l'autoritat emissora s'identifica amb el seu *laqab* més usual juxtaposat a ذو السیادتين (*du al-siadatain*) "el dels dos senyorijs", un títol en forma dual que no trobarem més en les monedes del fill gran del fundador de la dinastia dels Banū Hūd.

F. Codera (1981) s'interessà també per la moneda de la taifa veïna de Tortosa. Aquesta publicació, avui encara constitueix una referència necessària per al coneixement de la història i de la moneda del règim eslaus Nabīl, Muqātil (ca. 427-45/1035-54), Ya'lá i Nabīl.

Lebil o Lebid havia estat *fatà* d'al-Manşūr i des del primer moment de la *fitna* de Còrdova s'instal·là a Tortosa on es féu nomenar rei (*malik*). Segons una notícia del *Bayan* III, Tortosa va patir un atac del veí Mundir I de Saragossa i Labil va ser desplaçat del govern per un temps (Viguera, 1994, pàg. 59). La solidaritat entre eslaus permeté a Labil de recuperar les terres de frontera tortosines amb l'ajut de les armes dels amirites de València, que el restauraren en el poder.

F. Codera publicà un dirham (1881, pàg. 385, núm. 5), amb un disseny singular, un cercle dins un estel de sis puntes, els vèrtexs del qual es prolonguen fins a la vorella de la peça. Dins cadascun dels triangles constituïts per les puntes estel·lars hi ha un petit estel de sis puntes. Les llegendes dels marges s'articulen entre els sectors compresos entre els triangles de les puntes del gran l'estel. L'atribució d'aquesta moneda es problemàtica perquè la data és il·legible en tots els exemplars documentats i el títol Mu'izz al-Dawla tant pot referir-se a Yūsuf de Lleida com a Labil de Tortosa.

Una altra contribució important de F. Codera es la publicació de diverses troballes amb moneda de la Marca Superior d'al-Andalus. Destaquen per la seva excepcional composició les dues publicacions que l'autor dedicà al tresor de Saragossa (Codera, 1881a i 1884), la valoració de les quals es pot veure en aquest treball als epígrafs 17.4.3 i 17.4.4. L'any 1897 donà a conèixer en el *Boletín de la Real Academia de la Historia* una mostra selectiva de la troballa de Belalcázar (Còrdova), el tresorejament més voluminós de moneda taifa (vegeu, epígraf 17.4.1), compost per prop de 8 Kg de fraccions de dinar. En aquest ampli conjunt, constituït per moneda del període de transició entre el califat i el període taifa, s'hi trobaven representades monedes de Saragossa del tugíbida Mundir II i de Sulaymān al-Musta'in ibn Hūd. Altres publicacions de cabdal importància de F Codera (1875b, 1892 i 1893) sobre troballes monetàries no són comentades en

aquest treball perquè en la seva composició no hi havia moneda de la Marca Superior.

En un altre treball, F. Codera (1895) fa referència a les monedes procedents de troballes que ell adquirí com a comissionat del MAN per a aquesta institució.

La contribució de A. Vives (1893) a la numismàtica és tan important com limitada en nombre de publicacions. Se circumscriu a una obra entenedora i reconeguda universalment. El seu tractat *Monedas de las dinastías arábigo-españolas* satisféu amb escreix les necessitats i les expectatives dels seus contemporanis. Avui, encara és un bon llibre de numismàtica andalusina, al qual caldria fer alguna correcció.

La introducció de A. Vives (1893, pàg. V-XC) constitueix per ella sola un tractat de numismàtica estructurat en seccions, amb un total de deu unitats determinades per criteris cronològics i numismàtics. La informació que aporta és de naturalesa vària: definició de la cronologia i de les sèries monetàries de cada secció; síntesi històrica dels poders emissors, basada en les fonts àrabs i cristianes; descripció dels diversos sistemes monetaris en tots els conceptes, pesos, mòduls i forma característica d'algunes monedes; descripció de les llegendes, gran nombre de comentaris sobre els noms i títols que apareixen a les àrees d'anvers i revers. És particularment interessant el paràgraf XIX, apartat VII de la secció quarta (Vives, 1893, pàg. LXX) amb l'enunciat "*Moizo daullah de Lérida o Tortosa*". En una breu exposició qüestionà la correcta atribució d'un dirham de coure publicat per

F. Codera com una moneda de Tortosa.⁵² Els diversos índexs de dates, seques, de noms i de preus faciliten l'accés a la informació numismàtica de l'obra. L'índex de preus de A. Vives compleix un objectiu que ultrapassa l'enunciat. Ens proporciona una llista completa del nombre de peces conegudes per A. Vives iguals a la que ell descriu i enumera en el catàleg. A més a més, indica la procedència d'aquestes peces, la qual cosa permet conèixer les fonts de la seva documentació i contribueix a evitar-ne les duplicitats a l'hora d'intentar establir el registre numismàtic de les monedes d'una determinada sèrie i emissor. Ens permet, també, tenir informació de col·leccions que avui són d'accés restringit, com és el cas de la col·lecció de la Real Academia de la Historia. A més a més, permet valorar l'abast de les pèrdues de dinars i fraccions de dinar durant l'espoliació de la Guerra d'Espanya quan bona part de la col·lecció del MAN fou requisada. Altres col·leccions enumerades son: Universitat de València (UdV), Pascual de Gayangos, Codera i la col·lecció Vives de la seva propietat. Les monedes de les grans col·leccions de Londres (BM) i París (BNP) estan registrades en l'índex de A. Vives, per contra no hi ha cap referència a exemplars del catàleg de Berlín (KMB).

Malauradament, l'obra de A. Vives no incorporà cap gravat ni fotografia que il·lustrés les peces que documenta i que permetés verificar, primerament, les lectures de les llegendes i, segonament, quan poder-ho fer seria de gran ajuda, contrastar-les amb les d'altres exemplars del mateix tipus amb llegendes mig

⁵² G. Miles (1954, pàg. 60, núm. 264-265) publicà els dos exemplars de la col·lecció Codera d'aquest tipus. També es qüestionà la correcta atribució d'aquestes *unusual pieces* a Mu'izz al-Dawla de Lleida o de Tortosa. Constatà que la moneda no duu el nom Ya'la, el rei de Tortosa, per la qual raó aventura que fos de Muqātil (ca. 445-50/1053-58). Una proposta que a criteri de G. Miles no es pot demostrar, la llegenda fragmentada del marge és en part borrosa en els exemplars que es coneixen. F. Codera (1881, pàg. 386) es refereix als dirhams de coure d'aquest tipus. i constata que n'ha vist dos més que no son de la seva col·lecció, tots de diferent encuny i mal conservats. Un d'ells, propietat del senyor Carreras, li va permetre llegir en els triangles d'anvers: ٱ // La presència de la primera lletra de la paraula Turtuša constituïa una prova de quin era el nom de la seca.

borroses. La imatge ens hauria permès conèixer alteracions d'aquestes peces, que podrien afectar-les, com ara perforacions i retalls. També ens seria possible veure els ornaments i les orles característiques de cada emissió monetària. Uns elements diferencials que A. Vives no documentà.

A. Prieto s'inicià a la numismàtica de la mà del seu mestre i oncle A. Vives. La *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos* (Prieto, 1914, 1915) donà a conèixer dues importants troballes monetàries i uns exercicis de la pràctica de la numismàtica que el caracteritzarien pel seu rigor. En el seu haver hi ha la publicació d'una altra troballa (1934) que, a l'igual que les altres, aporta una documentació valuosa. Val a dir que l'obra mestra de A. Prieto (1926) constitueix un entramat perfecte entre documentació històrica i numismàtica.⁵³ El seu corpus sobre la moneda taifa (V/XI) introduí un nou model de descripció i documentació monetària que permetia destacar els trets característics de les diferents llegendes. La substitució de les llegendes més habituals, denominades de tipus convencional o estandarditzades, per lletres consecutives de l'alfabet llatí entre parèntesis que les representaven va agilitar la descripció dels diferents tipus monetaris de cada governant taifa i sèrie monetària. Un recurs que contribuï a destacar els noms i títols situats a la part superior i inferior de la moneda. La separació de les línies de les llegendes centrals per ratlles, la de les àrees d'anvers i revers per una minúscula flor permeté una escriptura continuada de les llegendes i permeté una edició en un sol volum, més manejable, d'una obra enciclopèdica. El mètode emprat per A. Prieto és tan perfecte com críptic. La utilització de les lletres dins de parèntesis obliga repetidament al lector a recórrer a les taules d'equivalències i ha donat lloc que autors de llengua aràbiga hagin confós alguna lletra llatina per una altra i hagin tret conclusions equivocades a partir d'una llegenda que no

⁵³ Pel que fa a l'aportació històrica de l'obra de A. Prieto (1926), vegeu pàg. 59-60.

corresponia. Unes asseveracions avalades amb l'autoria de A. Prieto i de l'autor que el cita s'han repetit en obres d'autors de prestigi posteriors.⁵⁴

8.3 Avenços i crítica de la numismàtica contemporània

La dècada dels anys cinquanta va ser prolífera en obres importants. G. Miles (1950) empenia la tasca de publicar els fons monetaris de l'ANS. En dos volums aplegà les monedes del temps de l'emirat i dels omeies d'Espanya. Una monografia sobre les monedes del període taifa (1954) completava la catalogació de la moneda hispanoàrab dipositada en la institució de Nova York. Les monedes emeses a la Marca Superior estan ordenades en sèries: Saragossa, Lleida, Calatayud i Tudela en funció del major a menor nombre d'anys de funcionament de les respectives seques. L'autor ordenà els materials per metalls, primer les emissions d'or i després les de plata o coure (els anomenats dirhams teòrics característics del període taifa), la qual cosa li permeté obviar el problema de la classificació de les fraccions de dinar sense llegendes marginals o de les peces amb marges retallats, uns espècimens en els quals no sempre és possible establir una cronologia segura. Aquest sistema encara que és vàlid dificulta la comprensió del conjunt de les emissions monetàries corresponents a un determinat emissor. La substitució de la llegenda religiosa d'anvers, amb la professió de fe islàmica, per una ratlla horitzontal que la representa agilita la lectura del catàleg i destaca la presència dels noms i títols situats a la part superior i inferior d'aquesta ratlla. Quan hi ha punts, cercles o altres elements geomètrics entre les línies del text, Miles reproduïx la llegenda sencera d'anvers o de revers. Sovint es limita a indicar que la llegenda és igual a un número determinat del catàleg, la qual cosa li resta l'operativitat aconseguida i és causa d'errors en la definició d'alguns exemplars. En tenim un exemple en les monedes de Saragossa (Miles, núm. 354-359). G.

⁵⁴ La inexactitud numismàtica i les conclusions extretes sobre la llegenda del revers de la moneda del tugíbida 'Abd Allāh n'és un exemple, vegeu pàg. 104.

Miles diu que els reversos són com els del núm. 352 del seu catàleg, i he pogut constatar que de fet són com el 349. És molt probable que el diable de la impressió hagués fet de les seves.

Els catàlegs de G. Miles van propiciar un model en la manera de presentar la sistematització de les series monetàries que recull la informació coneguda per l'autor de cada peça. El seu sistema ha estat utilitzat en gran part pels qui han publicat altres fons de museus i monedes de diversa procedència.

L'any 1956 J. Navascués presentà la seva tesi doctoral basada en la catalogació de les monedes taifa del fons monetari del MAN, una obra inèdita que es pot consultar a la biblioteca del Departamento de Numismática y Medallística d'aquesta institució. La breu justificació que acompanya el catàleg adverteix que bona part dels exemplars del MAN s'han documentat anteriorment en diverses publicacions (cat. MAN 1892; Vives, 1893) i que altres s'han incorporat per adquisició. El seu treball va permetre documentar peces i variants de tipus inèdites, algunes de les quals no es trobaven en el corpus de A. Prieto.

Amb la dècada dels anys vuitanta començà una nova era per a la numismàtica hispanoàrab. La Institució Fernando el Catòlic de Saragossa donà suport a la iniciativa de J.I. Sáenz-Díez i l'any 1981 convocà el Primer Jarique, un congrés dedicat a una disciplina que, a partir d'aquest moment, prendria gran volada i en el qual participarien autors de renom.

L'any 1985 l'obra conjunta de J.J. Rodríguez i T. Ibrāhīm permeté l'edició de les làmines inèdites de A. Delgado, acompanyades de notes crítiques i comentaris numismàtics dels exemplars documentats.

La segona convocatòria del Jarique tingué lloc a Lleida l'any 1988 i se centrà en el tema monogràfic de la moneda taifa. L'Institut d'Estudis Ilerdencs acollí els

participants del II Jarique i amb motiu de les sessions del congrés es programaren durant un mes diverses activitats de divulgació sobre al-Andalus. Les actes d'aquesta II edició del Jarique apleguen textos basats en la història i la numismàtica del període taifa. En aquesta ocasió em correspongué la ponència que tractava el tema de la moneda a la Marca Superior (Soler, 1990, pàg. 27-50). La publicació de les actes del segon Jarique constituí una important aportació a la recerca numismàtica del període taifa. El treball de P. Guichard (1990a, pàg. 155-161) amb el títol *Quelques reflexions sur le monnayage des premières taifas andalouses (1009/400-1059/451)* comentà les cronologies de les emissions taifa i suggerí noves vies de recerca. Les troballes de monedes taifa, en la demarcació de Saragossa, procedents de tresors i la documentació de peces procedents de pèrdues aïllades, tant de recuperació de superfície com de prospeccions arqueològiques, va ser l'objecte d'un treball desigual de C. Lasa (1990, pàg. 249-257), que hagué d'acceptar les restriccions que determinats propietaris li imposaren a l'hora de documentar les peces.

El tercer Jarique (1990) celebrat a la seu del MAN tenia com a objectiu la documentació de la moneda hispanoàrab inèdita dels fons de museus. En aquesta ocasió es van documentar gran nombre d'espècimens i es van difondre monedes d'emissions poc conegudes. La ponència de M.J.Viguera, *Madrid en Al-Andalus* (1993, pàg. 11-35) aportà precisions històriques relatives a la moneda amb nom de seca Madrid, una peça única testimoni de la presència àrab en aquesta demarcació. C. Alfaro (1993, pàg. 39-75) exposà l'origen i la naturalesa d'algunes col·leccions i adquisicions de moneda conservada en el MAN. La moneda hispanoàrab de l'ANS (Bates, 1993, pàg. 77-90), del Gabinet Numismàtic de l'IEI (Soler, 1993, pàg. 145-153), del Museo Arqueológico de Còrdova i Museo Municipal de Sevilla (Sáenz-Díez, 1993, pàg. 155-182 i 255-257), de les col·leccions franceses (G. Hennequin, 1993, 91-95) i la col·lecció de impromtes de l'Instituto

de València de Don Juan (Ibrāhīm, 1993, pàg. 243-247) van ser documentades en una convocatòria que, malauradament, seria la darrera que convocà J. I. Sáenz-Díez a qui la mort el sorprengué ple de projectes i entusiasme.

L'any 1991 l'Àrea d'Història Medieval de la Universitat Autònoma de Barcelona i l'ANE programaren el *VI Encuentro de Estudios Numismáticos*, una convocatòria basada en la producció i circulació de moneda a Šarq al-Andalus. Les ponències de J. Pellicer (1992, pàg. 65, 68) i de M. Soler (1992, pàg. 115-141) s'ocuparen respectivament de la metrologia de la moneda taifa i de les emissions monetàries de Lārīda. Són dignes d'encomi els treballs sobre les monedes de la taifa amirita de València de C. Domènech (1992, pàg. 43-64) i de les taifa amirita de Dāniya-Mayurqa de F. Retamero (1992, pàg. 87-106). La publicació dels treballs s'aplegà en una *Gaceta Numismática* doble (núm. 105-106) encapçalada pel prometedor títol *Rubartayr/Reverter 0*, que fa esperar edicions futures d'aquesta convocatòria. El director M. Barceló avalà la iniciativa i reuní al seu entorn autors consagrats i investigadors més novells que preparaven tesis doctorals sobre el tema. En aquesta ocasió M. Barceló sorprengué els participants amb la seva ponència «“Rodes que giren dins el foc de l'infern” o per a què servia la moneda dels taifes». L'enunciat del títol no prengué l'autèntic sentit fins que el comentari crític i mesurat de M. Barceló anà endinsant-se en dos dictàmens jurídics d'un còdex inexplorat d'Ibn Ḥazm sobre els estats taifes. L'extorsió a què sotmetien els seus súbdits, amb el cobrament d'impostos contraris a la llei de l'Alcorà, pervertien les monedes que encunyaven i els circuits per on circulaven.

9. La moneda dels tugíbides de Saragossa

9.1 Introducció

La mostra de moneda documentada de la dinastia taifa que va encunyar moneda a la Marca Superior d'al-Andalus, en el període 415-30/1024-39, es reparteix de la següent manera:

Emissor	AU	AR	Total exemplars	%
Saragossa (415-30/1024-39)				
al-Muẓaffar Yaḥyā	6	0	6	20
Mu'izz al-Dawla al-Mansūr Mundir II	18	4	22	75
'Abd Allāh	0	1	1	3
TOTAL	24	5	29	100
%	83	17	100	

Fig.. 5. Presentació de dades de les emissions dels Banū Tuġīb de Saragossa

Pel que sembla, Mundir I, el fundador de la dinastia taifa de Saragossa, no va encunyar moneda durant els onze anys del seu govern. Tanmateix, cal assenyalar que F. Codera (1881a) en publicar el primer treball monogràfic sobre el tresor del carrer de la Paja de Saragossa va atribuir-li un dirham de plata de datació problemàtica.

L'exemplar en qüestió presenta dues perforacions a la zona de la llegenda del marge, les quals afecten els numerals de la fórmula de la data, que ell va llegir com 403/1012. L'alteració produïda per les perforacions i les deformacions d'aquesta part de la llegenda va fer que Codera (1881a, pàg. 300-301, núm. 1) interpretés el primer numeral com un tres, i anys més tard (1884a, pàg. 312-313) per un trenta.

Després de la rectificació de Codera, tant Vives (núm. 1142) com Prieto (núm. 231, lám. 9), Miles (núm. 339, 340, 341) i Navascués (núm. 726) van datar els

quatre exemplars coneguts d'aquest tipus a l'any 430/1038 i els atribuïren a Mu'izz al-Dawla al-Manşūr Mundir II b. Yaḥyā, el nét de Mundir I.⁵⁵ Totes les peces documentades a la mostra (núm. 17 a 21 del catàleg) estan afectades per dues perforacions que dificulten la lectura dels numerals i no és factible, ara per ara, determinar una cronologia segura per a aquestes monedes. Les hipòtesis que es poden argumentar a favor d'una o altra atribució són diverses, encara que no són explicacions suficients per elles mateixes. Exposaré els diversos elements de discrepància i similitud que tenen aquestes monedes amb el conjunt de les altres emissions de Mundir II; encara que caldrà poder disposar de materials en millor estat de conservació perquè una o altra possibilitat sigui confirmada.

9.2 Al-Muẓaffar Yaḥyā b. Mundir (414-20/1023-29)

9.2.1 Consideracions monetàries

9.2.1.1 Metalls, valors i volums de peces

Yaḥyā encunyà moneda d'or amb una certa regularitat, igual que els altres ḥaġīb/s de la dinastia Banū Tuġīb. Coneixem exemplars de tots els anys del seu regnat (414-20/1023-29) llevat del primer i dels dos últims.

La distribució de les peces de moneda documentades d'aquest poder emissor i el tipus de nominals encunyats cada any és representat a la fig. 6. Com podem observar en el diagrama de barres el nombre de monedes a nom de Yaḥyā encunyades a madīnat Saraquṣṭa és reduït. En una mostra de tan sols sis elements, distribuïts en quatre anys de producció, les estimacions estadístiques no són operatives, per la qual cosa és arriscat d'advertir valoracions.

⁵⁵ L'exemplar núm. 1142 de Vives és el mateix que publicà després Navascués i forma part del fons del MAN. Vegeu núm. 14 del catàleg.

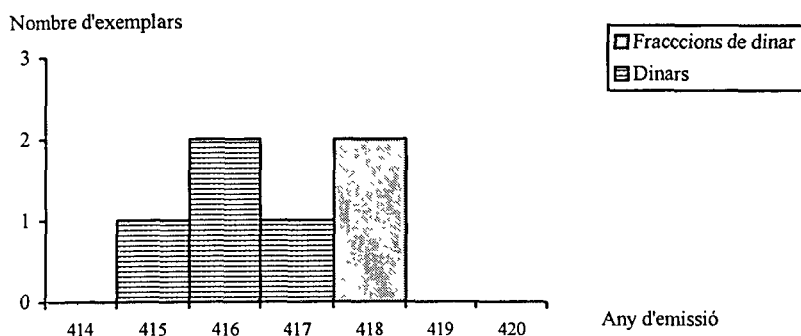

Fig. 6. Distribució de les peces de Yaḥyā al-Muzaffar per anys d'emissió i nominals

La distribució seqüencial de les monedes de Yaḥyā, ordenades per anys d'emissió i nominals mostra que la producció de dinars i fraccions de dinar es manifesta de manera asimètrica. La taula indica una tendència a introduir numerari fraccionari en la massa de moneda circulant a partir del quart any d'emissió i en una quantitat proporcionalment menor a la del valor dinar emès en anys anteriors.

El procés de producció de moneda en el taller de Saragossa té una evolució sostinguda en els tres primers anys i després cessa l'any 419/1028.

Un altre fet que podem constatar en la anàlisi del gràfic de la fig. 6 és l'existència de dos hiatus en la producció monetària del taller de Saragossa, que afecten respectivament el primer i els dos últims anys del govern de Yaḥyā, la qual cosa no indica necessàriament que l'inici de les emissions monetàries fos l'any 415 i que aquestes s'acabessin l'any 418.

Si observem la composició de les troballes monetàries de Còrdova, constatem que una i altra ens han proporcionat materials inèdits, peces úniques de data i tipologia diferent que desconixeríem si una d'elles no hagués estat publicada.⁵⁶

⁵⁶ A. Prieto (1915) pàg. 309-325 i J. Navascués (1961a) pàg. 170-172

Per altra banda, la documentació d'una troballa futura podria modificar l'amplitud cronològica establerta fins ara i invalidar altres interpretacions determinades per l'observació d'una mostra de moneda tan escassa.

La reutilització del metall dels dinars i les fraccions de dinar en encunyacions posteriors i en la producció de peces d'orfebreria, va treure fora de circulació moltes monedes i ens ha deixat sols uns pocs exemplars testimonials procedents de diversos ocultaments en què la moneda taifa emesa a la Marca Superior d'al-Andalus es troba junt amb la que procedeix d'altres territoris. Sols la cobdícia secular envers la moneda d'or ha preservat uns escàs nombre de materials que, malauradament, no sempre han estat a l'abast dels investigadors, perquè algunes troballes monetàries es fan fonedisses en col·leccions ben amagades.

El registre numismàtic dels altres regnes taifes productors de moneda d'or ens proporciona unes xifres equivalents en termes relatius a les registrades a les taules de presentació de dades de la moneda dels tugíbides (fig. 5) i dels Banū Hūd (fig. 12), la qual cosa ens permet constatar una tendència generalitzada.

L'absència de moneda de plata en el numerari de Yaḥyā és una prova que ratifica la hipòtesis de M. Barceló (1984-85, pàg. 60 i 71) segons la qual la moneda d'al-Andalus no té un lligam directe amb la vida econòmica sinó amb el poder i la fiscalitat. Si no s'encunyen dirhams durant el primer període de la història monetària dels tugíbides seria raonable la hipòtesi de l'existència d'una massa de numerari de plata circulant d'època califal suficient per a la tributació en moneda exigida als subjectes fiscals de la Marca Superior.

9.2.1.2 Peces de moneda

La primera emissió monetària documentada de Yaḥyā b. Mundir és representada per un dinar de l'any 415/1024 publicat primer per A. Vives (núm. 1333) i des-

prés per A Prieto (núm. 221, lám. 9). És un exemplar únic, de localització actual desconeguda. Formava part de la col·lecció Vives, com el mateix autor constata en l'apartat d'índex de preus on indica la procedència de les peces del seu catàleg (Vives, 1893, pàg. 471-544). La col·lecció Vives va integrar-se al monetari del MAN l'any 1895, però les peces hispanoàrabs d'or van desaparèixer d'aquest fons museístic durant la Guerra d'Espanya, junt amb quasi la totalitat de la moneda àuria del MAN, quan van ser confiscades el novembre del 1936 (Alfaro, 1990, pàg. 45 i nota 10).⁵⁷

Si no és que la troballa d'un dirham en bon estat de conservació confirmi la hipotètica emissió de l'any 403, a nom de al-Manṣūr Mundir I, el dinar de Yaḥyā encunyat a مدينة سرقسطة (madīnat Saraquṣṭa) l'any 415/1024 és el primer registre numismàtic dels Banū Tuġīb de Saragossa.

Aquest exemplar de Saragossa i els dirhams emesos anteriorment a les seques de المرية (Almarīya), بلنسية (Balansīya) i الوطة (Ālwtā), encunyats respectivament per Muġahid, Mubārak i Muẓaffar i Ḥayrān en territori eslau, constitueixen una raresa i són el testimoni excepcional de les primeres monedes de les taifes.⁵⁸ En tot cas, els dinars i les fraccions de dinar de Yaḥyā, encunyats tots al seu nom a madīnat Saraquṣṭa, constitueixen les primeres emissions de moneda d'or taifa.

Les seques de Šarq al-Andalus no reprengueren la seva activitat fins el 427/1035, vint anys després que ‘Abd al-‘Azīz ibn Abī-‘Āmir al-Manṣūr assumís el poder de la taifa de València (Guichard 1990a, pàg. 159), data a partir de la qual les

⁵⁷ La col·lecció Vives era considerada la millor del seu temps. Aplegava col·leccions anteriors com les de A. Delgado, C. Camerino, F. Infante, M. Cerdá, V. Ribera, Codina i segons el catàleg de Codera (1895, pàg. 13-14) tenia més de 4.000 monedes amb 1.600 variants de les quals 578 eren d'or, 3.200 de plata i la resta de coure.

⁵⁸ Vegeu el text introductor i a la moneda taifa, apartat 5.1.3.

altres taifes d'al-Andalus s'incorporaren gradualment a la producció de moneda.⁵⁹ En el període comprès entre els anys 415-427 els tugíbides de la Marca Superior d'al-Andalus són els únics poders emissors no califals productors de moneda.

P. Guichard (1990a, pàg. 161) ens proporciona una taula de les encunyacions andalusines de la primera meitat del segle V/XI, realitzada amb les dades del corpus de A. Prieto (1926), que l'autor qualifica com:

[...] ouvrage classique –et peut-être déjà trop ancien.⁶⁰

Com observa P. Guichard alguns buits de la taula, els hiatus en la producció monetària de determinats anys en algunes seques, es podrien omplir amb la documentació de troballes publicades amb posterioritat a l'obra de A. Prieto.

Pel que fa a la documentació de moneda de la Marca Superior d'al-Andalus, la revisió de troballes publicades a finals del segle XIX i a principis del XX ha estat profitosa, encara que no exempta de problemes, com aniré assenyalant oportunament en diferents paràgrafs d'aquest treball.

En la troballa de Còrdova, publicada per A. Prieto (1915), he pogut verificar la presència de dues fraccions de dinar de Saragossa a nom de Yaḥyā amb data 415/1024. Malauradament en la documentació d'aquests exemplars s'observen elements equívocs que no podem contrastar perquè l'autor no inclou cap gravat d'aquestes peces de moneda i la localització actual de les monedes de la troballa és desconeguda. Per aquesta raó no les incloc en l'apèndix del catàleg de les

⁵⁹ És a partir d'aquesta data que comencen les emissions dels diferents emirats taifes. La seca de Dénia reprèn les seves encunyacions de manera regular amb la moneda de Muğahid emesa a nom del seu fill 'Alī. Tortosa és un altre centre emissor que comença a funcionar d'ençà de l'any 431/1037 i Sevilla ho fa des del 435/1043.

⁶⁰ P. Guichard (1990a, pàg. 155) destaca l'obra de G. Miles (1954) i altres aportacions de treballs monogràfics importants entre les quals l'autor, a manera d'exemple, cita J.J. Rodríguez (1981) publicació on es documenten per primera vegada monedes califals taifa de València i Almeria atribuïbles a Hairan

monedes amb dades incompletes ni en el corpus numismàtic, ni tampoc no s'han inclòs en el gràfic de la fig. 6.

L'exclusió d'aquests materials es basa en l'anàlisi de diferents elements objectius que exposo a continuació. Prieto (1915, pàg. 321, núm. 25) ens dóna la transcripció completa de la llegenda de l'àrea central del revers, distribuïda en quatre línies:

الحاجب / الامام عبد الله / امير المومنين / المويد بالله

i la llegenda del marge del revers:

بسم الله ضرب هذا لدينر. بمدينة سرقسطة سنة خمس عشرة و اربع مائة

La primera constatació a fer és la referència errònia de A. Prieto al dinar de A. Vives núm. 1134, amb el qual A. Prieto equipara les dues fraccions de dinar procedents de la troballa. L'element diferencial entre els tipus epigràfics d'ambdues llegendes, d'estructura semblant però no igual, és la presència o l'omissió del títol *امير المومنين*. Les fraccions de dinar documentades en la troballa no el tenen. També es pot assenyalar una discrepància rellevant entre les fraccions de dinars, que A. Prieto data a l'any 415/1042, i l'únic dinar que hi ha documentat d'aquest any (s/n 1 de l'apèndix del catàleg de les monedes amb dades incompletes; núm. 1 del corpus numismàtic). En el dinar publicat per Vives (núm. 1134) es reconeix el califa hammudita *القاسم* com a imam, mentre que a les fraccions de dinar el nom de l'imam és l'enigmàtic *عبد الله*, un hipotètic califa d'orient que ha donat lloc a diverses interpretacions que seran objecte de reflexió en les pàgines següents.

La diferència tipològica, respecte a la moneda de A. Vives (núm. 1134), no invalidaria el valor documental de les fraccions de dinar de la troballa si no fos que A.

Prieto no les inclou en el seu corpus, la qual cosa em fa suposar que devia tenir els seus dubtes sobre la correcta classificació d'aquestes peces en el catàleg del seva publicació (1915, pàg. 321, núm. 25).⁶¹ Probablement, no va tenir més accés als materials de la troballa de Còrdova de l'any 1914 i no va poder verificar la lectura de les llegendes. Si la documentació no fos errònia, la qual cosa és factible, ens trobaríem davant un testimoni numismàtic excepcional que argumentaré quan m'ocuparé de les emissions de Mundir II a nom de الامام عبد الله

El dinar de l'any 416/1025 (núm. 1 del catàleg) forma part del monetari del MAN. Procedeix d'una troballa monetària monometàl·lica efectuada al carrer Cruz Conde de Còrdova l'any 1958 i adquirida per ordre ministerial pocs mesos després. J. Navascués (1961a, pàg. 170-173) publica la notícia i una relació de 235 monedes de les 237 peces que formaven un conjunt tancat integrat majoritàriament per fraccions de dinar. En llistats parcials, l'autor les classifica per períodes, sèries i autoritats emissores amb la referència del nombre de peces documentades de cada tipus.

La presència testimonial de moneda tugíbida de Saragossa i dels abbadites de Sevilla en aquest tresorejament format en gran part per moneda del califat omeia, hammūdita i fatimita del nord d'Àfrica constitueix un bon indicador de l'acceptació a al-Andalus de les primeres monedes de la taifa de Saragossa. Aquest és un fet que es manifesta en major amplitud en la troballa de Còrdova de l'any 1914, en què les fraccions de dinar d'or encunyades a les taifes de Saragossa, València, Toledo i Dénia també es tresoregen junt a fraccions de dinar omeies, hammūdites i fatimites del Nord d'Àfrica. Aquest fet sembla indicar que en període taifa no hi

⁶¹ A. Prieto, a la pàg. 310, reproduïx excel·lents gravats d'onze monedes procedents de la troballa, però les fraccions de dinar descrites no es troben entre aquests exemplars i no podem verificar la seva lectura.

havia cap inconvenient a l'hora d'acceptar monedes encunyades per uns altres poders polítics (Retamero 1995, pàg. 19).

El dinar del 417/1026 (núm. 1c de l'apèndix del catàleg de les monedes amb dades incompletes) és un exemplar amb idèntiques llegendes centrals que el documentat de l'emissió de l'any anterior. L'únic element diferencial és la data i molt probablement l'ornament d'anvers, que no es pot contrastar amb la moneda de referència perquè l'exemplar publicat primer per A. Vives (núm. 1134) i després per A. Prieto (núm. 222b) és un dels exemplars de la col·lecció Vives adquirits pel MAN i desapareguts d'aquest fons durant la Guerra d'Espanya.

Determinar la data dels dinars i fraccions de dinar encunyats a madīnat Saraquṣṭa durant els anys 415-418 no presenta cap problema perquè en aquest període de la moneda de Saragossa tots els exemplars tenen llegendes marginals. L'única dificultat es troba en la fracció de dinar que A. Prieto (núm. 223) documenta amb el nom de la seca i la data il·legible. A. Vives no el publica i A. Prieto no fa conèixer la procedència de les peces del seu corpus. La localització actual és desconeguda. L'exemplar núm. 2 del catàleg (Miles, núm. 333) és un espècimen d'igual tipus i valor nominal i permet corroborar l'existència d'aquesta peça (núm. 2b de l'apèndix del catàleg de les monedes amb dades incompletes) i datar-la a l'any 418.

9.2.1.2.1 Llegendes

Les emissions monetàries de Yaḥyā reproduïxen el model epigràfic califal. La llegenda principal d'anvers, de caràcter religiós, és la primera part del *kalima* o la professió de fe islàmica. لا اله الا الله وحده i, llevat dels elements ornamentals de la part superior, d'una gran simplicitat, no hi figura cap nom ni títol.

La fórmula de la seca i la data es troba en el revers dels dos únics exemplars representats en el catàleg: en el dinar del 416/1025 i en la fracció de dinar del 418/1027. En canvi, les monedes documentades per A. Prieto (núm. 222a i 222b) dels anys 416-17 /1025-26 i la fracció de dinar (núm. 223) tenen la llegenda del *bismillāh* situada al marge de l'anvers.

L'element més rellevant en la moneda de Yaḥyā és el disseny de la llegenda central del revers. En totes les peces documentades s'autoproclama الحاجب (al-ḥāḡib) o camarlenc d'un califa que no exerceix el poder en el moment d'encunyar les monedes. En el període de sis anys de govern en menciona dos de diferents.

9.2.1.2.2 Seques

La moneda del segon tugíbida s'encunya amb el nom de seca مدينة سرقسطة. És plausible argumentar l'existència d'un taller monetari situat a la capital de la Marca Superior d'al-Andalus amb anterioritat al període taifa.

L'existència d'una seca en funcionament a Saragossa en època califal, i fins i tot des d'èpoques més remotes, que encunyaria amb el nom de seca al-Andalus sota control del govern central, hauria facilitat la producció de les primeres emissions taifa d'aquest territori. F. Codera, que va tenir la possibilitat d'examinar milers d'exemplars procedents de troballes del seu temps, és qui va plantejar la hipòtesi –després subscripta per G. Miles (1950, pàg. 37)– que el nom genèric al-Andalus a les monedes no indicava sempre que totes les peces amb aquest nom de seca s'haguessin encunyat en el mateix taller monetari.

La seva deducció es basava en la diferència observada entre els ornaments de dirhams de la segona meitat del segle V/XI provinents de dues grans col·leccions diferenciades pel lloc de procedència. La primera, la integren els exemplars que el MAN havia adquirit d'una troballa efectuada a Còrdova i l'altra les mone-

des de la seva col·lecció privada, la majoria de les peces de la qual procedien d'un ocultament de la província de Cuenca (Codera, 1893). Aquest fet va suggerir a Codera la idea que les peces de la seva col·lecció havien estat encunyades a la Marca Superior, probablement a Saragossa, ciutat on s'hauria encunyat moneda califal, amb autorització del govern central, per equilibrar el numerari en circulació a les exigències dels pagaments de tributs en moneda previstos per aquest territori en un determinat exercici fiscal.

9.2.1.2.3 Noms i títols d'imams

En les monedes emeses a nom de Yaḥyā constatem canvis en la designació de l'imam en nom del qual exerceix el govern i encunya les monedes.

L'emissió de dinars de l'any 415/1024 (Vives, núm. 1133; Prieto, núm. 221; Rodríguez Lorente, Tawfīq Ibrāhīm (1985) lám. XI, núm. 13; s/n 1 de l'apèndix del catàleg de les monedes amb dades incompletes; núm. 1. del corpus numismàtic) invoca el califa hammudita de Còrdova القاسم a qui Yaḥyā reconeix com الامام atorgant-li els títols califals de امير المومنين i المامون.

Califa	Noms i títols			AH
al-Qāsim I	امير المومنين	المامون	الامام القاسم	415
'Abd Allāh	المويد بالله	امير المومنين	الامام عبد الله	416, 417
'Abd Allāh	—	امير المومنين	الامام عبد الله	418

Fig. 7. Cronologia dels noms i títols dels imams en la moneda de Yaḥyā

Aquesta emissió reconeix un imam que, des de l'any 413, dos anys abans d'aquesta emissió tugiðbida, havia estat relegat del poder i era presoner del seu nebot Yaḥyā al Mu'talī a Màlaga (Soler, 1990, pàg. 28 i nota 6).

Les peces de moneda que corresponen als anys 416-18/1025-27 porten els nom d'un califa la identitat del qual és enigmàtica i a qui la bibliografia numismàtica ha donat el nom de califa oriental (Prieto, 1926, pàg. 44).

9.2.1.2.4 Noms i títols de l'autoritat emissora

El títol al-ḥāğib encapçala la llegenda de reconeixement de l'imam en nom del qual el tugíbida manifesta que exerceix el govern. El patronímic i els títols califals de l'imam estan disposats en dues o tres línies, i, a la part de sota se situa el nom del tugíbida يحيى. El subtrefugi de l'exercici d'un govern delegat per uns califes depositats o inexistents va servir per a legalitzar el poder dels tugíbides i les seves emissions monetàries.

El títol al-ḥāğib designava l'alt funcionari de l'Estat que exercia la funció de camarlenc. A al-Andalus és documentat per primera vegada a les monedes encunyades en el taller monetari de la ciutat palau de مدينة الزهراء en temps d'al Ḥakam II, on el nom Ğa'far apareix junt amb aquest títol en la moneda d'or dels anys 357-59 (Vives, núm. 467-471). També el veiem en dirhams de Fās dels anys 390, 392 i 394-97 on va seguit d'un nom i en algunes emissions sense cap (Miles 1959, pàg. 60).

‘Āmir al-Manşūr, el ḥāğib per excel·lència, amb aquesta titulatura s'erigí com a cap de l'administració de l'Estat, per damunt de qualsevol altre poder, mentre mantenia Hišām II lluny de les responsabilitats de govern. Tanmateix, el nom de ‘Āmir figura a les monedes de Hišām II sempre sense cap títol. El trobem abans que exercís de camarlenc, quan va ser designat inspector de seca, un nomenament que al-Manşūr va aprofitar bé per preparar futurs destins. El mateix any de la seva mort, el nom del seu fill i successor ocupa la línia de sota de la llegenda central de l'anvers i, de manera reiterativa, destaca en el revers de la mateixa moneda, on ostenta el títol al-ḥāğib.

El recurs al títol al-ḥāğib com una delegació califal que legitimava el govern i la producció de moneda taifa és utilitzat per primera vegada en la moneda pels Banū

Tuğīb i el seu exemple és seguit després per altres dinasties taifa. En aquesta actuació es manifesta el gran respecte que els reis de taifes tenien pel desaparegut califat omeia i en el seu defecte a la dinastia ḥammūdita pel seu origen relacionat amb a la família del Profeta.

Anvers	AH	Revers	AH
Part superior		الحاجب	415,416,417,418
Part intermèdia		المأمون	415
Part inferior		يحيى	415,416,417,418

Fig. 8. Situació de noms i títols en les llegendes de les monedes de Yaḥyā

Dins el conjunt de les emissions monetàries del segon tugībida, el títol al-ḥāğib és present en totes les emissions dels anys 415-18/1023-24. El trobem a la part superior de la llegenda central del revers, interrelacionat amb el nom de Yaḥyā que hi ha situat sota de la mateixa llegenda.

La separació entre el títol honorífic i el nom a qui designa, produïda per una llegenda situada entre ells, amb una o més línies de text, és freqüent en la moneda islàmica. És un recurs estilístic que permet destacar tant el nom de prestigi com el del personatge a qui fa referència. El títol i el nom de l'autoritat emissora ocupen respectivament la part superior i la inferior de la llegenda del revers.

El títol المأمون, que ocupa la posició intermèdia en la llegenda central del revers de la moneda del 415/1023, fa referència al califa al-Qāsim. En la moneda de Saragossa es reconeix al segon ḥammūdita com a imam amb els títols sultànics أمير المومنين / المأمون / المويد بالله ('amīr almu'minin / al-Ma'mūn / al-Mu'ayyad bi-Allāh), és a dir, utilitzant la mateixa llegenda de revers protocol·lària que la que trobem a les monedes d'al-Qāsim emeses a Ceuta i a Còrdova

amb anterioritat a l'emissió tugíbida. Per tant, es pot argumentar que els títols ‘amīr almu‘minin i al-Mu‘ayyad bi-Allāh situats, respectivament, a la part de damunt i a la part de sota del nom de prestigi al-Ma‘mūn fan referència a al-Qāsim i no a Yaḥyā, el qual en les seves emissions monetàries ni tan sols va fer servir el *laqab* المظفر que segons les fonts escrites l'honorava.⁶²

Un testimoni febaent que corrobora aquesta hipòtesi es troba en les monedes del seu fill i successor Mundir II, encunyades en els anys 423/1031 i 426/1034, quan se substitueix el qualificatiu المويد بالله per المعتد بالله, que permet identificar Hišām III i, per tant, és un testimoni del suport que Mundir donà al califa omeia desterrat a Lleida, ciutat on va residir, sota la protecció de Sulaymān ibn Hūd, fins a la seva mort.

La compromesa postura del tugíbida a favor de Hišām III al-Mu‘tadd manifesta, per altra banda, el seu refús a acceptar l’anomenat fals Hišām II. Aquest era un personatge controvertit, un humil estorer de Calatrava, el físic del qual va permetre a Muḥammad I b. ‘Abbād de Sevilla de “ressuscitar” un califa suposadament mort, i consolidar amb la pretesa protecció d’aquest califa el prestigi de la dinastia dels abbadites de la qual ell fou el fundador. Així, aquesta família d’origen humil va convertir la taifa de Sevilla en la més important d’al-Andalus.

Un altre argument que dóna suport a aquesta hipòtesi és la presència indistinta dels títols امير المومنين i المويد بالله en la moneda de l’any 430/1038 de l’últim tugíbida ‘Abd Allāh b. al-Ḥakam, que amb aquests títols, reconeix Hišām II en la seva moneda, en nom del qual, i del pretès acord de Sulaymān ibn Hūd, va consumir l’assassinat (*al-maqtūl*) del seu cosí Mundir II.

⁶² Vegeu M.J. Viguera (1981) pàg. 142

La ineptitud de ‘Abd Allāh permeté als Banū Hūd prendre el relleu dinàstic i governar la Marca Superior. Governaren investits del títol al-ḥāḡib, com a camarlencs del califa omeia Hišām II, tal com ho havien fet els seus predecessors. Durant cinc generacions consecutives exerciren com a ḥāḡib/s, una designació legitimada, sols de manera fictícia.

Els Banū Hūd van fer servir una estructura de llegenda de revers que, en les successives emissions monetàries de pares a fills, es manté amb variacions poc significatives, com és la inversió de l'ordre en la col·locació dels títols *‘amīr al-mu‘minin* i *al-Mu‘ayyad bi-Allāh* en les línies que componen el text de la llegenda de reconeixement del califa o bé la supressió indistinta d'un d'ells.

De fet, aquestes variacions corresponen a formes de dissenys de tipus nous en què la incorporació de diferents noms i *laqab/s* dóna lloc a variacions tipològiques. És molt probable que la preocupació estilística no sigui la raó fonamental. L'estructura repetitiva d'aquestes modificacions em porten a pensar en una subtil forma de diferenciar i controlar les diverses emissions de la seca de Saragossa i en menor proporció en altres tallers monetaris de la Marca Superior d'al-Andalus.

El reconeixement a l'imam Hišām II que proclamen les monedes de Saragossa esdevingué una tradició que sobrepassà en molts anys el límit cronològic d'esperança de vida humana del pretès personatge en que basaven la seva legalitat els Banū Hūd. Aquest recurs merament formal deixa d'utilitzar-se l'any 476/1083. En aquesta data Aḥmad Sayf al-Dawla en accedir al poder exercí el dret sobirà d'encunyar moneda amb el títol d'al-ḥāḡib però ometé la menció de l'imam i dels títols sultànics que l'identificaven en les monedes dels seus predecessors.

Quan, puntualment, i per raons òbvies que exposaré més endavant, algunes emissions monetàries dels Banū Hūd ometen el reconeixement al califa Hišām II també exclouen els títols *الموید بالله* i *امیر المومنین*, la qual cosa ratifica la hipòtesi

que aquests títols sultànics fan referència al califa i no a l'autoritat emissora, un fet que es verifica en les altres emissions de moneda taifa d'al-Andalus.

9.3 Mu'izz al-Dawla al-Manşūr Mundir II (420-30/1029-39)

9.3.1 Consideracions monetàries

9.3.1.1 Metalls, valors i volums de peces

La producció de moneda a la seca de Saragossa durant els deu anys de govern de Mundir II és majoritàriament d'or. El bimetallisme en les emissions monetàries de Mundir II es manifesta com una tendència atípica en l'últim any del seu govern. L'encunyació de dirhams en aquesta data és problemàtica i pot ser qüestionada mentre no aparegui una troballa amb un dirham d'aquest mateix tipus en què la lectura de la data 430/1038 sigui clara.

Les dificultats que plantegen les datacions dubtoses i, per tant, l'atribució correcta d'aquests exemplars a Mundir II o al seu avi Mundir I, seran objecte de reflexió en les observacions numismàtiques sobre les dues emissions de dirhams documentades, i clarament diferenciades pels encunys i per les variants d'ornament, d'aquests espècimens.

Pel que fa les peces d'or representades en el gràfic de la fig. 9, s'observa l'absència d'encunyacions de fraccions de dinar en el primer any d'emissió de les monedes de Mundir II. El grup de data dubtosa, amb la referència d'anys 423-24 és integrat per un dinar (Rodríguez Lorente, Tawfiq Ibrāhīm, 1985, lám. XI, núm. 16; núm. 5b de l'apèndix del catàleg de les monedes amb dades incompletes) i tres fraccions de dinar (Prieto, núm. 226b, 227 i 228).

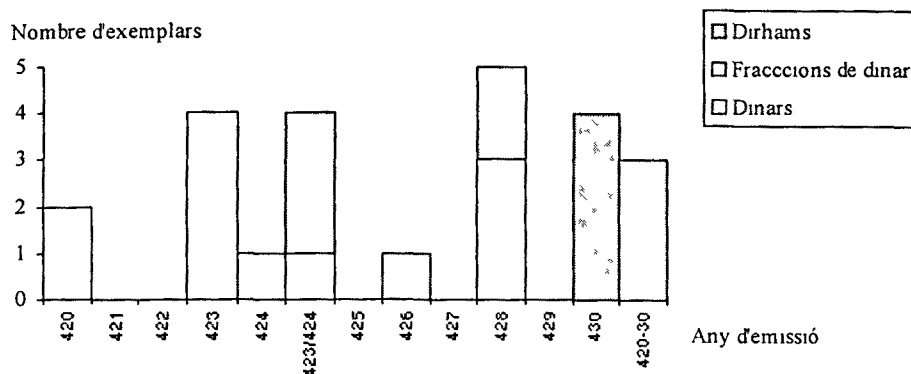

Fig 9 Distribució de les peces de Mundir II per anys d'emissió i nominals

El dinar i una de les seves fraccions de dinar del grup datat el 423/424 corresponen a un mateix tipus monetari que reproduïx sense canvis les mateixes llegendes centrals d'anvers i revers durant aquests dos anys consecutius. L'element diferenciador, desconegut encara per nosaltres, era la indicació de l'any, que en aquestes peces de moneda, segons els autors que la publiquen, és il·legible.

La tendència en aquesta mostra és, de la mateixa manera que en la de les monedes del seu predecessor Yaḥyā, introduir fraccions de dinar de manera regular a partir del segon any d'emissió que amb l'encunyació de dinars ratificà la transmissió del poder. La moneda és un signe de l'Estat i del poder. Recordem que en el món islàmic no sempre es respectava el dret de primogenitura. El fill designat (*waṣiyya*) i la seva designació escrita (*wilāyat al-'ahd*) es feia jurar solemnement als súbdits i el nom del successor apareixia sovint a les monedes.

9.3.1.2 Peces de moneda

L'exemplar núm. 3 del catàleg (núm. 4a del corpus numismàtic) procedeix del tresor del carrer Cruz Conde de Còrdova i és una peça inèdita amb idèntiques llegendes i estructura en la fórmula de la seca i de la data que les dues monedes que segons A. Vives pertanyien a la RAH, un fons monetari de difícil accés.

9.3.1.2.1 Seques

Mundir I fins l'any 424/1032, de la mateixa manera que el seu pare Yaḥyā, encunyà moneda al taller monetari de Saraquṣṭa amb el nom de seca بمدينة سرقسطة. A partir d'aquesta data, la indicació del nom del taller emissor se simplificà com podem notar en totes les monedes documentades. S'inscriu el nom de la ciutat acompanyat de la preposició aràbiga *bi*, en forma afixada, بسرقسطة.

Els dinars i les fraccions de dinar emeses pels tugíbides tenien curs legal en els diferents *a'mal* de la Marca Superior; però a la pràctica tenien un àmbit de circulació més ampli, tal com demostren les troballes de moneda de Saragossa efectuades arreu de la Península.

9.3.1.2.2 Noms i títols d'imams

Mundir II en el decurs de deu anys de govern modificà tres vegades la llegenda de reconeixement al califa en el qual basava la seva legitimitat. Com podem observar a la fig. 10 els canvis es produeixen en unes dates significatives.

Califa		Noms i títols		AH
'Abd Allāh	المويد بالله	امير المومنين	الامام عبد الله	420, 428
Hišām III	المعتد بالله	امير المومنين	الامام هشام	423, 424, 426
'Abd Allāh	—	امير المومنين	الامام عبد الله	428, 430

Fig. 10. Cronologia dels noms i títols dels imams en la moneda de Mundir II

La primera encunyació de moneda a nom del ḥāḡib Mundir II, el dinar de l'any 418/1027 (núm. 2, del catàleg i núm. 3 del corpus numismàtic), es va fer a nom de l'imam 'Abd Allāh, tal com es va fer en la darrera emissió de Yaḥyā. La presència d'aquest nom i els seus títols califals a les monedes representa una conti-

nuïtat respecte a les del seu progenitor i ens aboca una altra vegada a replantejar la identitat d'aquest califa, la qual és una incògnita

Si les fraccions de dinar, emeses per Yaḥyā l'any 415/1024, procedents de la troballa de Còrdova, publicades per A. Prieto (1915, núm. 25) amb la llegenda de revers en quatre línies:

الحاجب / الامام عبد الله / مير المومنين / يحيى

fossin tal com descriu l'autor, i no com el model que dóna de referència (Vives, núm. 1134), hauríem trobat l'anella perduda d'un encadenat lògic. La menció de l'imam 'Abd Allāh al-Mu'ayṭī en unes peces de l'any 415/1024 ens portaria a relacionar-les amb l'omeia pretendent al califat reconegut primer com a tal i rellevat després per Muḡahid de Dénia.

On sait par ailleurs que c'est en 405 précisément que Mudjahid fait proclamer calife à Denia l'omeyyade 'Abd Allah b. 'Ubayd Allah al-Mu'ayṭī, sous le couvert duquel il entreprend l'expédition de Sardaigne de 1015-1016. (Guichard, 1990a, pàg. 157).

P. Guichard, unes línies més avall, referint-se a l'expedició a Sardenya, diu:

On sait que l'expérience échoua piteusement, et qu'à son retour de l'expédition on a Sardaigne il dut chasser son calife qui avait tenté en son absence de s'emparer seul du pouvoir.

M.J. Viguera (1994b, pàg. 61), al respecte, exposa:

[...] proclama como califa «al suyo», el omeya 'Abd Allāh al-Mu'ayṭī a quien el audaz Muḡāhid, tomando la iniciativa en este tipo de pronunciamientos provinciales, alzó al califato en su taifa de Denia, desde noviembre-diciembre de 1014, para mantenerlo algo más de un año, hasta 1016, en que tuvo que librarse de él y desterrarlo al Magreb.

Les emissions de Muḡāhid de Dénia, en què consten el nom de l'imam 'Abd Allāh i els seus títols califals constitueixen un testimoni numismàtic d'un subterfugi polític probablement compartit pels diferents poders taifes. El reconeixement

de l'imam 'Abd Allāh fou un recurs generalitzat emprat per altres governants taifes en emissions de cronologia més tardana, la qual cosa podria explicar-se com una referència a uns temps pretèrits en els quals els fundadors de les respectives línies dinàstiques s'haurien compromès, o se n'haurien beneficiat, amb l'opció política que havia estat tan beneficiosa per a Muğahid.

És molt probable que Mundir I de Saragossa, ressentit amb el califa Sulaymān de Còrdova per haver sostret del seu control la demarcació de Tudela i haver-la convertit en un feu de Sulaymān Ibn Hūd, hagués donat suport a l'omeia 'Abd Allāh al-Mu'ayyī. Una iniciativa que secundarien governants d'arreu d'al-Andalus. Així com per a la taifa de Dénia tenim un registre numismàtic que corrobora les notícies provinents de les fonts escrites àrabs, no és aquest el cas de les altres taifes. Però no deixa de ser significatiu el fet generalitzat de la persistència del nom d'aquest imam i els títols califals a les monedes taifes d'al-Andalus en aquest període i en èpoques posteriors.

A les monedes de Mundir II de l'any 423/1031 (Vives, núm. 1137; Prieto, núm. 225) es reconeix Hišām III, el califa que aconseguí sobreviure a l'enderrocament i trobà refugi a Lleida en aquest mateix any, un fet que corrobora el gran respecte que els poders taifa tenien a la dinastia omeia. La identitat de Hišām III es coneix a les monedes gràcies a la presència del títol califal *بالمعتمد بالله*, situat a la quarta línia de la llegenda del revers.

La proclama de l'abbadita de Sevilla a favor del pretès Hišām II no va obtenir la resposta esperada de Mundir II ni tampoc del *Dī l-Nūn* de Toledo, el seu parent *Ismā'il al-Zāfir* (419-35/1028-45).

Els *Dū l-Nūn* eren berbers *Hawwāra* que van augmentar el seu poder a la Marca Mitjana en el districte de Šantabariyya (situat en l'actual província de Cuenca) en temps d'al-Manšūr i, de la mateixa manera que els seus prestigiosos veïns, els

governants tugíbides de Saragossa, van legalitzar la seva independència amb el reconeixement de l'imam 'Abd Allāh.

A les monedes d'or toledanes, igual com en els rars espècimens de billó emesos a nom d'Ismā'īl, no es poden establir cronologies. La majoria de les peces són fraccions de dinar sense orles i quan les tenen, la llegenda de la seca i la data o bé té la data il·legible o és incompleta, és a dir sols documenta el nom del taller monetari. A la taifa toledana s'introdueix a les monedes d'or el canvi de denominació a favor de l'imam Hišām II en temps d'al-Ma'mūn, amb data no determinada a causa de l'absència de les orles. Aquests rars exemplars emesos a Toledo sense seca ni data, encunyats probablement durant l'any 435/1043, són substituïts per noves sèries que duen primer com a nom de seca Ṭulayṭala i després madīnat Ṭulayṭala. Aquest conjunt d'emissions destaca entre les del seu temps per la utilització de diversos i originals dissenys de llegendes. Però el que les caracteritza és la primerenca substitució de la fórmula de reconeixement de l'imam Hišām II per altres de tipus religiós. La cronologia d'aquestes fraccions de dinar és imprecisa perquè no tenen orles i no documenten la data. Una sèrie toledana, classificada com a posterior, representada pel dirham de l'any 448/1056 (Vives, núm. 1101), permet establir una data que consegüentment ha de ser més recent que la de l'emissió de les fraccions de dinar d'aquest taller monetari. Tanmateix, a la seca de Saragossa no es va seguir el model toledà i a manera de subterfugi o de legalisme la llegenda fossilitzada de reconeixement a l'imam Hišām II es continuà reproduint en les monedes dels Banū Hūd fins l'any 474/1081, data en la qual un dirham d'Aḥmad II (Miles, núm. 428; núm. 510 del catàleg) en prescindeix, encara que hi és present de forma subliminal des del moment que es titula al-ḥāḡib. Sols uns mitjos dirhams sense orles atribuïts a Sulaymān ibn Hūd i uns dirhams emesos a Lleida durant els primers anys de govern de Yūsuf al-Muẓaffar constitueixen una excepció a aquesta pràctica.

9.3.1.2.3 Nom i títols de l'autoritat emissora

En totes les emissions monetàries a nom de منذر trobem el títol d'al-ḥāḡib que testimonia l'exercici d'un govern sobirà delegat.

Els noms de prestigi que exaltaven les excel·lències dels governants taifes eren sovint un epítet i la majoria de les vegades unes construccions acabades amb les dues paraules més grans en el món islàmic: Déu (Allāh) i Estat (Dawla).

Anvers	AH	Revers	AH
Part superior			
الحاجب	426, 428	الحاجب	420, 423, 424, 428
		منذر	420
		نبيل	426
		المنصور	430
Part inferior			
منذر	426, 428	معز الدولة	420
يحيى	428	منذر	423, 424, 428, 430
محمد	430	نبيل	?, 428
		منذر	430

Fig. 11. Situació de noms i títols en les llegendes de les monedes de Mundir II

Com podem veure a la fig. 11, Mundir II, a diferència del seu predecessor, utilitza indistintament les àrees centrals d'anvers i revers per inscriure el seu títol d'al-ḥāḡib.

Una altra novetat a les monedes Mundir II és la inclusió del títol معز الدولة (el qui honora l'Estat). El títol المنصور (el victoriós), situat a la línia superior de la llegenda central del revers dels dirhams, es refereix, sense dubte, al nom منذر situat a la part de sota de la mateixa llegenda.

9.3.1.2.4 Els dirhams de l'any 430

F. Codera (1881, pàg. 300, núm. 1) va donar a conèixer l'exemplar més antic de la troballa monetària que ell anomenà "Tesoro de Zaragoza". El gravat de la làmina que acompanya la publicació reproduïx amb fidelitat l'epigrafia de les llegendes, dóna idea de les llacunes i zones més o menys deteriorades i assenyala la part de la zona de la data que és il·legible. La primera de les vint-i-nou peces del conjunt documentat per l'autor està datada l'any 403 i atribuïda a Mundir I.

F. Codera, després de transcriure les llegendes d'anvers i revers de tan singular moneda, dóna completa la llegenda del *bimillah*, una part de la qual, la que afecta la zona de la data, és il·legible: سرقسطة سنة ثلثة و ... مائة.

En una segona publicació l'objecte de la qual era informar sobre cinc exemplars més, inèdits i de la mateixa procedència, F. Codera (1884, pàg. 313) comença fent una ponderada revisió de l'escriptura de la data de la moneda de Saragossa amb el nom de Mundir que ell establí a l'any 403/1012 i davant la prova dels nous exemplars la corregeix per l'any 430/1038:

Ya que se presenta ocasión oportuna de rectificar un error cometido en el primer trabajo, lo haré con mucho gusto para que el error tenga el correspondiente correctivo.

En la primera de las moneda publicadas en dicho trabajo, por la coincidencia de que en el lugar de la fecha existe un agujero en los dos ejemplares que había visto leí مائة و اربع و اثنان *tres y cuatro cientos* en el primero y اثنتان و اربع مائة *dos y cuatro(cientos)* en el segundo, por اربع و اثنان *treinta y cuatro cientos*: contribuyó no poco á la ilusión que padecí en la lectura de estas fechas, la coincidencia de que leídas de este modo, las monedas correspondían á Mondzir I de Zaragoza, de quien se sabía que había llevado el título de المنصور بالله *Almansur billah*, que aparece en las mismas; al paso que aplicadas a Mondzir II, este lakba sultánico no solo era desconocido, con la particularidad de que por las monedas sabíamos había llevado el lakba de معز الدولة *Moizzo-d-Daulah*; sino que parecía no hubiera de haber tomado título tenido por tan pretencioso, quien no se sabia hubiera sido ayudado por Allah en batallas contra los cristianos.

Es lo cierto, sin embargo, por el examen de alguna otra moneda igual que hemos visto, y por el estudio detenido de los originales publicados, que las monedas corresponden al año *ما اربع و اربعين و ثلاثين* *treinta y cuatrocientos*, cayendo por su base cuantos razonamientos hicimos, partiendo del supuesto que las monedas eran de los años 403 y 402.

La gestió de documentació realitzada en el monetari de l'ANS em va permetre trobar l'exemplar reproduït en el dibuix de F. Codera. La moneda procedent del tresor del Carrer de la Paja de Saragossa (Codera 1881a, núm. 1; Miles, núm. 340; núm. 13 del catàleg i núm. 15 del corpus numismàtic) no va ser identificada com a procedent d'aquest tresorejament per G. Miles perquè devia

Núm 13

Dibuix de Codera

desconèixer les publicacions monogràfiques de F. Codera sobre la troballa; altrament no hauria tingut cap dificultat a establir la relació entre l'exemplar de Codera i la peça dipositada a l'ANS, procedent de l'HSA. El dibuix de F. Codera reconstrueix amb exactitud l'epigrafia de la moneda i les interpretacions que l'autor fa de lletres borroses fan més entenedores paraules mig esborrades.

Aquesta moneda està alterada per dues perforacions quadrades, a l'igual que tres peces més amb idèntiques llegendes que he documentat en el catàleg. És probable que totes formessin part del mateix ocultament. F. Codera (1881a, pàg. 302) donà notícia d'un exemplar del mateix tipus afectat també per dues perforacions, que pertanyia a la col·lecció de M. Lahoz de Lleida, avui de localització desconeguda, i que podria ser un exemplar diferent dels documentats en el catàleg:

Después de escrito este trabajo, y retocado ya una vez en virtud de nuevas monedas que llegaron á nuestras manos, nos han sido remitidas más de 300, adquiridas por nuestro amigo D. Mariano Lahoz, quien ha tenido la bondad de remitirnoslas para este estudio.

Entre las monedas del Sr. Lahoz, hay una igual á la del año 403; pero la fecha es diferente; si bien por haberse estropeado con un agujero las letras radicales de la unidad ó decena, sólo se distinguen los dos últimos trazos, que parecen indicar fecha 402. اثنتين و اربع مية

Les monedes que he examinat tenen una de les perforacions en una zona més o menys pròxima al primer dígit, que està deformat, i no es veu amb claredat si és un tres o un trenta perquè a continuació s'indica el numeral de les centenes. Entre les quatre peces documentades, les mateixes que va estudiar F. Codera, sols hi ha una moneda amb el primer dígit ben conservat i aquest és un ثلاثين. Procedeix de la col·lecció Vives i forma part del fons del MAN (Vives, núm. 1142; Navascués 726; núm. 14 del catàleg i núm. 15 del corpus numismàtic). En aquesta peça la primera perforació està més allunyada del primer numeral que la perforació produïda en els altres exemplars examinats. La prova aportada per l'exemplar Vives va fer que F. Codera rectificqués la datació i desestimés les consideracions de tipus historicista en què s'havia basat quan la va atribuir a Mundir I en la primera monografia sobre el tresor de Saragossa. L'exemplar Vives a l'igual que la moneda publicada per Codera tenen en comú el mateix ornament d'anvers: el dibuix que constitueix l'element decoratiu el forma un ventall obert de línies contigües.

Els altres dos exemplars del fons de l'ANS, incorporats a la col·lecció Codera en el seu temps, tenen un mateix ornament en forma d'arbre damunt d'un punt. Les diferències decoratives entre aquestes peces permeten constatar que procedeixen de dues emissions diferents. El primer exemplar amb dibuix de l'arbre (Miles, núm. 341, núm. 15 del catàleg) té les dues perforacions a la zona del marge anterior a la data; la segona perforació afecta la paraula سنة i retalla la part superior de les dues primeres lletres del primer numeral i dificulta la seva lectura. Pel que fa a l'altra moneda (Prieto, núm. 231, làmina 9; Miles, núm. 339; núm. 16 del catàleg), amb perforacions irregulars en la zona del *bismillāh*, la data es llegeix amb dificultat perquè té les lletres amuntegades. Tanmateix, aquest exemplar de

la col·lecció Codera, com es pot contrastar en comparar el gravat de la làmina de A. Prieto i la moneda de l'ANS, va ser segons el criteri de A. Prieto el que millor podia servir per a fixar la difícil datació d'aquestes singulars peces.

He refet diverses vegades el calc de les lletres mig borroses i en part deformes de la part de llegenda on es troba la primera xifra de la data per veure si podia provar que aquestes monedes podien datar-se a l'any 403 i, així, correspondre a Mundir I. Els meus tossuts intents no han estat fructífers. A la moneda del MAN es veu prou bé que la data és l'any 430; però, pel que fa a les altres peces, la datació no es pot determinar amb seguretat.

He persistit en aquests intents per les següents raons. En primer lloc, tenim una llegenda del revers: المنصور / الامام عبد الله / امير المومنين / منذر amb una estructura diferent de la resta de monedes emeses per Mundir II. Segonament, el *laqab* المنصور va ser utilitzat per Mundir I i encara que avui i nét tinguessin el mateix nom, segons la tradició, l'elecció del títol els hauria de diferenciar.

El canvi de nominal es també un element discordant dins les emissions dels dos primers tugiðides. Caldria trobar una bona resposta a per què durant l'any 430 Mundir II substituï les emissions d'or per les de plata, ja que no es coneixen monedes d'or d'aquest any.

D'altra banda, els dirhams amb el nom de Mundir s'assemblen massa als de Muğahid de Dénia emesos a la seca d'Ālwṭa durant els anys 405-407. Els dirhams de Saragossa i els de Dénia tenen en comú la menció de الامام عبد الله. Val a dir, que el canvi de posicionaments polítics de Mundir II el portaren sovint a canviar el reconeixement de l'imam a les monedes. Els exemplars datats l'any 420 mencionen عبد الله, mentre que els de l'any 423/1031 el substitueixen per الامام هشام المعتد بالله, Hišām III desterrat a Lleida, i l'any 428 quan Mundir II

refusa entrar en el joc del rei de Sevilla tornà a posar a les monedes la menció de l'imam عبد الله.

9.4 'Abd Allāh b. Al-Ḥakam (430-31/1039)

9.4.1 Consideracions monetàries

La moneda de l'últim tugíbida està representada per un dirham de plata (núm. 17 del catàleg i núm. 16 del corpus numismàtic). Diferents autors han publicat en les seves obres un mateix exemplar (Codera, 1884, núm. 1; Vives, núm. 1143; Prieto, núm. 232; Miles, núm. 342) i tots, tret de F. Codera, ometen indicar el lloc i les circumstàncies de la seva procedència.

La moneda Vives, núm. 1143, segons la indicació de l'autor era un exemplar de la col·lecció Codera, únic en el seu temps. Fou emès l'any 430/1038, a finals del qual el tugíbida 'Abd Allāh accedí al govern de la Marca Superior d'al-Andalus. Aquesta moneda és probablement l'única preservada al seu nom. Les reproduccions de les làmines de F. Codera (1881a, núm. 1) i A. Prieto (núm. 232, lám. 9) permeten constatar que és el mateix exemplar del fons de l'ANS (Miles, núm. 432) tal com va assenyalar G. Miles.

La moneda procedeix del tresor de moneda taifa del carrer de la Paja de Saragossa, una troballa parcialment documentada en dues monografies de F. Codera (1881a i 1884a). La composició d'aquesta troballa és particularment interessant pel contingut de moneda de la Marca Superior i altres monedes de regnes taifa, entre les quals hi havia una bona representació de monedes inèdites de Toledo i València. Un dirham a nom de Mundir i aquest altre a nom de 'Abd Allāh són els exemplars de cronologia més alta del conjunt monetari.

Les publicacions de F. Codera ens donen a conèixer sols una mostra selectiva de les monedes que va tenir l'oportunitat d'examinar i que en bona part va comprar.

Almenys, així ho indica en els comentaris numismàtics del catàleg, reflexions d'un gran valor documental.

F. Codera, en la seva primera publicació sobre el tresor de Saragossa (1881a), sols dóna els pesos de les monedes d'or. Afortunadament, cal reconèixer el seu encert en reproduir uns excel·lents gravats dels vint i nou exemplars documentats.

L'altra publicació de F. Codera (1884a), que de fet és una *addenda* i *corrigenda*, aporta una documentació formada per un conjunt de cinc monedes més de la mateixa procedència, de les quals no dóna cap il·lustració. La seva identificació, de la mateixa manera que les altres, ha estat possible gràcies a la gestió de documentació que vaig poder fer a l'ANS l'any 1990.⁶³ La col·lecció Codera sols està documentada en part en l'obra de G. Miles (1954), perquè en el moment de la publicació una part dels exemplars d'aquesta col·lecció encara no s'havien incorporat al fons de l'ANS.⁶⁴

Segons que sembla, G. Miles desconeixia les publicacions de F. Codera relatives al tresor de Saragossa. Altrament, hauria fet constar que l'exemplar núm. 342 del seu catàleg tenia aquesta procedència. Val a dir que G. Miles tingué en compte els gravats de les làmines de A. Prieto i les indicacions de l'obra de A. Vives, relatives al nombre i la procedència de les peces de moneda per poder determinar, sempre que li era possible, la procedència dels exemplars de l'ANS.

El dirham de 'Abd Allāh és un testimoni d'excepció de la defensa a ultrança dels drets del "fals" califa omeia Hišām II, instal·lat a Sevilla per Muḥammad I b. 'Abbād, el qual amb el seu fictici recolzament volia legitimar la seva família,

⁶³ Una documentació que va facilitar-me l'ANS i el valuós equip d'investigadors d'aquesta importat institució americana, al qual he d'expressar la meua gratitud i de manera singular al Dr. M. Bates, gran erudit en moneda àrab.

⁶⁴ *Op. Cit.* Vegeu pròleg de G. Miles pàg. viii

d'origen humil, de la qual no es coneixia cap lligam amb un llinatge il·lustre. Aquesta no era la situació de ‘Abd Allāh b. Al-Ḥakam. El seu besavi s'havia enemistat amb els amirites en temps del gran al-Manṣur i havia estat rellevat del govern de la Marca Superior per Mundir I, un descendent d'una branca secundària de la seva dinastia.

‘Abd Allāh va justificar l'assassinat del seu cosí Mundir II amb el subterfugi de la defensa d'una causa noble. Mundir II havia fet cas omís a la proclama del fundador de la dinastia dels abbadites de Sevilla a favor de Hišām II. La seva habilitat com estrateg l'havia fet desconfiar del protagonisme creixent de la taifa de Sevilla. Els abbadites havien tret profit del buit de poder que havia deixat la dinastia dels hammudites. És evident que Mundir II devia desconfiar d'una tan oportuna resurrecció de Hišām II.

Poc devia preveure Mundir II que seria degollat i que els seus descendents directes serien perseguits fins a la mort, perquè a les monedes emeses l'any 428/1036 havia substituït la fórmula de reconeixement de l'imam Hišām II, amb els títols califals propis, per la que fa menció expressa de l'imam ‘Abd Allāh.

En aquest apartat he de fer notar una inexactitud numismàtica reproduïda en obres de reconegut prestigi sobre la història del regne taifa de Saragossa.⁶⁵ El professor A. Turk (1987, pàg. 52, nota 3; pàg. 53, nota 1; pàg. 54, nota 2) aporta un exhaustiu i ben documentat recull de notícies històriques de diversos autors àrabs que, amb major o menor amplitud, coincideixen en una mateixa exposició dels fets. A. Turk es qüestiona la incongruència existent entre la informació que

⁶⁵ Vegeu la referència numismàtica de J. M. Lacarra (1985, pàg. 136): “quería reinar por sí solo y, en la única acuñación que de él se conserva, ni siquiera invoca el nombre del falso Hisham II, que había servido de pretexto para el golpe”. M.J. Viguera (1981, pàg. 144) reproduceix la mateixa constatació quan diu: “en los veintiocho días que conservo el poder pudo acuñar moneda a su nombre, como *al-hāyib* ‘Abd Allāh, sin mencionar para nada al califa cuya causa enarboló como excusa”.

donen les fonts àrabs i la que es troba a la llegenda del revers del dirham de l'assassí. Les paraules de l'autor que han donat origen a l'equívoc són les següents:

¿Por qué motivo fue asesinado? Según el cronista por no haber reconocido el "falso" califa Hišām II, puesto por el *qādī* de Sevilla Abū al-Qāsim Muḥammad. Pero al encontrar la única moneda (Cf. Prieto Vives, *op. cit.*, p.p. 126 y 198, nº 232) del asesino, nos hace presumir que esto fue sólo un pretexto, porque en esta moneda no figura el nombre de Hišām II, sino solo su nombre: Al-Ḥāyib ‘Abd Allāh. Este Ḥāyib no cometió su crimen por fidelidad al "falso califa", sino por ambición de apoderarse del gobierno. En efecto, ‘Abd Allāh no gobernó más que unos meses, porque los zaragozanos se sublevaron contra este usurpador.

L'exemplar de Prieto (núm. 232), tal com constata A. Turk, és l'únic rastre numismàtic del curt període de govern de ‘Abd Allāh. Les llegendes d'aquesta moneda no plantegen cap problema de lectura, i han estat publicades correctament per diversos autors. La llegenda de revers, disposada en quatre línies, reconeix com a imam el califa Hišām II, tal com ho indica la presència del seu nom i títols califals:

الحاجب / الامام هشام / المويد بالله / امير المومنين / عبد الله

10. La moneda dels Banū Hūd de Saragossa

10.1 Introducció

Les emissions monetàries dels Banū Hūd tenen una etapa de producció llarga i continuada a la taifa de Saragossa. En el període comprès entre els anys 431-503/1039-1109 els hudites encunyen la moneda legal de la Marca Superior amb els noms de *seca al-Andalus* i *Saraqūṣṭa*, aquest darrer, precedit de la preposició aràbiga *bi* o de la paraula *madīnat*.

Aquesta continuïtat sols es trenca durant uns pocs anys quan entren en funcionament altres tallers productors de moneda als quals afavoreix l'escissió dels diferents districtes de la Marca Superior, provocada per la revolta per la successió del fundador de la dinastia.

Emissor	AU	AR	Total exemplars	%
Saragossa (431-503 / 1039-1109)				
Sulaymān al-Musta'in	20	41	61	8,21
Sulaymān Tāg al-Dawla	69	35	104	14,00
Ahmad I 'Imād al-Dawla				
1r periode	3	165	168	22,61
2n periode	0	207	207	27,86
Yūsuf al-Mu'tamin	0	6	6	0,81
Ahmad II Sayf al-Dawla	0	122	122	16,42
'Abd al-Malik	0	2	2	0,27
Lleida (ca. 438-59 / 1046-67)				
Yūsuf al-Muzaffar	2	30	32	4,31
Calataiud (ca. 438-40 / 1046-49)				
Muhammad 'Adud al-Dawla	3	20	23	3,10
Tudela (ca. 439-42 / 1047-51)				
Mundir al-Zāfir	0	17	17	2,29
Oscas (ca. 439 / 1047-48)				
Lubb	1	0	1	0,13
TOTAL	98	645	743	100,00
%	13	87	100	

Fig 12 Presentacio de dades de les emissions dels Banū Hūd de la Marca Superior

Unes emissions que tenen una durada diferent en els districtes i en les capitals en les quals s'erigeixen com a poders independents de Saragossa els quatre fills del fundador de la dinastia Banū Hūd. La seva pervivència és determinada per una menor o una més exacerbada capacitat del seus governants de mantenir la independència respecte a Saragossa. Així, primerament Osca i durant un sol any, després Calatayud i Tudela en un període que va dels dos a tres anys, i Lleida dues dècades més tard, tancaran els respectius tallers monetaris quan Aḥmad recupera els seus territoris.

Les mostres de moneda obtingudes relatives a cadascun d'aquests centres productors estan en una proporció ajustada al temps de funcionament dels respectius tallers monetaris. El cas de Lleida és el més complex i enigmàtic perquè la data del suposat tancament de la seca, determinada en el registre numismàtic per un únic exemplar de l'any 459/1066 (Prieto núm. 218c; s/n 18 de l'apèndix del catàleg de les monedes amb dades incompletes; núm. 75c del corpus numismàtic), no coincideix amb l'any que Lleida passà a dependre de Saragossa.

És una cronologia final que, per altra banda, és problemàtica. Es basa en la documentació d'un espècimen amb llegendes circulars en el qual la confusió, que es repeteix sovint en l'escriptura cúfica, entre el *seb'* i el *tis'* hauria determinat una lectura probablement errònia i el primer numeral que A. Prieto documentà com un nou podria ser, per tant, un set.

La moneda classificada a l'any 459 podria ser de l'any 457 data en què Aḥmad al front dels exèrcits musulmans recuperà Barbastro. Un esdeveniment a partir del qual es podrien haver establert nous equilibris de poder que permetrien a al-Muqtadir imposar a Lleida la circulació de moneda de la Marca Superior encunyada a Saragossa i obligar el seu germà a clausurar el taller de Lleida a canvi

d'un pacte que hauria garantit la pau entre Lleida i Saragossa i la continuïtat de Yūsuf com a governant del territori de Lleida.⁶⁶

En la taula de presentació de dades de les monedes emeses pels Banū Hūd (fig. 12) observem que les xifres i els percentatges relatius a la moneda de Sulaymān Tāğ al-Dawla és proporcionalment superior a la de la resta de hudites, la qual cosa s'explica per la incorporació en el conjunt d'una col·lecció de moneda taifa, adquirida pel Gabinet Numismàtic de l'Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida durant la Setmana Numismàtica de l'any 1989.

Aquesta col·lecció procedia d'una liquidació testamentària. Probablement fou constituïda al segle passat amb exemplars d'una troballa efectuada a Saragossa, en un lloc del qual els hereus de la col·lecció havien perdut el rastre.⁶⁷ El conjunt, l'integraven quaranta fraccions de dinar: una de Sulaymān al-Musta'īn de Saragossa (núm. 53 del catàleg), trenta-tres de Tāğ al-Dawla de Saragossa (núm. 110-112, 116, 122-125, 127-132, 134-138, 140-145, 147-148, 152-156 i 159 del catàleg), cinc de 'Abd al-Azīz al-Manşūr de València (Vives núm. 1153; Prieto núm. 243) i una de Yaḥyā al-Ma'mūn de Toledo (Vives, núm. 1097; Prieto, núm. 267a). Entre aquestes fraccions de dinar es trobava un dirham d'Āhmad al-Muqtadir de Saragossa de l'any 447/1055 (núm. 236 del catàleg).

Els antecedents d'aquesta col·lecció, constituïda a Barcelona amb exemplars procedents d'una troballa de Saragossa, la composició i la cronologia dels quals és coincident amb la de les peces del tresor del carrer de la Paja de Saragossa, em fan pensar que inicialment podien haver format part d'aquesta troballa.

⁶⁶ Pel que fa al problema cronològic dels límits de les emissions de Yūsuf al-Muẓaffar vegeu Soler, 1992, pàg. 124-128

⁶⁷ Cf. Soler (1990, pàg. 150).

L'ocultament del carrer de la Paja, una part del qual adquirí F. Codera i el publicà (núm. 67, 69, 73, 75, 78, 103, 105 i 108 del catàleg) formava un voluminós conjunt de monedes que, segons l'autor, es disgregà quan una part important d'aquests exemplars es va posar a la venda a Barcelona.

La presència de 49 peces del catàleg de Sulaymān Tāğ al-Dawla procedents d'una o dues troballes, que contenien una àmplia proporció de monedes de la Marca Superior d'al-Andalus del temps de la revolta per la successió de Sulaymān al-Mustaʿīn ibn Hūd, aplegades a la mostra numismàtica (fig. 12) constitueix un indicador de la situació d'inestabilitat que va afavorir uns ocultaments acumulatius compostos majoritàriament de monedes d'or i alguna peça de plata fora de circulació en el moment del seu soterrament.

10.2 Sulaymān ibn Hūd (431-38/1039-47)

10.2.1 Consideracions monetàries

L'any 431/1039 la dinastia dels Banū Hūd va ocupar el buit de poder a la Marca Superior d'al-Andalus, que havia generat el conflictiu interval de vint-i-vuit dies de govern de ʿAbd Allāh.⁶⁸ L'exèrcit de Sulaymān b. Hūd, des de Lleida, va dirigir-se a Saragossa i aconseguí avançar-se als propòsits d'Ismāʿīl ibn Dī l-Nūn de Toledo, el qual, amb el pretext de venjar la mort del seu nebot Mundir II, pretenia el domini de la Marca Superior.

Els cronistes àrabs al-ʿUdrī i Ibn Ḥayyān no coincideixen en la datació de l'assassinat de Mundir II. Un i altre ens trameten unes referències d'any i mes diferents. Al-ʿUdrī situa aquest esdeveniment a l'inici de l'any 430 (octubre–

⁶⁸ Conf. Viguera, 1981, pàg. 143-144

novembre de 1038) mentre que Ibn Ḥayyān ens diu que va tenir lloc el primer de dul-ḥiġġa del 430 (24 d'agost de 1039).⁶⁹

L'única moneda coneguda a nom de 'Abd Allāh està datada el 430 i la primera que coneixem a nom del fundador de la dinastia Banū Hūd és de l'any 431. El registre numismàtic és prou explícit sobre això. Ens permet descartar la proposta d'al-'Ūdrī i acceptar com a vàlida la d'Ibn Ḥayyān. La moneda a nom de 'Abd Allāh s'hauria encunyat l'últim mes de l'any 430, durant els vint-i-vuit dies comptats que va durar el seu govern. La primera emissió monetària de Sulaymān al-Musta'īn és datada l'any 431, la qual cosa no es contradiu amb la referència anterior.

10.2.1.1 Metalls, valors i volums de peces

Sulaymān al-Musta'īn encunyà or i plata des del primer any del seu govern. En la mostra de moneda representada en el gràfic 11 s'observa l'absència de dinars, el nominal de més prestigi que primava en les emissions dels tugíbides, la dinastia anterior. La moneda d'or que ens ha arribat és exclusivament fraccions de dinar. Aquestes són superiors en nombre als dirhams durant el primer any del seu regnat (sis peces d'or i dues de plata). La proporció s'equilibra l'any següent i, segons que sembla, es produeix un hiatus de tres anys en la producció de moneda, o si més no aquesta degué disminuir en una quantitat considerable ja que no tenim documentat cap exemplar dels anys 433-35/1041-43.

Després d'aquest període de tres anys en els quals no hi ha documentada cap moneda es produeix un canvi significatiu. L'any 436/1044 el volum de les restes monetàries augmenta de manera desproporcionada. En aquest any la producció de

⁶⁹ A. Prieto (1926, pàg. 44) diu que Mundir II va ser assassinat el 10 de dul-ḥiġġa del 430, però com constata el professor A. Turk (1978, pàg. 52, nota 5) la lectura correcta d'aquesta data, غرة, és "primer" i no pas "deu".

moneda d'or sols és testimonial, una fracció de dinar és l'única peça documentada i, en canvi, la moneda de plata està representada amb vint dirhams.

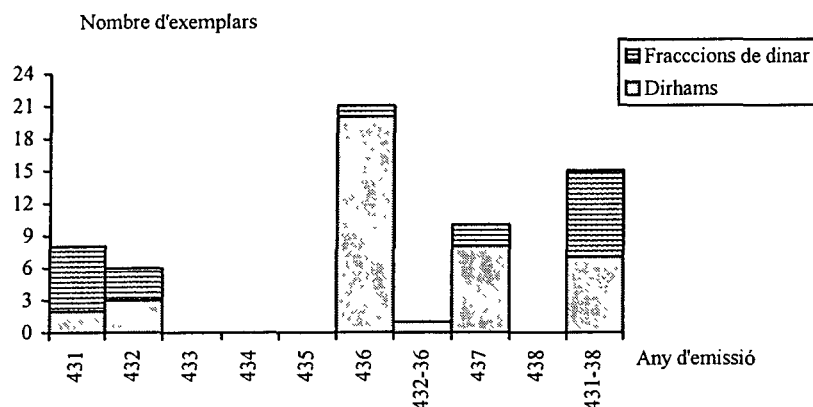

Fig. 13. Distribució de les peces de Sulaymān al-Musta'in per anys d'emissió i nominals

Pel que fa a les monedes emeses l'any 437/1045 observem una tendència similar a les de l'any anterior. La mostra considerada (fig. 13) indica una major producció de dirhams en detriment de les fraccions de dinar. Els dos grups classificats dins els intervals 432-36 i 431-38 corresponen a monedes de data incerta.

10.2.1.2 Peces de moneda

10.2.1.2.1 Noms i títols de l'autoritat emissora

La moneda núm. 18 del catàleg (Vives, núm. 1144; Prieto, núm. 233; Miles, núm. 352) és un dirham de Saragossa de l'any 431/1039. En aquesta emissió, Sulaymān va ometre posar el seu *laqab* sota el títol de ḥāḡīb que encapçala la llegenda de reconeixement de l'imam Hišām II a l'àrea central del revers. Per contra, les paraules Banū Hūd situades a la part de sota de la llegenda de l'anvers destaquen en aquesta moneda la instauració de la nova dinastia.

Sulaymān al-Musta'in no va fer servir mai el seu patronímic com a element identificador a les monedes. Tanmateix, autors de reconegut mèrit com S. Lane

Poole (1887-90), H. Lavoix (1891), H. Nützel (1892) van atribuir-li erròniament monedes de Saragossa dels anys 439-41/1047-49 a nom de Sulaymān Tāğ al-Dawla. Un equívoc en el qual no incorrerien autors posteriors, que les classificaren correctament

Anvers	AH	Revers	AH
Part superior			
ابن	431	الحاجب	431, 437
		بالله / المستعين	431, 432, 437
		المستعين بالله	432, 436, 437
		المستعين	432
		المستعين	—
		احمد	---
Part inferior			
ابن هود	431	المستعين	—
هود	431		
على	432		
احمد	432, 436, 437		
على ولي الله	—		

Fig. 14. Situació de noms i títols en les llegendes de les monedes de Sulaymān al-Musta'in

Aquest mateix any 431 Sulaymān encunyà dirhams (núm. 19 del catàleg i núm. 18 del corpus numismàtic) i fraccions de dinar (Miles, núm. 343; núm. 20 del catàleg) amb idèntica llegenda d'anvers però amb un tipus de revers en què introdueix el *laqab* المستعين, generalment en بالله (Allāh), que trobem en totes les seves emissions. Aquest títol es disposa en dues línies المستعين / بالله i se situa a la part superior de la llegenda de reconeixement de l'imam Hišām, expressada en aquesta moneda de la manera més curta: الامام هشام / المويد بالله. El títol al-ḥāğib, encara que no és present en aquesta emissió ni en les que li segueixen, se

sobreentén perquè la llegenda de revers de totes les monedes inclou la llegenda estandarditzada de reconeixement de l'imam Hišām.

El dirham núm. 19 del catàleg presenta dues perforacions al marge, que no afecten la zona de la seca ni a la data. Era un exemplar de la col·lecció Codera, procedent del tresor del carrer de la Paja de Saragossa (Codera 1881a, núm. 2; Vives, núm. 1145; Prieto, núm. 234a; Miles, núm. 353; núm. 19 del catàleg i núm. 18 del corpus numismàtic) i actualment forma part del monetari de l'ANS. La fracció de dinar núm. 20 del catàleg és un exemplar molt malmès que sols conserva rastres d'algunes lletres del marge.

Una altra fracció de dinar (Navascués, núm. 727; Soler, núm. 1; núm. 21 del catàleg i núm. 19 del corpus numismàtic), amb data 431 i amb el nom de seca borrós, introdueix sols una variant tipològica irrellevant respecte a l'anterior. Allò que la distingeix és la diferent disposició dels elements a la llegenda d'anvers on els noms Ibn Hūd es troben l'un a la part de damunt i l'altre a la part de sota de la llegenda central. Aquesta moneda permet datar les fraccions de dinar del mateix tipus procedents de la troballa Newell publicades per G. Miles (núm. 344 i 345; núm. 22 i 23 del catàleg) en el mateix any 431/1039.

10.2.1.2.2 El nom de 'Alī en les monedes del 432

El dirham (Vives, núm. 1146; Prieto, núm. 236; Navascués, núm. 728 i Soler, núm. 2; núm. 24 del catàleg i núm. 20 del corpus numismàtic) i la fracció de dinar (Prieto, núm. 237; s/n 7 de l'apèndix del catàleg de les monedes amb dades incompletes i núm. 21 del corpus numismàtic) emesos l'any 432/1040 ometen fer la referència dinàstica i incorporen el nom علي sota la llegenda d'anvers.

La funció del nom 'Alī a la moneda de Saragossa de l'any 432 és desconeguda, perquè apareix aïllat sense cap títol que permeti desvelar l'enigma de la identitat

del personatge que porta aquest nom. Poca cosa es pot dir sobre algú que és classificat com a desconegut en l'índex de persones de A. Prieto (1926, pàg. 268). El fet que no vagi acompanyat de cap títol converteix en mera suposició qualsevol proposta que intenti resoldre la seva identitat.

J.C. Abadía (1993, pàg. 349-350) formulà la hipòtesi que 'Alī fos un fill de Muğāhid de Dénia i gendre de Sulaymān i que hauria estat designat amb un càrrec prou important per figurar als anversos dels dirhams i les fracions de dinar de l'any 432. El que no és tan clar, és que el mateix nom, que trobem a les monedes de Calatayud i de Tudela durant "l'interregne" pugui ser el desafortunat 'Alī Iqbāl al-Dawla de Dénia a qui les fonts àrabs titllen de negligent i avar perquè no disposava d'exèrcit per defensar el territori que li pertocava per herència ('Abd Allāh, traducció amb introducció i notes per E. Lévi-Provençal (Ob. 1956) i E. García Gómez. Madrid, 1981). El seu cunyat Aḥmad ibn Hūd no va tenir cap problema per conquerir la taifa de Dénia en agafar 'Alī desprevingut i sense defensa. Aquest es conformà amb el tracte deferent el qual li va permetre viure a la cort de Saragossa fins al final de la seva vida. És difícil de concebre que un governant amb una personalitat tan acomodaticia hagués pogut moure els fils de les intrigues anys abans en la Marca Superior. Tampoc no és un argument convincent que Sulaymān al-Mustāin l'hagués elegit com a successor en perjudici dels propis fills i de la dinastia que ell havia fundat.

El fet que al taller monetari de Saragossa s'emetin monedes amb nom de seca al-Andalus podria indicar la voluntat de Sulaymān d'unificar la Marca Superior i l'ampli territori de Šarq al-Andalus, tal com exposa J.C. Abadía (1993, pàg. 351); però com he raonat abans no crec que pogués relacionar-se aquest propòsit amb un projecte que inclogués 'Alī de Dénia.

De tota manera, val a dir, que l'emir 'Abd Allāh de Granada no hauria silenciat a les seves memòries les maquinacions de 'Alī durant el període de revolta a la Marca Superior dels anys 438-41/1047-49, si aquestes haguessin tingut lloc, i que el títol *سيد الدولة* (*sayyid al Dawla*) que trobem a les monedes de Calatayud dels anys 438 i 439 (núm. 646 a 650 del catàleg) i el nom *مندر* (*Mundir*) que es troba a les monedes de Tudela, sense nom de seca i sense data (s/n 20 i s/n 21 de l'apèndix al catàleg amb monedes amb dates incompletes), no corresponen al governador de Dénia.

J.I. Sáenz-Díez (1982a, pàg. 73-84) donà a conèixer un dirham de coure en mal estat de conservació que considerà un tipus inèdit i que atribuí, erròniament, a 'Alī de Saragossa. Aquesta moneda coincideix en els més mínims detalls amb dos exemplars de Calatayud publicats per Nützel (núm. 533 i 534; núm. 646 i 647 del catàleg) dels quals he pogut obtenir els guixos i fer les corresponents comprovacions. Tots tres exemplars tenen un mateix contingut i disposició de les llegendes, amb la mateixa classe de caràcters epigràfics.

Idèntic tipus monetari, també és documentat per A. Vives (núm. 1253) i per A. Prieto (núm. 285a), el qual no publicà la mateixa moneda, que segons Vives pertanyia a M. Lahoz de Lleida, perquè l'exemplar del corpus de A. Prieto és una peça amb millor estat de conservació en la qual es pot llegir completa la llegenda de la seca i de la data. El fet que A. Prieto no el reproduïx en la làmina no ens permet comprovar si és la mateixa moneda que publicà H. Nützel (núm. 533)
Com molt bé argumenta J. I. Sáenz-Díez (1982a, pàg. 76):

Como puede verse, en todas las catalogaciones no existe ninguna lámina o reproducción de ningún ejemplar de una moneda de 'Alī, por lo que es imposible conocer sus tipos o graffias.

És evident que si el professor J. I. Sáenz-Díez hagués disposat de les fotografies dels exemplars de G. Nützel hauria reconegut la coincidència tipològica i ornamental entre aquestes peces i la moneda que ell documentà.

La llegenda de la seca i la data de l'exemplar publicat per J. I. Sáenz Díez és molt borrosa i ha donat lloc a unes lectures equivocades. En les monedes d'aquest tipus, la data és expressada únicament amb el primer numeral, un تمن, i no un تسع, com amb cautela suggereix l'autor (1982a, pàg. 81) quan diu:

De la fecha aparece sólo la unidad, que seguramente és un 9, por lo que habría que datar la moneda el 439, dentro del período mencionado que Vives calificó de «período de revueltas» ya que en el 429 aún no habían llegado al poder los Banū Hūd y en el 449 estaba ya definitivamente afianzado Aḥmad.

Pel que fa a la lectura de la seca, l'afirmació de J.I. Sáenz-Díez és categòrica. Es basa en la identificació problemàtica de les quatre últimes lletres de la paraula Saraquṣṭa: قسطة [... Aquestes lletres, mig esborrades i deformes en la moneda, suggereixen uns perfils que han induït a la interpretació errònia de l'autor (1982a, pàg. 81):

Por lo que respecta a la ceca, aunque borrosa, se trata ciertamente de Zaragoza, ya que son muy reconocibles las últimas cuatro letras de un nombre tan inconfundible como Saraquṣṭa.

Després de l'obligada reclassificació de la moneda publicada per J.I. Sáenz-Díez, amb el nom 'Alī sota la llegenda d'anvers, com un exemplar emès a Calatayud l'any 438/1046, podem constatar que el nom 'Alī solament és documentat en tres emissions monetàries de Saragossa de l'any 432/1040. Dues d'aquestes emissions tenen un mateix tipus de llegendes de revers, que es distribueix en quatre línies: المستعين بالله / الامام هشام / امير المومنين / المويد بالله, i correspon a dos dirhams amb diferents ornaments. El primer exemplar és del fons del MAN (Vives, núm. 1146; Prieto, núm. 236; Navascués, núm. 728; Soler, núm. 2; núm.

24 del catàleg) i el segon de localització actual desconeguda (Rodríguez Lorente, Tawfīq Ibrāhīm, 1985, lám. XII, núm. 1). Ambdues peces de moneda tenen el nom de seca Saragossa i la data [4]32 s'expressa amb la forma (*sic*) اثنتين و ثلثي en el primer i, amb una lletra de menys, en el segon (*sic*) اثنتين و ثلث.

Pel que fa a la tercera emissió documentada, amb el nom de على sota de la professió de fe de l'àrea central de l'anvers, representada per una fracció de dinar de localització actual desconeguda (Prieto, núm. 237; s/n 7 de l'apèndix del catàleg de les monedes amb dades incompletes i núm. 21 del corpus numismàtic) presenta una llegenda de revers amb uns mateixos elements, però disposada en cinc línies en lloc de quatre, resultat de tallar el *laqab* al-Musta'in bi-Allāh i distribuir-lo en dues línies. El nom compost per la preposició aràbiga *bi* i la paraula Allāh ocupa el primer lloc: بالله / المستعين. A la fracció de dinar que documentà A. Prieto la data és expressada únicament amb el primer numeral: اثنتين

10.2.1.2.3 El nom d'Aḥmad en les monedes del 432, 436 i 437

En el mateix any 432 el nom de 'Alī és substituït pel d'Aḥmad a les monedes de Saragossa, les quals encara conserven el mateix tipus de llegendes d'anvers i de revers. Com assenyala el professor Sáenz-Díez (1982a, pàg. 83):

[...] en las acuñaciones de Sulaymān los únicos nombres que alternan con el rey son los de Aḥmad, futuro sucesor, y el de 'Alī, cuyo papel aún no ha sido explicado.

La taula de la situació dels noms i títols en les monedes de Sulaymān al-Musta'in (fig. 14) ens permet observar que el nom de 'Alī sols és present en monedes de Saragossa del 432. Per contra, el d'Aḥmad figura a la part inferior de l'anvers de monedes del 432, 436 i 437. També es troba en una emissió sense marges i, per tant, amb nom de seca i data desconegudes.

Els dissenys de les llegendes, i també l'ornament d'anvers, de les monedes de l'any 432 amb el nom d'Aḥmad són idèntics als que trobem a les monedes amb el nom de 'Alī.

Amb data 436/1044 i amb el nom d'Aḥmad tenim una fracció de dinar (Prieto, núm. 238; núm. 25b de l'apèndix del catàleg de les monedes amb dades incompletes) i un dirham (Vives, núm. 1154; Miles, núm. 346; núm. 25 del catàleg) que tret del canvi de nom indicat és en tot igual a les monedes que he classificat amb el núm. 21 del corpus numismàtic.

El registre numismàtic no recull documentació de cap exemplar de moneda emès per Sulaymān al-Musta'īn en els anys 433, 434 i 435.

10.2.1.2.4 Seques dels anys 436 i 437

Després d'un hiatus de tres anys en la producció de moneda de Saragossa ens trobem que el nombre de peces documentades augmenta durant els anys 436/1044 i 437/1045 i el que és més significatiu en les monedes d'aquests dos anys, és la presència de diferents noms de seca a les monedes i, en algunes emissions del 437, l'omissió del nom del taller emissor a la fórmula d'expressió de la seca i la data.

Dins aquest conjunt de monedes amb el nom d'Aḥmad ens trobem amb el problema d'un gran nombre de peces amb les vores retallades, per la qual cosa no sempre es pot classificar-les dins d'una determinada sèrie i establir-ne la data. Les monedes del 436 amb noms de seca *الاندلس* (núm. 28-36 del catàleg) i *سرقسطة* (núm. 37-45 del catàleg) tenen les mateixes llegendes d'anvers i revers. Una i altra sèrie monetària reproduïxen la llegenda central d'anvers idèntica a la de l'emissió de Saragossa del 432 amb el nom d'Aḥmad. Per contra, la llegenda del revers es diferencia de la del 432 perquè suprimeix el títol *امير المومنين* de la

fórmula de reconeixement de l'imam Hišām i disposa en una sola línia el títol del fundador de la dinastia Banū Hūd: المستعين بالله.

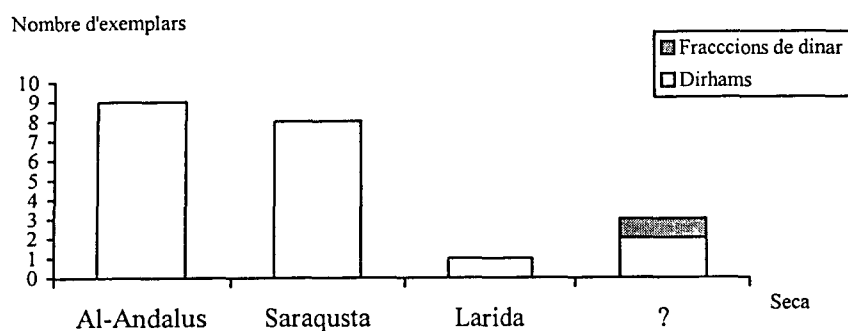

Fig. 15. Distribució de les peces de Sulaymān al-Musta'in emeses l'any 436 AH per seques i nominals.

He pogut classificar tres dirhams en el catàleg dins la sèrie de Saraqusta de l'any 436 perquè tenen un mateix tipus d'ornament: el primer té la data borrosa (Navascués, núm. 733; Soler, núm. 7; núm. 43 del catàleg), el segon té el nom de seca i la data borrosos (núm. 44 del catàleg, no publicat anteriorment), i el tercer té el nom de seca retallat i la data borrosa (Navascués, núm. 731; Soler, núm. 9; núm. 45 del catàleg).

Dins el conjunt de les emissions del 436 hi ha documentat un dirham amb dues perforacions (Codera 1881a, núm. 4; Vives, núm. 1151; Prieto, núm. 240b, lám. 9; Miles, núm. 357; núm. 26 del catàleg) procedent de la troballa del carrer de la Paja de Saragossa. Tant F. Codera com A. Prieto en reproduïren el gravat, la qual cosa permet constatar que ambdues il·lustracions corresponen al mateix exemplar de la col·lecció Codera, que publicà Miles i que forma part del fons de l'ANS.

El nom del taller monetari en aquest rar exemplar de Sulaymān al-Musta'in de l'any 436 ha estat objecte de diferents interpretacions. Primerament, F. Codera llegí el nom de seca بالاندلس, lectura que van ratificar després A. Vives i A.

Prieto. G. Miles, hi llegí لاوطة. Finalment, Tawfiq Ibrāhīm va revisar la lectura d'aquesta moneda i proposà el nom de لاريدة, correcció que a proposta d'aquest numismàtic consta en la base de dades informatitzada de l'ANS.

L'estudi epigràfic comparatiu entre el nom de seca d'aquest dirham de Sulaymān del 436 (Codera 1881a, núm. 4; Vives, núm. 1151; Prieto, núm. 240b, lám. 9; Miles, núm. 357; núm. 26 del catàleg i núm. 24 del corpus numismàtic) i el de l'exemplar de Yūsuf al-Muzaffar del 440 que publicà H. Nützel (núm. 557; núm. 626 del catàleg) permet constatar en ambdues monedes la mateixa grafia en l'escriptura del nom de la seca i confirmar la proposta de lectura de T. Ibrāhīm.

En una i altra moneda, la lletra *rā'* té la part superior arrodonida i és d'un gruix lleugerament més gran que la seva línia de prolongació. No es pot confondre amb una *wāw* perquè no té el cercle característic d'aquesta lletra. La diferent grafia entre la *dāl* i la *tā'* no sempre es diferencia a l'epigrafia monetària cúfica.

A l'epigrafia cúfica, totes dues lletres formen un mateix rectangle de base allargada amb una línia de prolongació a la part superior del costat esquerre. L'element diferenciador entre ambdues lletres és el costat esquerre del rectangle base: obert en la lletra oclusiva *dāl* i tancat en l'emfàtica *tā'*. Tanmateix, en la moneda de Yusūf al-Muzaffar de Lleida de l'any 440/1048, publicada per H. Nützel, el nom de la seca لاريدة no és escrit amb una *dāl* sinó amb una *tā'* i la lletra final és una *tā' maqsura* i no una *tā' marbuta*. Constatem aquest mateix fenomen a les monedes núm. 625, 626 i 627 d'aquest catàleg.⁷⁰ Pel que fa a les altres lletres que componen respectivament les paraules بلاوطة i بلاريدة observem, primerament, que les tres lletres inicials són idèntiques, i segonament que la cinquena lletra,

⁷⁰ Una gran part de les monedes de Yusūf al-Muzaffar es classifiquen per les llegendes característiques d'aquest emissor. Únicament en aquestes tres monedes es veu clarament el nom de seca Lāridā.

una *yā'* en posició inicial, clarament visible a la moneda de Lleida del 440, es veu mig borrosa en el dirham del 436.

Malgrat que observem que a l'epigrafia d'algunes monedes de Lleida no es respecta la diferència entre les lletres *dāl* i *ṭā'*, transcriuré el nom *Lāridā* en la forma documentada en les cròniques àrabs i en els catàlegs de numismàtica: لاريدة.

La moneda núm. 27 del catàleg (Vives, núm. 1152; Prieto 240c; Navascués, núm. 729; Soler, núm. 10; núm. 27 del catàleg i núm. 24 del corpus numismàtic) és una fracció de dinar amb el mateix tipus de llegendes d'anvers i de revers que la moneda datada el 436, que hem documentat amb nom de seca *Lāridā*. En una i altra moneda la llegenda del revers es diferencia de la que trobem en les sèries emeses l'any 436 amb nom de seca *Saraqūṣṭa* i *al-Andalus* perquè en la fórmula de reconeixement de l'imam *Hišām* se suprimeix el títol *المويد بالله* en lloc de suprimir *امير المومنين* i es disposa en dues línies el títol: *المستعين بالله*. La fracció de dinar conserva rastres d'alguna lletra de les llegendes marginals, però no es llegeix cap paraula sencera. Ara per ara, no coneixem cap moneda amb aquest tipus de llegenda de revers que no sigui el de *Lāridā*. Tanmateix, aquesta no és una raó suficient perquè la troballa d'una fracció de dinar en què es pogués llegir la seca i la data podria modificar la classificació actual. Per això, en el diagrama de barres hem situat aquesta fracció de dinar a la columna marcada amb un interrogant.

10.2.1.2.5 Monedes amb omissió del nom de seca de l'any 437

Les monedes amb omissió del nom de seca constitueixen la sèrie més nombrosa dins el conjunt de les peces de moneda emeses per *Sulaymān al-Mustaʿīn* durant l'any 437/1045.

La varietat d'ornaments a les diferents monedes documentades amb omissió del nom de seca permet veure que són exemplars d'emissions diferents i, per tant,

sembla que es podria descartar la possibilitat d'una errada de l'obridor d'encunys, perquè si s'hagués produït hauria estat esmenada a les emissions posteriors.

Desconeixem la raó de l'omissió del nom de seca en aquests exemplars de Sulaymān al-Musta'in. De fet, sembla que aquesta sèrie substitueix a les emissions a nom d'al-Andalus i Lāridā de l'any anterior.

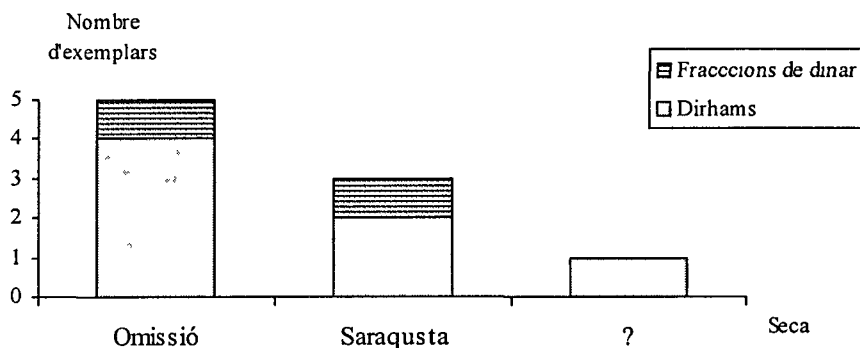

Fig 16 Distribució de les peces de Sulaymān al-Musta'in emeses l'any 437 AH per seques i nominals

Dins el conjunt de les monedes emeses l'any 437 es pot diferenciar un segon grup pel tipus de revers distint. Es distingeix de l'anterior per la forma de disposar el títol *بِالله / المستعين*, en dues línies. Aquest mateix títol, situat en idèntica posició dins la llegenda de revers, es dóna en la controvertida moneda classificada amb nom de seca Lāridā (núm. 26 del catàleg; núm. 24 del corpus numismàtic). L'element característic és la supressió del títol *امير المومنين* de la llegenda de reconeixement de l'imam Hišām a les monedes que s'encunyen l'any 437, tant amb nom de seca Saraqusta com amb ommissió del nom de seca. Per contra, a les emeses a Lleida l'any 436 se suprimeix el títol *المويد بالله*, la qual cosa permet diferenciar les respectives emissions quan s'han retallat les vorelles o bé el nom de la seca o la data són borrosos.

Aquest segon grup de monedes del 437 és documentat per dos dirhams de localització actual desconeguda, un amb nom de seca Saraqusta (Prieto, núm. 242a;

núm. 50b de l'apèndix del catàleg de les monedes amb dades incompletes) i l'altre amb omisió del nom de seca (Prieto, núm. 242b; núm. 50c de l'apèndix del catàleg de les monedes amb dades incompletes) que ens permeten datar el dirham de data i seca retallats del mateix tipus (Navascués, núm. 734; Soler, núm. 11; núm. 50 del catàleg i núm. 26a i 26b del corpus numismàtic).

10.2.1.2.6 Monedes sense marges: seca i data desconeguda

No totes les monedes emeses per Sulaymān al-Musta‘īn es poden datar. Tenim un primer grup constituït per un tipus epigràfic diferent representat per tres fraccions de dinar sense llegendes marginals, la data i la seca dels quals no es pot determinar. Si bé tenen la mateixa llegenda de revers que la de les monedes del 437, per contra, la llegenda d'anvers és una forma simplificada d'aquella. Està formada exclusivament per la professió de fe *لااله الا الله وحده* que en aquesta llegenda d'anvers no es completa amb la frase *لاشريك له*. A la part de sota també hi figura el nom d'Aḥmad.

La primera fracció de dinar d'aquest tipus formava part del tresor del carrer de la Paja de Saragossa (Codera 1881a, núm. 5; Prieto, núm. 243; Miles, 347; núm. 51 del catàleg i núm. 27 del corpus numismàtic) i igual que altres exemplars d'aquesta procedència, adquirits per F. Codera i incorporats a la seva col·lecció particular, avui forma part del monetari de l'ANS. Aquesta peça de moneda no té cap tipus d'ornament. Per contra, la segona fracció de dinar (Navascués, núm. 735; Soler, núm. 12; núm. 52 del catàleg) com també la tercera (Soler, núm. 13; núm. 53 del catàleg) tenen com a element ornamental un punt en relleu a la part de dalt de la llegenda d'anvers i unes mateixes orles constituïdes per unes perles més gruixudes que les de l'altre exemplar procedent d'una emissió diferent.

Tenim un altre grup reduït de dirhams constituït per dos tipus epigràfics diferents. El primer està documentat per un únic exemplar amb data borrosa i l'altre per tres

fraccions de dinar amb les vores retallades, per la qual cosa ens plantegen problemes de datació i de definició del nom de seca. La primera peça de moneda (Nützel, núm. 522; núm. 54 del catàleg i núm. 28 del corpus numismàtic) té el tipus d'anvers igual al de les monedes dels anys 436 i 437, però el revers és diferent. El *laqab* al-Musta‘īn no utilitza la forma en Allāh. Tanmateix, en la publicació de H. Nützel la descripció del tipus de revers d'aquesta moneda difereix de la que acabo de donar. H. Nützel llegí *بِالله المستعين* a la primera línia de la llegenda del revers, però tant en la reproducció en guix com en la fotografia d'aquesta moneda que m'han permès fer-ne l'estudi es llegeix solament *المستعين*, per la qual cosa penso que el catàleg de H. Nützel reproduïx una errada d'impremta o bé una lectura de l'autor que no correspon a aquesta moneda.

El segon conjunt de monedes sense llegendes marginals, integrat per quatre fraccions de dinar, introdueix una llegenda d'anvers diferent: *الله / لا اله الا / احمد* amb el nom d'Aḥmad (núm. 27 del corpus numismàtic). En el revers, el títol honorífic *المستعين* encapçala la fórmula de reconeixement de l'imam Hišām, en dues línies: *امير المومنين / الامام هشام / المويد بالله*, en la qual s'ha suprimit el títol *امير المومنين*.

Les quatre peces de moneda tenen com a ornament d'anvers un mateix punt gruixut en relleu. Les orles estan formades per una gràfila de punts. La primera fracció de dinar del conjunt (Vives, núm. 1155; Prieto, núm. 244; Navascués, núm. 736; Soler, núm. 14; núm. 55 del catàleg) és un exemplar del monetari del MAN que formava part de la col·lecció Vives, tal com fa constar l'autor (1893, pàg. 507) en l'índex de preus on indica la procedència de les peces del seu catàleg. Les altres tres fraccions de dinar pertanyen al fons de l'ANS. El primer és un altre dels exemplars procedent del tresor del carrer de la Paja de Saragossa (Codera, 1881a, núm. 6; Miles, núm. 348; núm. 56 del catàleg). F. Codera, després de comentar el mal estat de conservació de la peça indica que és propietat de M. Lahoz. Les dues

fraccions restants, en tot idèntiques a les descrites en aquest paràgraf, són exemplars no publicats anteriorment (núm. 57 i 58 del catàleg).

H. Nützel en el *Katalog der Orientalischen Münzen* del museu de Berlín publica dos conjunts formats per petites peces de moneda de plata, de mòdul i pes reduït, totes elles sense nom de seca i sense data.⁷¹ El model del disseny de les llegendes d'aquests mitjos dirhams és en tot diferent al de les altres monedes emeses pel fundador de la dinastia Banū Hūd i no els trobem publicats en altres catàlegs.

La llegenda de l'anvers, en dues línies: محمد رسول الله / على و لى الله està dins de dos cercles lineals. El títol المستعين ocupa l'àrea central del revers, tancada per una estrella de vuit puntes formada per quadrats de costats còncaus. En el revers hi ha punts dins de l'estrella, dos punts al damunt i un a sota de la llegenda, i també n'hi ha a la part de fora (Nützel, núm. 526; núm. 59 del catàleg i núm. 31 del corpus numismàtic). Un altre exemplar (Nützel, núm. 527; núm. 60 del catàleg), amb idèntiques llegendes i la mateixa estrella de revers, es diferencia de l'anterior per la presència de grans punts situats equidistantment dins dels dos cercles lineals que tanquen l'àrea de l'anvers. Un segon conjunt de peces, format per quatre fraccions de dirham (Nützel, núm. 526-529; núm. 61-64 del catàleg i núm. 32 del corpus numismàtic), de característiques semblants a les monedes descrites en aquest paràgraf, se'n diferencien perquè incorporen el nom d'Aḥmad a la llegenda d'anvers: محمد رسول الله / على و لى الله / احمد.

Aquest segon conjunt monetari amb el nom d'Aḥmad correspon a tres emissions diferents com es pot deduir en observar la diferència del nombre de punts i la

⁷¹ A Sicília al-Zafir (411-27/1020-35) encunyà mitjos dinars i fraccions de dirham sense nom de seca ni data (Shahr, 1976, núm. 28 i 29, pàg. 119-120; lám. XVI).

seva particular disposició damunt i a sota del títol *المستعين* situat dins l'estrella del revers.

La cronologia de les fraccions de dirham que publicà H. Nützel (núm. 526 i 529) és una gran incògnita. En el catàleg, les he classificat al final de les altres emissions documentades a nom de Sulaymān al-Musta‘īn. He reproduït el mateix ordre que seguí H. Nützel, el qual relacionà en primer lloc els exemplars amb la llegenda d'anvers *الله ولى على و محمد رسول الله /*, sense el nom d'Aḥmad i després documentà les monedes que l'incorporaven.

El nom d'Aḥmad s'identifica amb el del príncep hereu i es troba de manera recurrent a la moneda de Sulaymān al-Musta‘īn dels anys 432, 436, 437 i en altres emissions monetàries de data no determinada d'aquest governant.

Classificar les fraccions de dinar no és possible amb la documentació de què disposem actualment. Tanmateix, crec convenient fer unes observacions malgrat no poder treure'n conclusions immediates. En primer lloc, les fraccions de dirham amb el nom d'Aḥmad tenen el mateix ornament de la moneda de l'any 436/1044 amb el nom de seca Lārīda, la qual cosa pot ser sols una coincidència irrellevant. Un fet sorprenent i més difícil d'explicar és el canvi introduït a la llegenda de l'anvers on se substitueix la primera part del *kalima* per la missió profètica de Mahoma allargada amb la llegenda característica dels xiïtes: “Alí (és) l'amic de Déu”. Per altra banda, observem que aquestes fraccions de dirham són les úniques monedes de Sulaymān ibn Hūd en què s'exclou al revers la fórmula de reconeixement a l'imam Hišām. Aquesta prova numismàtica encara és més enigmàtica, tot i que sembla estar en una mateixa línia de negativa a l'ortodòxia sunnita que secularment havien representat els omeies.

Gràcies a les fonts àrabs, sabem que Sulaymān b. Hūd juntament amb Muḥammad I b. ‘Abbād de Sevilla van liderar a al-Andalus la pretensió hišāmī: الهشامية الدعوة (Ibn Ḥayyān. al-Bayyan, III, pàg. 219-220; cita A. Turk 1978, pàg. 70). Mentre que els contraris a una restauració omeia eren les taifes berbers que es mantingueren fidels al hammudita Idrīs b. Yaḥyā, senyor de Màlaga. Per contra, la dinastia berber dels Banū Dī-l-Nūn de Toledo es va mantenir onze anys al marge d'aquesta bipolaritat.

A la mort d'Ismā‘īl de Toledo (435/1043), una part de la població de Guadalajara reconegué l'hereu legítim Yaḥyā al-Ma‘mūn i l'altra Sulaymān b. Hūd. Aquest fet va comportar una guerra de fronteres entre les taifes de Saragossa i de Toledo. A l'inici de la guerra, Sulaymān va enviar el seu fill Aḥmad al comandament d'un exèrcit que va ocupar Guadalajara. Yaḥyā, en l'intent de recuperar la ciutat, fou derrotat. A partir d'aquest moment tots dos bàndols establiren aliances amb els veïns cristians del nord.

A canvi del cobrament de pàries, els castellans lluitaren al costat de Sulaymān al-Musta‘īn i els navarresos defensaren els interessos de Yaḥyā al-Ma‘mūn. L'any 436, Yaḥyā va demanar l'ajuda de ‘Abbād al-Mu‘taḍid de Sevilla contra Sulaymān a canvi de donar suport a la causa de Hišām II. ‘Abbād, per guanyar-se partidaris, la hi va prometre, però no va poder complir la seva promesa perquè estava ocupat lluitant contra els seus veïns.

Tal com indiquen les fonts àrabs, la guerra va acabar l'any 438/1046, el de la mort de Sulaymān. El fet que ‘Abbād s'hagués compromès a lluitar al costat de Yaḥyā podia haver incitat Sulaymān al-Musta‘īn a retirar el suport a la causa de Hišām II, que s'enemistés amb l'abbadita i que cessés les emissions amb la llegenda de reconeixement de Hišām II.

Les úniques monedes de Sulaymān en què s'omet el reconeixement de Hišām II són fraccions de dirham sense nom de seca ni data (Nützel, núm. 526 i 527; núm. 59 i 60 del catàleg i núm. 31 del corpus numismàtic).

Aquestes monedes podrien correspondre a l'any 436/1044, any en què es produïren les tensions entre els regnes de Saragossa i de Sevilla. Tanmateix, cal argumentar que tenim exemplars dels anys 436 i 437 que presenten la fórmula de reconeixement de l'imam Hišām, per la qual cosa una altra possibilitat seria que haguessin estat emeses l'any 438/1046, any per al qual no coneixem cap moneda a nom de Sulaymān.

10.2.2 Problema successori i divisió territorial

La mort de Sulaymān al-Musta'in va generar inestabilitat i enfrontaments entre els fills, que no van acceptar la designació paterna a favor d'Aḥmad.

Les fonts àrabs són poc detallades quan documenten el període comprès entre els anys 438 i 441, l'any de la mort del fundador de la dinastia Banū Hūd i els tres anys subsegüents. A. Turk (1978, pàg. 76, cit. Ibn 'Idāri, al Bayān, III, pàg. 222) ens diu:

Al principio como la gente, según dice Ibn Ḥayyān, estaba disgustada, de la manera como Aḥmad trataba a sus hermanos destituidos, al-Muẓaffar tuvo mucha popularidad y el pueblo de la Marca Superior quiso reconocer al ilerdense como soberano.

El text és força explícit sobre les causes de l'anarquia i les lluites que devastaren la Marca Superior quan Aḥmad, després d'haver estat reconegut com a successor legal del seu pare, destituí els seus germans dels llocs de govern que els havia assignat Sulaymān, la qual cosa els va portar a unir-se en contra d'ell (cf. Prieto, 1926, pàg. 45-46).

El registre numismàtic sols ens permet completar parcialment la informació insuficient, i en determinats paràgrafs confosa, tramesa pels cronistes àrabs.

10.3 Aḥmad ‘Imād al-Dawla, primer regnat (439/1047)

10.3.1 Consideracions monetàries

Primerament, hem de considerar el testimoni únic d'un dirham encunyat l'any 439/1047 a Saragossa a nom d'al-ḥāḡib عماد الدولة (Vives, núm. 1168; Prieto, núm. 260; Rodríguez Lorente-Tawfiq Ibrāhīm (1985), làm. XII, núm. 5; s/n 12 de l'apèndix del catàleg de les monedes amb dades incompletes i núm. 47 del corpus numismàtic), una peça de moneda que, probablement, podria haver estat encunyada durant el curt primer regnat d'Aḥmad al-Muqtadir, just abans que fos enderrocat del govern o enviat a l'exili pels seus germans, circumstància que desconexim.

A. Prieto (1926, pàg. 202) quan publica aquest exemplar ho fa dins l'apartat que ell anomena “algunas monedas dudosas”, que situa després de les monedes de Sulaymān Tāḡ al-Dawla, i el qualifica d'aquesta manera:

Esta moneda y la anterior son evidentemente híbridas.

No he pogut examinar aquest exemplar que formava part de la RAH quan va ser documentat primer per A. Vives i després pel seu nebot i deixeble A. Prieto. Tanmateix, la reproducció del gravat de la làmina de A. Delgado que il·lustra aquest dirham de Saragossa del 439/1047 permet observar-ne l'epigrafia monetària, els ornaments i les orles. No hi ha cap element discordant en aquesta moneda respecte a les altres peces encunyades per aquesta autoritat emissora. Pel que fa a

les llegendes, la presència del nom سليمان a l'última línia de l'anvers, per dessota de la professió de fe musulmana, pot haver confós A. Prieto.

Crec que el nom de Sulaymān que hi ha en aquesta moneda no és necessàriament el de qui l'any següent assumí el govern de Saragossa, tal com es desprèn de l'anàlisi de les monedes encunyades en aquesta seca durant els anys 439-41/1047-49. Si fos així, Tāğ al-Dawla, el seu nebot, hauria estat inicialment un home de la confiança d'Aḥmad. Però el cert és que no tenim prou elements de judici ja que no podem conèixer la funció d'un nom dins la moneda si no va acompanyat d'un títol, com molt bé va expressar F. Codera (1874b, pàg. 5)

Hay que tener en muy en cuenta esta variedad inmensa de las arábigo-españolas, porque los nombres de títulos que aparecen en ellas no siempre tienen el mismo significado; y respecto á los nombres que aparecen sin expresión de título y cuyo carácter se puede conjeturar por el lugar que ocupan en las mismas, es muy diferente, a nuestro modo de ver.

L'any següent, les emissions monetàries de la seca de Saragossa denoten un canvi polític amb la presència del nom i el *laqab* d'un governant de la família dels Banū Hūd de qui no parlen les fonts, però que A. Prieto (1926, pàg. 127) considerà fill de Yūsuf al-Muzaffar de Lleida.

La seva hipòtesi es basa en el testimoni de les emissions monetàries de Lleida amb llegendes de contingut diferent a les convencionals. Són dos tipus de dirhams distints amb omissió del nom de seca i de la data (núm. 65 i 64 del corpus numismàtic). Del primer tipus coneixem dos exemplars (Codera 1879, pàg. 189 i vinyeta pàg. 113; Miles, núm. 459 i 460; núm. 622 i 623 del catàleg) i del segon tipus també dos: el primer (Soler, núm. 81; núm. 620 del catàleg), i el segon (Vives, núm. 1242; Prieto, núm. 284; Miles, núm. 461; núm. 621 del catàleg).

Les encunyacions a nom d'Aḥmad fan servir de manera invariada en totes les emissions el *laqab* عماد الدولة.⁷²

10.4 Sulaymān Tāğ al-Dawla (439-41/1047-49)

10.4.1 Consideracions monetàries

Les monedes emeses a Saragossa durant els tres anys considerats com a període de revoltes presenten una gran varietat de tipus que són el resultat de les maneres diferents de disposar a les llegendes de les àrees centrals d'anvers i revers un reduït nombre de noms i *laqab/s* que caracteritzen les emissions a nom de سليمان que sovint utilitzen el *laqab* en Dawla تاج الدولة.

Sulaymān Tāğ al-Dawla, igual que el fundador de la dinastia Banū Hūd, s'anomenà الحاجب del califa omeia Hišām II, com indiquen els títols califals en la llegenda de revers: لامام هشام / لمويد بالله / لمويد بالله, per tal de validar la seva instauració al front del govern de Saragossa promoguda probablement per Yūsuf al-Muẓaffar de Lleida com sembla deduir-se de determinades emissions sense nom de seca i sense data que vinculen ambdós personatges.

Malgrat aquesta valuosa informació numismàtica, la presència de Sulaymān Tāğ al-Dawla al front del govern de Saragossa continuarà essent un enigma a mig resoldre si no és que la fortuna ens depari la recuperació d'un exemplar del volum V del *Muqtabis* d'Ibn Ḥayyān, o bé uns plecs escadussers d'aquest valuós llibre

⁷² Aḥmad I va prendre el títol d'al-Muqtadir l'any 457/1064 després de proclamar la *ğihad* i liderar amb èxit la campanya per recuperar Barbastre, que estava en poder dels croats des d'un any abans. Com que era una titulació de menor prestigi que la de 'Imād al-Dawla no va posar-la en les monedes.

que fessin referència a la revolta produïda pels drets de successió del fundador de la dinastia Banū Hūd.

10.4.1.1 Metalls, valors i volums de peces

El volum de les monedes documentades de Tāğ al-Dawla és superior a les que tenim documentades per a altres emissors. Encunyà dirhams de bona llei i gran quantitat de moneda d'or, majoritàriament fraccions de dinar, i també dinars, encara que en menor proporció.

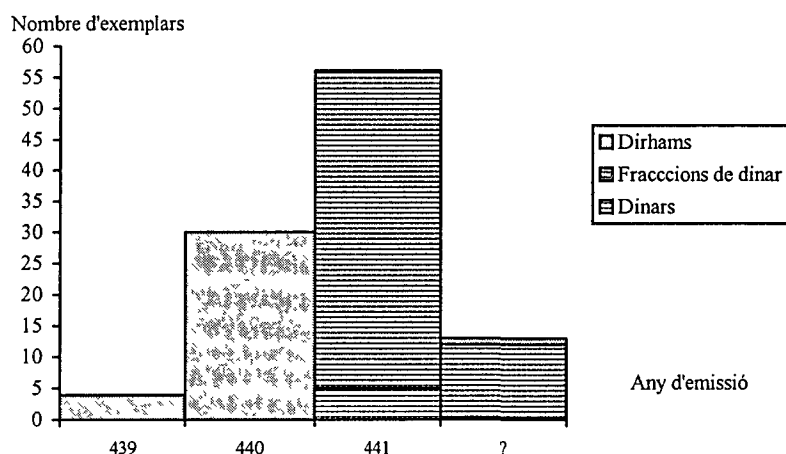

Fig 17. Distribució de les peces de Tāğ al-Dawla per anys d'emissió i nominals

L'any 1988 el monetari del Gabinet Numismàtic de l'IEI va incrementar el seu fons amb la compra de quaranta fraccions de dinar, d'orles retallades, i un dirham de coure de període taifa, procedents d'una liquidació notarial de testamentaria d'una col·lecció de Barcelona constituïda al segle XIX amb materials d'una troballa efectuada Saragossa.⁷³

⁷³ Avui forma part del monetari del IEI gràcies a l'oportuna mediació de J. Pellicer, president de l'ANE, que va constatar la vàlua d'aquests exemplars per a la investigació i la seva connexió amb la història de la Lleida musulmana.

D'aquestes quaranta fraccions de dinar, una és de Sulaymān al-Musta‘īn, trenta-tres són de Sulaymān Tāğ al-Dawla, cinc d'al-Manşūr ‘Abd al-‘Azīz de València i una de Yaḥyā al-Ma’mūn de Toledo. Completa el conjunt un dirham d'Aḥmad al-Muqtadir del 447/1055, la moneda de cronologia més baixa. En el cas que aquesta peça no s'hagués agregat a la col·lecció després d'efectuar-se la troballa ens indicaria la data aproximada de l'ocultament, la data *post quem*.

Una de les característiques d'aquesta troballa és l'acumulació de moneda d'un mateix model epigràfic. Trenta-dues de les fraccions de dinar que integren el conjunt tenen les mateixes llegendes (Vives, núm. 1165 i Prieto, núm. 256b) i sols es diferencien per un reduït nombre d'elements ornamentals molt senzills. Aquests són constituïts bàsicament per punts, anells i perles disposats quasi sempre de manera diferent dins les àrees centrals d'anvers o del revers, per damunt o dins de les línies del text. Dues fraccions de dinar d'or s'identifiquen, respectivament, per dos models de disseny epigràfic distint: la primera (Vives, núm. 1166; Prieto, núm. 251) i la segona (Vives, núm. 1153; Prieto, núm. 243).

La representació gràfica del volum de producció monetària en el taller de Saragossa durant els tres anys de govern de Tāğ al-Dawla (fig. 17) és alterada a causa de la inclusió dels materials procedents de la troballa de Saragossa de localització incerta, perquè totes les peces són fraccions de dinar sense llegendes marginals i, per tant, sense data, la qual cosa engrosseix en una gran proporció el nombre d'espècimens coneguts d'aquesta naturalesa.

10.4.1.2 Peces de moneda

10.4.1.2.1 L'emissió anònima de l'any 439

Una emissió de l'any 439/1037 atribuïda a Tāğ al-Dawla és representada en el registre numismàtic per un únic exemplar el nom de la seca del qual s'indica precedit per la preposició aràbiga *bi*: بسرقسطة. (Codera, 1881a, núm. 10; Vives,

núm. 1156; Prieto, núm. 259; Miles, núm. 365; núm. 65 del catàleg i 33 del corpus numismàtic).

La cronologia i el nom del taller on s'encunya aquesta primera emissió del temps de la revolta no plantegen cap problema. Per contra, és dubtosa l'atribució d'aquesta peça perquè ens trobem amb un exemplar anònim, un cas poc freqüent en la moneda taifa. En aquest dirham, el poder emissor reproduïx el model de llegenda de revers estandarditzat pels seus predecessors en el govern de la Marca Superior i, tot i mantenir el seu nom en l'anonimat, es proclama الحاجب de Hišām II, a qui s'identifica pel títol califal الموييد بالله

Troblem els precedents de la moneda anònima a les primeres monedes islàmiques encunyades segons el model establert pel califa omeia 'Abd al-Malīk, en les quals, durant prop de cinquanta anys, es mantingué un estricte anonimat de la identitat del poder emissor com una manifestació de pietat religiosa (Broome 1984, pàg. 11).

Els omeies d'al-Andalus durant el període del califat dependent de Damasc seguien amb aquesta pràctica de tradició familiar de connotació religiosa. 'Abd al-Raḥmān III, empès per l'exemple dels fatimites del nord d'Àfrica, fou el primer de la seva dinastia a introduir el seu nom i títols califals a les monedes reformades de l'any 316/928. Un model que es reproduïx en el món taifa, llevat de comptats casos, com ara el de la moneda anònima de Saragossa atribuïda a Tāğ al-Dawla. Tanmateix, hi ha un precedent més pròxim que ens serveix de paral·lel en l'emissió de les monedes anònimes de الوطة (Ālwṭa) dels anys 403 i 404. Aquests dirhams, sense la indicació del nom de l'autoritat emissora, es classifiquen com a anònims i encunyats per Muğāhid al-'Āmirī. Aquesta atribució es basa en les

monedes d'aquesta mateixa seca d'Ālwṭā emeses durant els anys 406 i 407, en les quals figura el nom del fundador de la taifa amirita de Dānya.

La primera emissió documentada de Tāğ al-Dawla, el qual va desplaçar del govern l'hereu legal de Sulaymān b. Hūd, mostra un disseny de moneda estrictament religiós que probablement es va concebre com un prudent estratagema per obtenir una bona acceptació de la totalitat de la comunitat islàmica (*ġamā'a*).

Per altra banda, podem observar que la moneda d'Aḥmad al-Muqtadir del mateix any 439/1047 duu el *laqab* عماد الدولة que l'identifica en totes les seves monedes.⁷⁴ A. Prieto i G. Miles classifiquen la moneda anònima de Saragossa de l'any 439 dins el conjunt de les emissions de Tāğ al-Dawla sense fer-hi cap comentari.

10.4.1.2.2 Noms i títols de l'autoritat emissora

Les monedes de Saragossa de l'any 440/1048 incorporen gran varietat de dissenys epigràfics. En la llegenda del revers, el títol al-ḥāğib va acompanyat del nom سليمان que ha donat lloc que aquestes monedes hagin estat atribuïdes erròniament a Sulaymān al-Musta'in en catàlegs publicats anteriorment als de A. Vives i A. Prieto.⁷⁵ En les emissions monetàries de Saragossa dels anys 439-41/1047-49 –classificades per A. Vives com monedes del període de revolta–, aquests autors van constatar la presència d'elements diferenciadors respecte a les peces emeses per Sulaymān b. Hūd.

⁷⁴ Aḥmad va prendre el títol d'al-Muqtadir l'any 457/1064 després de la conquesta de Barbastre però no el va fer servir mai en les monedes. Com argumenta M.J. Viguera (1994, pàg. 77), un títol superior no pot rebaixar-se a un d'inferior.

⁷⁵ Catalogue of Oriental Coins in the British Museum (1875-90), Katalog der Orientalischen Münzen del Museu Berlín (1902) i Catálogo del MAN (1892).

Anvers	AH	Revers	AH
Part superior			
ابن هود	440	الحاجب	439, 440
سليمن	—	الحاجب	—
ابن	—	تاج الدولة	440, 441
Part inferior			
بكر نصر	—	سليمن	440, 441
ابن ابي نصر	440, 441		

Fig. 18. Situació de noms i títols en les llegendes de les monedes de Tāğ al-Dawla

Tret del dirham anònim de l'any 439/1047, les altres monedes de Tāğ al-Dawla permeten conèixer sense ambigüitats la identitat de l'autoritat emissora ja que inclouen, de manera conjunta o bé separada, el seu nom i títol, que apareixen emmarcant la llegenda central del revers, l'àrea de més prestigi de la moneda.

L'única excepció a aquest model de comportament en la manera de situar els noms de l'emissor es troba en una fracció de dinar sense llegendes marginals en què el nom de Sulaymān encapçala la llegenda d'anvers (Codera 1881a, núm. 12; Vives, núm. 1159; Prieto, núm. 249; Miles, núm. 360; núm. 73 del catàleg i núm. 39 del corpus numismàtic). És una moneda única en el seu gènere, que procedeix del tresor del carrer de la Paja de Saragossa, una troballa que F. Codera va documentar en un petita proporció i que actualment es troba a l'ANS.⁷⁶

A l'àrea central de l'anvers d'aquesta peça, la llegenda religiosa es disposa en una sola línia: لا اله الا الله. A la part de dalt se situa el nom de سليمان, i a sota un

⁷⁶ G. Miles devia desconèixer la publicació de F. Codera sobre la troballa del carrer de la Paja de Saragossa perquè no en va fer referència en el seu catàleg.

nom complementat per la indicació de *kunya* ابن ابي نصر el qual trobarem de manera recurrent en la moneda d'aquest membre de la família Banū Hūd. En el revers, a la part superior de la llegenda de reconeixement de l'imam Hišām, expressada sols amb un dels títols califals: المويّد بالله, trobem la paraula al-ḥāḡib sense l'acompanyament del títol Tāḡ al-Dawla.

El fet de situar dos noms o bé dos títols o bé un nom i un títol, damunt i a sota d'una llegenda central, és un model epigràfic molt utilitzat a la moneda islàmica. Generalment, els noms o títols situats en una mateixa àrea de la moneda fan referència a una mateixa persona i la separació entre ells per les línies del text de la llegenda és merament estilística.

De vegades, aquest recurs s'utilitza amb unes formes inusuals, com és el cas d'un dinar de Yaḥyā al-Mamūn de Toledo en el qual el títol al-ḥāḡib se separa en dues línies per emmarcar un dels seus *laqab/s*: الحا / ثر ف الدولة / جب. Trobem un altre exemple en una fracció de dinar d'electró encunyada pel mateix governant taifa (Vives, núm. 1098), en la qual la identitat de l'autoritat emissora es reconeix per la presència del seu nom i d'un títol de prestigi. El *laqab* apareix dividit en quatre línies: ذ / الامامون / المجدين / و. En el disseny gràfic d'aquest exemplar trobem les dues primeres lletres del *laqab*, en forma dual المجدين / ذو aïllades i situades en un ordre del tot arbitrari dins la llegenda.

La identificació de ابن ابي نصر no queda prou establerta en la fracció de dinar, sense llegendes marginals (núm. 73 del catàleg i núm. 39 del corpus numismàtic), encara que la disposició del noms de Sulaymān i Ibn Abī Nāṣir, suggereix una possible correlació entre ells. Es pot argumentar que Sulaymān s'hagués proclamat “fill del pare del victoriós” a la llegenda d'anvers d'aquesta moneda. Si fos

així, aquest seria un altre títol de prestigi de Sulaymān que només coneixeríem gràcies a la moneda.

Una altra fracció de dinar, també procedent del tresor de Saragossa (Codera 1881a, núm. 11; Miles, núm. 362; núm. 78 del catàleg i 41 del corpus numismàtic), sense marges i, per tant, sense data i sense nom de seca, de la mateixa manera que les altres fraccions de dinar, inclou a l'àrea central de l'anvers el nom Nāṣir precedit de la indicació de la *kunya*, la qual parteix en dues parts i col·loca una de les paraules a la part de dalt i les altres dues a la de sota de la llegenda religiosa ابن / لا اله الا / الله وحده / ابي نصر.

Els dirhams emesos l'any 440/1048 (núm. 81-94 del catàleg i núm. 37 del corpus numismàtic) incorporen a l'àrea d'anvers un vincle de relació entre la poderosa família dinàstica dels Banū Hūd i el personatge que, a la moneda, es titula Ibn Abī Nāṣir. Aquests exemplars constitueixen un conjunt ben representat en el catàleg en què es pot observar que un mateix model epigràfic va ser objecte de distintes emissions, ja que hi ha exemplars sense ornaments i altres amb ornaments senzils de formes variades, com ara: anells, un o dos punts, grups de tres punts, arabescs construïts a partir d'un anell, estels de sis puntes o flors esquemàtiques de quatre pètals, situats al damunt o bé entre les línies de les llegendes tant d'anvers com de revers.

D'aquest mateix any 440, tenim un model molt semblant a l'anterior en què l'element diferenciador és la utilització de la llegenda curta de reconeixement de l'imam Hišām (núm. 95-101 del catàleg i núm. 41 del corpus numismàtic). Aquesta obstinada reproducció d'un mateix tipus a les diverses emissions monetàries de l'any 440 és una forma de destacar que Ibn Abī Nāṣir és un membre del llinatge àrab dels Banū Hūd.

El nom Ibn Abī Nāṣir, expressat en forma de *kunya*, continua present en totes les monedes encunyades a Saragossa durant l'any 441/1049. De fet, es continuen reproduint uns patrons de llegendes equivalents. L'element diferencial entre les emissions monetàries a nom de Sulaymān Tāğ al-Dawla, encunyades en dos anys consecutius, consisteix en el fet que les corresponents a l'últim any de govern no incorporen el nom de la dinastia Ibn Hūd damunt de la llegenda de revers.

Les poques peces de moneda documentades de l'any 441 són totes d'or. Aquest conjunt està format en primer lloc per tres dinars. Un procedeix del tresor de Saragossa i forma part del monetari del MAN (Codera, 1881a, núm. 7; Navascués, núm. 743, Soler, núm. 22; núm. 101 del catàleg). Els altres dos dinars es troben a l'ANS i no foren publicats en el catàleg de G. Miles (1954) perquè es van integrar en aquest fons l'any 1957, quan la HSA va fer el seu segon lliurament de moneda a aquella institució. El primer és de procedència incerta (núm. 102 del catàleg), i el segon procedeix del tresor de Saragossa (Codera, 1881a, núm. 9, núm. 103 del catàleg).

Aquests tres dinars reproduïen un mateix model d'ornament, situat sempre a la part de dalt de la llegenda d'anvers, format per una anella en què se sobreposa una figura simètrica amb ales amb arabescs, la mateixa en els tres dinars, els quals, tot i la seva aparent semblança, corresponen a dues emissions diferents ja que el primer té a més a més una perla buida damunt de la llegenda de revers, mentre que el segon i tercer no en tenen cap.

D'aquest mateix any 441 tenim un dinar i una fracció de dinar (núm. 105-106 del catàleg) que sols es diferencien dels encunyats en el mateix any en la llegenda de reconeixement de l'imam Hišām, que en aquestes monedes és amb la forma curta. Amb el mateix model de llegendes hi ha documentat un ampli conjunt de fraccions de dinar sense llegendes marginals (núm. 105-154 del catàleg i núm. 46 del

corpus numismàtic), que probablement van ser encunyats el mateix any 441 en què el taller de Saragossa posà en circulació els dinars amb el mateix tipus de llegenda.

L'última variant epigràfica és representada en el registre numismàtic amb tres fraccions de dinar que corresponen a una única emissió. El primer havia estat publicat (Vives, núm. 1166; Prieto, núm. 257; Navascués, 751; Soler, núm. 62, núm. 155 del catàleg i núm. 47 del corpus numismàtic) i els altres dos són exemplars no publicats anteriorment (núm. 156 i 157 del catàleg). La llegenda del revers coincideix amb la llegenda de revers curta documentada en dinars de l'any 441 (núm. 44 del corpus numismàtic). Per contra, l'anvers segueix el model establert en les fraccions de dinar (núm. 40 del corpus numismàtic), sense nom ni seca, que tradicionalment es classifiquen amb les emeses l'any 440 perquè en la llegenda del revers el títol d'al-ḥāğib i el nom de Sulaymān emmarquen la llegenda de reconeixement de Hišām II en què aquest governant sustenta la totalitat de les emissions de l'any 440 i que després no torna a fer servir.

10.5 Aḥmad 'Imād al-Dawla, segon regnat (441-475/1049-1082)

10.5.1 Consideracions monetàries

El registre numismàtic fa palès un canvi d'autoritat emissora a la seca de Saragossa, el mateix any 441/1049, en què tenen lloc les últimes i esparses encunyacions de Sulaymān Tāğ al-Dawla. Una vegada més, la numismàtica corrobora i completa la informació dels cronistes àrabs.

L'any 441, Aḥmad reprengué les encunyacions i es proclamà al-ḥāğib de l'imam Hišām a les monedes, tal com havia fet en la seva primera emissió del 439/1047.

10.5.1.1 Valors, metalls

El llarg període de producció monetària d'Aḥmad al-Muqtadir es caracteritza pel predomini de l'encunyació dels dirhams que A. Canto anomena teòrics, perquè, a l'igual que succeeix en altres seques taifa, la moneda de plata segueix en pocs anys un procés accelerat de pèrdua de qualitat. A partir de la segona part del segle V/XI s'encunyaren dirhams amb un aliatge de plata i coure. La proporció de plata va anar minvant fins al moment que la moneda de billó se substituï per la de coure, tot i que a les monedes no es canvià la denominació de dirham per la de felús, que de fet els corresponia.

El dirham teòric de coure es convertí en l'única moneda, amb la qual l'autoritat emissora obligava els súbdits a satisfer les taxes que els imposava.

L'única prova numismàtica d'encunyacions de moneda d'or en aquesta etapa de govern ens la proporciona la documentació de tres fraccions de dinar. El primer exemplar fou publicat per A. Prieto (núm. 263b; núm. 160b de l'apèndix del catàleg de les monedes amb dades incompletes), i actualment és de localització desconeguda. Pel que fa a les altres dues fraccions de dinar, el primer és d'un model epigràfic idèntic a l'anterior (Miles, núm. 367; núm. 160 del catàleg i núm. 50b del corpus numismàtic), mentre que el segon correspon a una emissió diferent (Miles, núm. 366; núm. 161 del catàleg i núm. 51 del corpus numismàtic). Un i altre exemplar procedeixen d'un tresor de procedència incerta trobat a la regió de Llevant.⁷⁷ Aquestes monedes, que inicialment formaven part de la col·lecció de A. Campaner, van ser adquirides per Mr. Newell i després es van integrar al fons de l'ANS. Sortosament, les monedes estaven ben referenciades i

⁷⁷ G. Miles (1954, IX-X) dóna una llista dels materials procedents d'aquesta tresor, en la qual indica el nombre d'exemplars atribuïts a les diferents autoritats emissores. En el seu catàleg les fraccions de dinar d'aquesta procedència apareixen amb la denominació: *Newell hoard*.

aquesta institució conserva en el monetari les notes que acompanyaven cada exemplar.

El tresor o la troballa coneguda com de Llevant es componia de 152 fraccions de dinar, entre les quals hi havia representades diferents autoritats emissores. No totes les monedes eren del període taifa sinó que tal com és habitual entre els tresors d'aquest període estaven barrejades amb moneda de procedència diversa: de Hišām II (3), fatimites del Nord d'Àfrica (54), governadors independents del període revolucionari (8), amirites de València (1), amirites d'Almeria (68), tugí-bides de Saragossa (3), Banū Hūd de Saragossa (4), Banū Dī'l-Nūn de Toledo (10) i no identificats (1). És a dir, formava part d'un tresor acumulatiu en el qual hi havia representades monedes que tenien un ampli radi de circulació i que eren ben acceptades fora del territori on s'havien encunyat.

10.5.1.2 Primer període de producció de la seca (439-60/1047-67)

La divisió de la producció monetària del taller de Saragossa corresponent al segon regnat d'Aḥmad al-Muqtadir en dos períodes és determinada pels canvis establerts, tant de tipus formal com qualitatiu i quantitatiu en el metall i en el pes, que experimentà la moneda d'aquesta seca després del pacte establert entre Sanç el Gran de Navarra i el no menys poderós governant de la Marca Superior d'al-Andalus (Pellicer, 1988c, pàg. 196).

El símbol o la lletra cal·ligràfica cúfica de gran mida utilitzada a partir de l'any 461/1068 com a element principal d'ornament de revers, al qual s'afegeix un, dos o més punts distribuïts al seu voltant o bé al costat, dins o sota de les línies de la llegenda central de l'anvers. La uniformitat d'aquests elements d'ornamentació permet reconèixer com a monedes d'aquest període exemplars amb molt mal estat de conservació.

Emissor	AU	AR	Total exemplars	%
Aḥmad I 'Imād al-Dawla				
1r període: (439-460)	3	165	168	44,8 %
2n període: (461-475)	0	207	207	55,2 %

Fig. 19. Presentació de dades de les emissions de Aḥmad I

A la taula de presentació de dades de les emissions d'Aḥmad I (fig. 19), podem observar que el nombre de monedes documentades per al segon període, tot i que és més curt, és relativament superior que per al primer.

L'observació dels gràfics sobre la distribució dels dirhams d'Aḥmad per anys d'emissió ens permet matisar l'anterior constatació respecte a un increment de producció de moneda de la seca de Saragossa durant el període 461-75. En primer lloc la mostra de moneda obtinguda en aquest període no denota cap hiatus, a diferència de l'obtinguda per al període 439-60.

La producció de moneda és anual, tal com ho manifesten les dates de les monedes del registre numismàtic. Una lleugera corba sostinguda i sense cap increment ni davallada brusca es manifesta a la fig. 21, llevat dels anys 473-74, anteriors a la mort d'Aḥmad, en què la producció es dispara amb valors superiors als de major producció concentrats a meitat de període en els anys 465-66. Per altra banda, el nombre de peces de moneda amb molt mal estat de conservació i, per tant, sense classificar, emeses entre els anys 461-74 són molt superiors en nombre per a aquest període, la qual cosa és un altre bon indicador d'una major producció monetària.